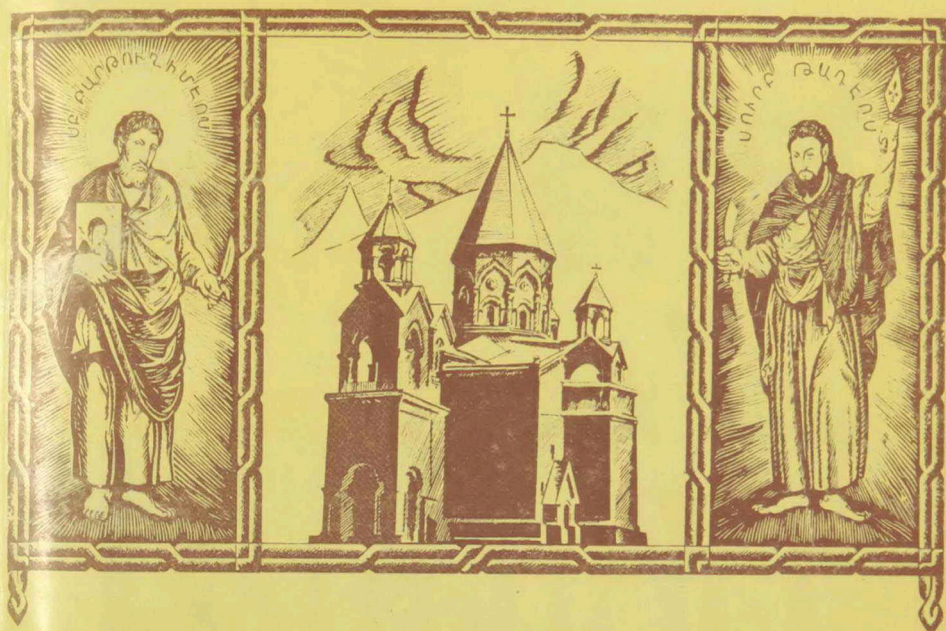
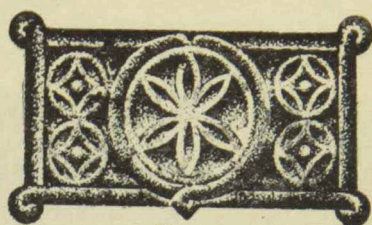

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

1993

Թ - Ժ

Ծ

ՏԱՐԻ

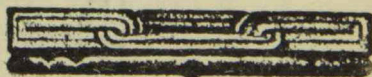
ԷԶՄԻԱԾՈՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱԹՈՌՈՒՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՈՒՆԻ

Ահադյրե միեր հոկտեմբեր

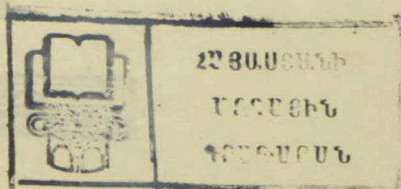
1993

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆԻ ԱՌԱՋԵՆՈՑ

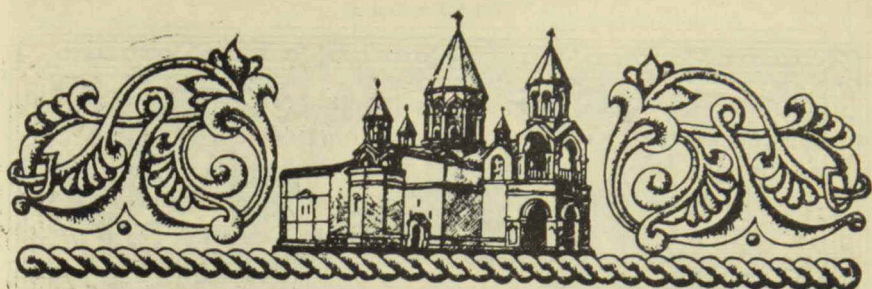
ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԱՋՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄՆԱՑՆ ՀԱՅՈՑ

71-95
18245 ահ

ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա.
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀԻ
ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐԶԸ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ՝ ԾՆՆԴՅԱՆ
85 — ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ

ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ԹԾՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ ԱՌԱԶԻՆ,
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Վեհափառ Տեր,

Սրտանց շնորհավորում ենք Ձեզ ծննդյան 85-ամյակի կապակցությամբ և մաղթում առողջություն և ամենայն բարին:

Օգտվում ենք այս գեղեցիկ առիթից և մեր խորին հարգանքը հավաստում Ձեզ՝ առաքինապաշտ մի անձնավորության, որն իր ողջ ուժն ու ավյունը, սերն ու հավատը նվիրաբերել է Աստծուն ու իր ժողովրդին: Լինելով Հայոց Հովվապետ՝ Դուք հուսո և ճշմարտության անսպառ աղբյուր եք եղել Ձեր հոտի համար, միասնության ու հայրենյաց վերածննդի խորհրդանիշ: Հայրական հոգատարությամբ ու խոհեմ խոսքով ոգեպնդել եք նրան և օգնել դիմակայելու բազում փորձություններ: Ձեր աստվածահաս աղոթքներն ու իմաստուն քարոզները սպեղանի են եղել նրա վերքերին, սփոփանք ու ուղեցույց՝ դժվարին պահին: Այսօր էլ Դուք Ձեր ոգու կայունությամբ զորավիգ եք մեր նորանկախ պետության հաստատմանը:

Խորին հարգանքով՝

ԼԵՎՈՆ ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍԶԳԱՅԻՆ
ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՈԳՋՈՒՑՆԻ ՈՒՂԵՐԶԸ**

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍԶԳԱՅԻՆ
ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՊԱՏՎԱՎՈՐ ԱՆԴԱՄ, Ն. Ս. Օ. Տ. Տ.
ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏ ՎԱՋԳԵՆ ԱՒՆ

Վեհափառ Հայրապետ,

Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագահությունը հայոց գիտության մշակների անունից ի խորոց սրտի շնորհավորում է Ձեզ՝ Ձեր ծննդյան 85-րդ տարելիցի առթիվ:

Ձեր ողջ կյանքը հարազատ ժողովրդին անձնանվեր ծառայելու անգուցական օրինակ է: Անձնանվեր ու անձնուրաց: Մեր ժողովուրդը զգում է դա իր հոգու բոլոր ելևէջներով, Ձեր մեջ տեսնում մեր ազգային իդեալների մարմնացումը, ուստի և Ձեր հանդեպ տածում անասանքի սեր ու հարգանք:

Բարդ ու դժվարին է եղել մեր ժողովրդի կյանքի ուղին Ձեր կաթողիկոսության տարիներին ևս: Զարմանալի հմտությամբ, որ բացառիկ անհատներին է տրված ի վերուստ, Դուք կարողացել եք գտնել հայ ազգին հոգևոր սատար կանգնելու բոլոր եղանակները:

Դուք դարձել եք մեր ժողովրդի հավատը: Հավատը՝ ժողովրդի կեցության նույնիսկ ամենադժվարին պահերին, լավի ու վատի, լույսի ու մթան աղջամուղջում լավը տեսնելու, լույսին ապավինելու, իր ապագան սեփական ձեռքերով կոելու հավատը:

Այս հավատը հույժ կարևոր է հատկապես մեր օրերում, երբ

Հայոց երկրի անկախությունը մեր ժողովուրդը ստիպված է պաշտպանել ամեն օր, ամեն ժամ իր որդիների արյան գնով:

Զարմանալի եռանդով Դուք լուծում եք հայ մարդուն հուզող բազմաթիվ հարցեր և այնպես խղճի մտոք, խղճմտաբար, որ իրավամբ համարվում եք մեր ժողովրդի հավաքական խիղճը: Եվ՝ նաև ազնվությունը, բարոյական վսեմ նկարագիրը:

Ձեզ ողջ քրիստոնեական աշխարհն է ճանաչում և բարեբախտաբար Ձեր միջոցով է պատկերացում կազմում հայ մարդու մասին: Եվ դա մեծ պատիվ է ամեն մի հայի համար:

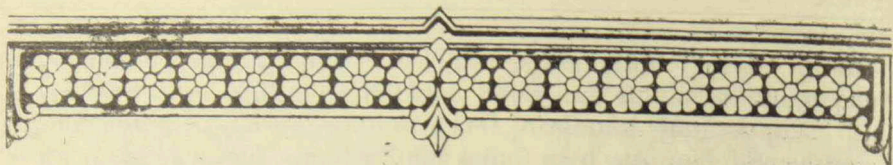
Հայ գիտնականները հպարտանում են, որ Դուք Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի պատվավոր անդամն եք: Դա մեծ պատիվ է նախ և առաջ մեզ համար:

Ցանկանում ենք Ձեզ, Վեհափառ Հայրապետ, ուժ ու կորով, ավյուն ու եռանդ, երկար տարիների կյանք՝ ի փառս անկախության ուղին բռնած Հայ հայրենիքի և բովանդակ ժողովրդի հայոց:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅՈՒՆ

Երևան,
20 սեպտեմբերի 1993 թ.

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՄԱՅՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ
ԾՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ
ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԾՆՆԴՅԱՆ 85-ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԻԹՈՎ

ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ՝
Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ ԱՌԱՋԻՆԻՆ

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին

Վեհափառ Տեր,

Ձեր աղոթքները, Ձեր անմնացորդ նվիրումը արցախյան ազատագրական պայքարին, Ձեր բարոյական և նյութական օգնությունը շոշափելի է ամեն մի արցախցու համար: Ձեր աջակցությունը սխրագործություն է: ԼՂՀ Մայրության Հիմնադրամի նախագահության որոշմամբ, Ձեր ծննդյան 85-ամյակի առիթով, Դուք պարգևատրվել եք «Մայրական Երախտագիտություն Մրցախի Քաջորդիներին» մեդալով, որին արժանացել են մեր ժողովրդի զավակներից առավել արժանավորները՝ Արթուր Մկրտչյանը, Յվետանա Պասկալյովան, Մոնթե Մելքոնյանը, Քերոլայն Քոքսը, Աշոտ Բեկորը և ուրիշներ: ԼՂՀ Մայրության Հիմնադրամի նախագահությունը Արցախի մայրերի անունից շնորհավորում է Ձեզ այս պարգևի առթիվ, համբուրում Ձեր Սուրբ Լեզը, ցանկանում դարաբաղյան երկարակեցություն, քաջաոգոջություն: Թող Ձեր հոգատար Հայրական սիրտը երկար ու երկար բաբախի համայն հայության բարօրության համար: Թող Ձեր Սուրբ Աջը անպակաս լինի համայն հայության, ինչպես և արցախահայության գլխից: Համոզված ենք, որ այսուհետ նույնպես Ձեր աղոթքներում կհիշեք Արցախի որդեկորույս մայրերին, որոնք բազում դարեր ի վեր մեր սուրբ հողի ազատագրման համար երկնել ու ծնել են քաջորդիներ հանուն հայրենյաց:

Աստված օգնական, Վեհափառ Տեր:

Հարգանք՝

ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ ՆԱԽԱԳԱՀ՝

Հ. ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ

ԳԵՐԱՁՆԻՎ ՎԵՀԱՓԱՌ

 ալաստանի խաղաղության Ֆոնդը, նրա բազմահազար համախոհները երջանիկ են արտի խորքից ընդհավորելու Ձեր ծննդյան 85-ամյա տարեկիցը:

 յս գեղեցիկ առիթով մենք երախտագիտության ղգալմունքով նորից անդրադառնում ենք այն վիրխարի ու անգնահատելի ներդրմանը, որ Ռուք կատարել և կատարում էր հայ ժողովրդի կյանքի հոգևոր վերածննդի գործում, ինչպես նաև նրա ճակատագրի բախտորոգ պահերին: Ձեր խմաստուն գործով և ազնվական բարձր կեցվածքով Ռուք վայելում էր մեր ժողովրդի սերն ու հարգանքը:

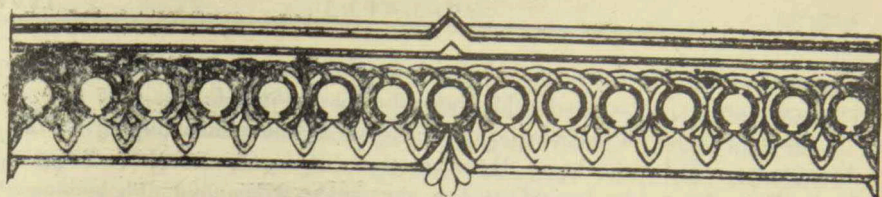
 յօր ուզում ենք նշել նաև Ձեր մարդասիրական և բարեգործական մասնակցությունը խաղաղության պահպանման գործին, որի հայաստանյան կազմակերպության երկարամյա պատվավոր անդամն էր Ռուք:

 անկագին և սիրելի Ամենայն հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաքին, մաղրում ենք Ձեզ քաջատողություն, պատմական Ձեր առաքելության երկար տարիներ, ի փառս հայ ժողովրդի:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՖՈՆԴ

Հ. Միրզայան.
Ա. Հարությունյան
Գ. Խանջյան
Մ. Ասրյան
Կ. Բեքրյան

ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՍՏԱՇՐՋԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՆԻՍՏԵՐԻ
ԴԱՀԼԻԾՈՒՄ ՆՎԻՐՎԱԾ ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ
Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԾՆՆԴՅԱՆ 85-ԱՄՅԱԿԻՆ

1993 թվականի սեպտեմբերի 27-ին Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի նիստերի դահլիճում տեղի ունեցավ գիտական նստաշրջան՝ նվիրված Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի ծննդյան 85-ամյակին: Նստաշրջանը կոչված էր մեկ անգամ ևս ներկայացնելու Վեհափառ Հայրապետի հոգևոր, հասարակական, մշակութային գործունեությունը նորովի մեկնաբանություններով:

Նստաշրջանին ներկա էին Հայ Եկեղեցու բարձրաստիճան հոգևորականներ, Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի ակադեմիկոսներն ու թղթակից-անդամները, Մայր Աթոռի Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամները, հոգևոր ճեմարանի դասախոսական կազմը, Հայ Բարեգործական Ընդհանուր Միության նախագահ Լուիզ-Սիմոն Մանուկյանը, մտավորականներ և այլ հասարակական ու մշակութային գործիչներ:

Բացման խոսքով հանդես եկավ ԳԱԱ պրեզիդենտ Ֆ. Տ. Սարգսյանը, որը սեղմ գծերով ներկայացրեց Վեհափառ Հայրապետի երիտարդ տարիներից մինչև այսօր անցած ողին և գործունեությունը:

ՅԱԴԵՅ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ԲԱՑՄԱՆ ԽՈՍՔԸ

Մեծարգո Վեհափառ Հայրապետ,

Հարգելի տիկնայք և պարոնայք, քանկագին հյուրեր,

Սեպտեմբերյան այս օրերին հայ ժողովուրդը ամենուրեք՝ Հայաստանում և Եվրոպայում, մի առանձին շուրջ է լինում Հայոց Հայրապետ Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա Կաթողիկոսի ծննդյան 85-ամյակը: Դեռևս 38 տարի առաջ, երբ Վազգեն Ա Հայրապետը ընտրվեց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, մեծ ուրախություն ունեցանք նրան տեսնելու Ս. Էջմիածնի կամարների տակ: Այն ժամանակ նա հավաստիացրեց մեզ, որ Մայր Աթոռը,

Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցին իր մեկուսացված, անշուք վիճակից բարձրանալու է համաշխարհային ճանաչման աստիճանին:

Կաթողիկոսական գահակալության անցած 38 տարիների ընթացքում հայ ժողովուրդը ակնհայտեա եղավ Վեհափառ Հոր ամբողջական նվիրվածությանը ի սեր Աստուծո, ի սեր հայրենիքի և ի սեր ազգի: Աշխարհով մեկ կատարած իր շրջագայություններով և ոգեշունչ խոսքի զորությամբ, նզկենով ու տառապելով նա բարձրացրեց հայ անունը, ճանաչել տվեց ամենուր նրա մեծ ցավը:

Այսօր ի սրտե կարող ենք ասել, որ մենք ազգովին հպարտապարտ ենք նրան՝ հայ ժողովրդի նկատմամբ ունեցած իր մեծ սիրո և նվիրվածության համար:

Տակավին երիտասարդ ուսուցիչ, Լևոն-Կարապետ Պալևյանը իր շուրջը հավաքված մի խումբ նվիրյալ երիտասարդների հետ խմբագրում էր «Հերկ» ամսագիրը: Գեոևս 1937 թ. նա, խորապես համոզված, կոչ էր անում իր հայրենակիցներին՝ լինել ժողովրդի հետ՝ որպես կենսաբանական արժեք, նույնանալ ազգի և մշակույթի հետ՝ որպես բարոյական, հոգևոր արժեք, նույնանալ հայրենիքի հողի, ջրի հետ՝ որպես աշխատող, ստեղծագործող արժեք, վերջապես նույնանալ հայ պետությունը ամրացնող և նրա ապագան իրականացնող իդեալների հետ՝ որպես ֆաղափական արժեք: Ահա, մեր կարծիքով, պատկերը ճշմարիտ հայի: Այսպիսի հասուն, կարգավորված գաղափարներով Ս. Էջմիածնի նվիրական միջավայրում վայլատակեց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի միտքը:

Եկան ու անցան տարիները, և ձյունը Արարատի գագաթից իջավ նաև Ամենայն Հայոց Հայրապետի գլխին՝ ավելացնելով նրա իմաստությունը, սերը իր ժողովրդի հանդեպ:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին սովորաբար կոչում են «շինարար» և չեն սխալվում: Իրավամբ նա Հայ եկեղեցու պատմության մեջ հանդես եկավ որպես բացառիկ շինարար Կաթողիկոս, ի կատար ածեց հայի շինարարական ու կառուցողական սխրանքները: Վազգեն Ա-ի ղեկավարությամբ են վերականգնվում և կյանքի կոչվում կիսակործան ու լվված մեր վանքերը, որոնց կամարների տակ կրկին հնչեցին հայոց շարականները: Նրա ճաշակով վերականգնվեց Վեհարանը, նրա նախաձեռնությամբ կառուցվեց «Ա. Է. և Մարի Մանուկյան Գանձատունը», վերակառուցվեցին Ս. Հռիփսիմեն, Ս. Գայանեն, Ս. Շողակաթը և Ս. Գեղարդը, Հաղարծինն ու Սևանը, Տաթևն ու Խոսրովի ապարը:

Մեծարգո Վեհափառ Հայրապետ, Դուք երկրե երկիր, գաղթաբախից գաղթաբախներ, Ձեր անձնական օրհնակով ոգևորեցիք հայրենիքից հեռու, սակայն մեշտ հայրենիքի հոգսերով ապրող մեր ֆուլբերին ու եղբայրներին, Ձեր խոսքերով լույս սփռեցիք աշխարհով մեկ հայերի հոգիների վրա:

Այսօր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը իր իմաստությամբ ժողովրդին է ներկայանում որպես մտավորական և գիտական գործիչ: Բավական է նշել, որ վերջին 60 տարիների ընթացքում նրա գրչի ուժով ստեղծվել են մոտ երկու հարյուր տարբեր բնույթի գիտական աշխատություններ և հարյուրավոր հայրապետական կոնդակներ:

Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիան, բարձր գեահատելով Ամենայն Հայոց Հայրապետի գիտական վաստակը, միաձայն նրան ընտրեց ակադեմիայի պատվավոր անդամ: Մեզ բոլորիս բախտ է վիճակվել ակադեմիայի ժողովներում լսել Վեհափառի իմաստալից ելույթները և կանխատեսումները ազգային գիտության զարգացման մեծ հեռանկար-

ների մասին: Այժմ էլ հաստատուն կամփով և մեծ ոգևորությամբ եւ շարունակում է հայ ժողովրդին պարգևել իր մտքի արգասիքը՝ նորանոր աշխատություններ, որոնք հարուստ կենսափորձ ունեցող մարդու փիլիսոփայական մտածումներն են: Հաստատ համոզումով կարող ենք ասել, որ Վեհափառն այսօր հայոց պատմության ձայնն է, որ ամեն տեղ հնչում է, մենք զգում ենք մեր ժողովրդի՝ հազարամյակների խորքը հասնող պատմության արձագանքը հանդիսացող այդ ձայնը որպէս անփոխարինելի մի կամուրջ, որ հայոց հին դարերը կապում է մեր ժամանակների հետ:

Աղոթենք բոլորս, որ Աստված փառադրություն պարգևի մեր հարազատ Հայրապետին, որպեսզի դեռ երկար ժամանակ վայելենք նրա ներկայությունը ազգովին, և ամեն մեկս ներշնչվելով նրա հավատով՝ մեր ուժերն ու կարողությունները ի սպաս դնենք մեր հայրենիքի և հայ ժողովրդի բարգավաճմանը:

Այնուհետև Հայաստանի Հանրապետության ԳԱԱ ողջույնի ուղերձը կարդաց ակադեմիկոս Գևորգ Բրուտյանը:

Մեծ հետաքրքրություն առաջացրեցին նաև գիտության դոկտորներ Պ. Հ. Հակոբյանի «Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի գիտահետազոտական վաստակը» և Հ. Մ. Թությունյանի «Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի գործունեությունը փիլիսոփայության, տրամաբանության և հոգեբանության բնագավառում» զեկուցումները:

Վերոհիշյալ զեկուցումներից հետո ներկաներին իր շնորհակալական խոսքը և հայրական օրհնությունը բաշխեց Վեհափառ Հայրապետը:

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՕՐՀՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԾՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ
ԽՈՍՔԸ

Մեծահարգ Տիար նախագահ,

Հարգարժան գիտնական Տիարք, ներկաներ և սիրեցյալ հոգևոր եղբայրներ,

Խորազգաց զգացումներով եւ շնորհակալություն եմ հայտնում Ձեզ, Պարոն Նախագահ և Ձեր վարչության, որոնք կազմակերպեցին այս հավաքություն՝ նվիրված իմ համեստ գործունեության վերջին տասնամյակներին: Անկեղծ՝ աւաճ՝ եւ բնավ չէի սպասում նման հանդիսավորության: Ես ինքս ինձ չեմ նկատում, բնականաբար, գիտնական և հետևաբար երախտապարտ եմ, որ այդ պատիվը ինձ մատուցվում է այստեղ, այս գիտության տաճարի կամարների տակ, որ Հայաստանի ազգային ակադեմիայի հաստատությունն է:

Անշուշտ այսօր, այս պահին ես իմ մասին չեմ որ պիտի խոսեմ, ուզում եմ միայն մի պահ ընդգծել իմ անձի՝ հայրենիքի և Ս. Էջմիածնի հետ կապված: Ինչպես գիտեք, ես սփյուռքահայ եմ, ծնվել եմ Ռումինիայում, Բուխարեստ քաղաքում, 1908 թվականին, այնտեղ եմ մեծացել, իմ ողջ ուսումը մինչև համալսարան եղել է ռումինական և բնական կերպով եւ հաղորդակցության մեջ եմ գտնվել տեապես ռումեն մշակույթի հետ, ռումեն գրականության, գիտության և քաղաքական կյանքի հետ և որոշ չափով մասնակցից դարձել դրան: Գուցե հաշատանցիկներդ լրիվ կերպով չեք հասկանում հոգեկան վիճակը արտասահմանի հայ մտավորականի, որ մահավաճող ռումանիստական ոգով զարգանում է և բնական կերպով իր հոգին շու-

ղախում տեղի ժողովրդի հոգևոր արժեքների հետ: Համեմայն դեպս, ես այդ հոգեկան իրավիճակում եմ եղել, մի տեսակ տատանվող, և այդ ճանապարհով շարունակել եմ իմ կյանքը՝ ռումինական և հայկական: Այս ողբերգական վիճակը շատ երիտասարդներ են ապրում արտասահմանում և շատեր կորչում են, բնականաբար, հեռանալով հայկական կյանքից: Իմ կյանքի պայմաններն այնպես դասավորվեցին, որ ես կապված մնացի հայկական կազմակերպությունների հետ, և հետևաբար այդ տատանման շրջանում իմ մեջ ավելի ծանր կշիռ ստացավ հայկական ուղղությունը, եթե այսպես կարելի է ասել: Եվ իսկապես ես ամբողջպես հայկական զգացումներով տոգորվեցի և կերպարանափոխվեցի, կարող եմ ասել՝ վերածնվեցի 1945 թ., երբ առաջին անգամ այցելեցի Հայաստան, Ս. Էջմիածին՝ հանգուցյալ կաթողիկոսի ընտրության առիթով: Եվ հակառակ որ պատերազմը մոր էր վերջացել, և երկիրը ծանր վիճակի մեջ էր գտնվում, գրեթե այնպիսի վիճակ էր, ինչպես այսօր և նույնիսկ ավելի վատ, բայց և բոլորը ինձ համար երկրորդական եղան, ինձ համար բավելով, որ Մյուրաուր տեսնեմ, Ս. Էջմիածինը տեսնեմ, տեսնեմ Երևանը և մեր ժողովրդի փայլուն աչքերը:

Ես սիրում էի առանձին ման գալ Երևանում, շուկաները մտնել, փողոցում խոսակցել հայ պարզ մարդկանց հետ: Այսպիսով ես կարող եմ ասել, որ վերածնվեցի, կարող եմ ասել զԱստված փնտրելու ճանապարհի վրա ես գտա Ս. Էջմիածինը, և այդ օրվանից իմ անձը, իմ կյանքը, իմ ողջ հոգեկան աշխարհը միացավ Ս. Էջմիածնի և հայրենիքի հետ, և այդ հոգեկան վիճակով է, որ, կարծում եմ, կարողացա իրագործել իմ կաթողիկոսական գաճակալության շրջանին այն, ինչ որ ծանոթ է ձեզ: Ես երախտապարտ եմ ճակատագրին, որ սխալ ուղղությամբ չառաջնորդվեցի և մնացի հարազատ զավակը իմ սիրեցյալ մայր ժողովրդի: Ինչպես քիչ առաջ ասացի, իմ մասին չէ որ պիտի խոսեմ այսօր:

Արդ, ուզում եմ այս առիթն օգտագործել մի քանի խոհեր, մտածումներ արտահայտելու Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի մասին, որ մոր օրերում կոչված է մոր ճանապարհներ բաց անելու դեպի ապագան՝ հիմնված այն մեծ իրագործումների վրա, որոնք տեղի ունեցան վերջին տասնամյակների ընթացքում, հատկապես Վիկտոր Համբարձումյանի նախագահության տարիներին: Իսկապես Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիան հայ ժողովրդին պատիվ բերող հաստատություն է տասնյակ տարիներից ի վեր: Բազմաթիվ գիտական արժեքներ կայացնող գործեր գնահատանքի արժանացան արտասահմանի ծանոթ ակադեմիաների կողմից: Ակադեմիան պարզապես գիտությունների հավաքածու չէ, մի տեսակ արխիվային հիմնարկություն, որտեղ գալիս-հավաքվում են գիտնականների բոլոր գործերը: Ես այնպես եմ ըմբռնում, և ճիշտը այդ է, որ ակադեմիան կենդանի հաստատություն է՝ համադրոշ, սինթետիկ բոլոր գիտությունների նվաճումները: Եվ կխորհիմ, թե այս ուղղությամբ պետք է զարգանա հետալսու Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիան դառնա իսկապես գիտությունների տաճար, ազգային տաճար և կարողանա իր նպաստը բերել համաշխարհային գիտության զանազանին: Սա պետք է լինի, իմ կարծիքով, հայ գիտնականների իդեալը: Մեր ժողովուրդը իր անցյալով, իր անցյալի արժեքներով ապացույցը տված է, որ ի վիճակի է առաջադեմ ազգերի հետ քայլելու, նույնիսկ երբ դժվարին քաղաքական պայմանների մեջ է գտնվել: Հետևաբար այս լավատեսությամբ ես մտղթում եմ, որ մեր ակադեմիան քաջ առ քաջ, աստիճան առ աստիճան բարձրանա այդ

բարձունքին: Ավելին, մեր օրերին էլ, կարծում եմ, քիչ-շատ խոսվում է համաշխարհային կամ միջազգային մի ակադեմիայի մասին: Այդ գաղափարը իբրև որոշում հրապարակվել է Բրիտանական Ակադեմիայի կողմից, Ռոյալ Սոսայթի անունով, 1900 թվականին, սակայն մնացել է չիրագործված: Այս գաղափարը կենդանի է մնացել մինչև մեր օրերը, և մարդկությունը սպասում է այն օրվան, երբ իրապես հնարավոր կդառնա կազմակերպումը, կյանքի կոչումը միջազգային մի ակադեմիայի, որին կմասնակցեն բոլոր ազգությունների գիտությունների ակադեմիաների գիտնականները իրենց նվաճումներով՝ իրենց նպաստը բերելու ընդհանուր առաջադիմության: Սա մի իդեալ է, որ ոչ միայն գուտ գիտական արժեք է ներկայացնում, այլ նաև՝ համամարդկային և նույնիսկ քաղաքական, որովհետև գիտությունը խաղաղարար գործոն է, գիտությունը մարդասիրական գործոն է, գիտությունը մարդկության բարօրությանը նվիրված աշխատանք է, և հետևաբար այդ իդեալը անհրաժեշտ է, որ իսկապես իրականանա:

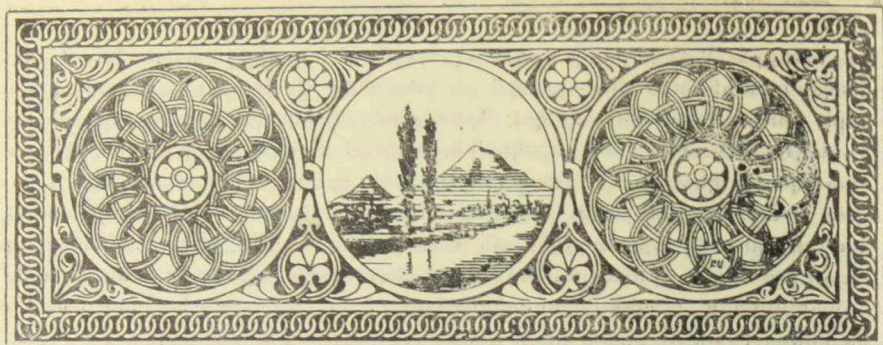
Այդ մտածումները ես ունենում եմ մանավանդ այս օրերին, աշխարհի այս տագնապալի իրավիճակում: Մեր օրերին, ավելի քան քառասուն շրջաններում երկրագնդի վրա, պատերազմական գործողություններ են տեղի ունենում, երբ մարդիկ իրար են կոտորում: Այսպիսի վտանգի առաջ գրունդվող մարդկությունը բնականաբար պետք է փնտրի խաղաղության, փոխադարձ հասկացողության, համերաշխության ճանապարհը, և գիտությունը, հետևաբար նաև ակադեմիաները, իրենց աշխատանքի կարևոր բաժինը պետք է բերեն՝ իրականացնելու համար այդ համամարդկային իդեալը: Եվ մտքով տակավին առաջ եմ գնում և պատկերացնում, որ, չգիտեմ երբ, զույգե տասնյակ տարիներ հետո, իրականանա Բրիտանական Ակադեմիայի ելազանքը՝ ստեղծելու համաշխարհային մի Ակադեմիա: Իմ մաղթանքն է, որ մեր հայրենիքի գիտությունների ազգային ակադեմիան այնտեղ միշտ ներկա լինի իր գիտնականներով, իր գիտական նվաճումներով:

Այս մաղթանքով էլ ուզում եմ վերջացնել իմ խոսքը՝ կրկին շնորհակալություն հայտնելով ձեզ և մաղթելով, որ Աստված պահի-պահի: Կանի ամբողջ, անվտանգ և միշտ առաջադիմության մեջ Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիան:

Հարգարժան Տիարք, իմ օրհնությունը ձեզ ամենքիդ: Ամեն:

Վեհափառ Հայրապետի օրհնության խոսքից հետո համապատասխանաբար իրենց զեկուցումներով հանդես եկան գիտությունների թեկնածու Ս. Ա. Ծոխկյանը՝ «Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի գրական-հրապարակախոսական գործունեության մասին», ակադեմիկոս Գ. Ս. Խանջյանը՝ «Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի օրոք Մայր Աթոռում ստեղծված արվեստի նոր գործերի մասին», գիտությունների դոկտոր Վ. Մ. Հարությունյանը՝ «Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի և հայ ժամանակակից ճարտարապետների համագործակցությունը» և արվեստագիտության թեկնածու Մանյա Ղազարյանը՝ «Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի թանգարանային գործունեությունը»:

Բոլոր զեկուցողները մեկ առ մեկ շեշտեցին և ընդգծեցին Վեհափառ Հայրապետի ջանքերն ու նվիրումը Հայ Եկեղեցու և ազգային արժեքների անաղարտ պահպանության համար:

ՊԻՈՆ ՀԱԿՈՐՅԱՆ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ ԱՌԱՋԻՆԻ ԳԻՏԱՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ՎԱՍՏԱԿԸ

«...զի բազումք են կոչեցեալք, և սակաւք են ընտրեալք»
(Մատթէոս, Ի, 16):

Ընտրյալները միշտ էլ սակաւաթիւ են: Ամբողջ կյանքում ապրում, խորհում, տառապում են ազգի ու հայրենիքի համար՝ մնալով նահապետիկ անանձնական ու անթերի բարոյական: Երկնային շնորհները, որոնք ի հայտ են գալիս նրանց մեջ վաղ տարիներից, չեն մղում երբեք փառքի ու երանության կամ գայթակղում երկրային վայելքներով: Ընդհակառակը, մշտապես տրամադրում են տքնության ու արարման, ինքնամաքման ու կատարելության՝ աշխարհին ու մարդկանց պարզ հայացքով նայելու, բարություն ու արդարություն ցանելու համար:

Նրանք հառաջադիմության ու վերաշինության զինվորյալներն են՝ մանուկների սիրելի ուսուցիչները դպրոցներում, և օրինակելի հովիվներն ու բաղձալի բարոզիչները եկեղեցիներում, հրապարակային թեժ պայքարների բովում թրծված համազգային դաստիարակներ և հանրային մտքին ուղղություն տվողներ, մի խոսքով՝ իսկական ստաքլայներ... Ինքնանվիրումը ցոլանում է նրանց սուբյա գործունեության յուրաքանչյուր դրսևորումից. նրանց կատարած յուրաքանչյուր քայլից, նրանց արտասանած յուրաքանչյուր բառից...

Վեհափառ Հայրապետ Վազգեն Առաջինն այդ ընտրյալներից է:

Նախ նա հայտնի դարձավ որպես հրակարակագիր ու գիտնական և հետո նոր՝ հոգևորական:

Երկու շրջանի կարելի է բաժանել Վեհի ցարդ ծախված հանրային և գիտահետազոտական գործունեությունը: Մեկը ստաջին հողվածները լույս

տեսնելու տարիներից, այսինքն՝ 1933-ից մինչև 1950-ական թթ. կեսերը, երբ նա տակավին ստեղծագործում էր սփյուռքում, և մյուսը՝ 1955-ից առ այսօր, երբ իր անսպառ եռանդով ու փորձառությամբ ընթացք է տալիս Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու գործերի, իբրև նրա 130-րդ Հսկարայեռը:

Առաջին շրջանում մեր Ընտրյալը, առավելապես դեռ աշխարհական և իր մկրտության անուն-ազգանունով՝ Լևոն-Կարապետ Պալճյան, նախ շարունակում էր ուսումնառությունը Բուքրեշի համալսարանի գրականության և փիլիսոփայության ֆակուլտետում, որ տևում է չորս տարի, 1932—1936 թթ., ուշադրությունն առավելապես կենտրոնացնելով հոգեբանության, մանկավարժության և հասարակական գիտությունների վրա, զուգահեռաբար, մասնավոր դասերի միջոցով, հաղորդակից դառնալով նաև դասական հայրենի գաղտնիքներին՝ անմասն չմնալու համար հայոց հին ու միջնադարյան մատենագրության գանձերից: Վերջին շրջանում, մեկ ուսումնական տարի էլ, 1936-ի մարտից, հաճախում է համալսարանին կից Տիտու Մալորեսկուի անվան փորձառական մանկավարժական ինստիտուտը և ավարտում այն ևս՝ առավել խորանալով տվյալ բնագավառում:

Այսօրինակ համակողմանի մասնապատրաստությունից հետո միայն Լ. Կ. Պալճյանը մտնում է կյանք՝ որպես հանրային կրթության և հրապարակային գործունեության անխոնջ աշխատավոր, որպես իմաստասեր ու հետազոտող, որի գիտական հետաքրքրությունները ծավալվելով՝ ավարտուն տեսք էին ստանում ուսանողական միության հավաքներին կարդալիք դասախոսությունները և իր իսկ խմբագրած «Հերկ» երիտասարդական հանդեսի հերթական համարների նյութերը պատրաստելու ընթացքում:

Բեղում էր առաջին տարիների հունձը: Կարճ ժամանակամիջոցում իրար են հաջորդում թեպետ ո՛չ սովոր, սակայն բովանդակությամբ հարուստ և շարադրանքով միանգամայն ինքնուրույն ու ինքնատիպ նրա գրքերը՝ ըստ ամենայնի մախրոքը չունեցող մեր իրականության մեջ: 1943-ից սակայն, երբ փոխվում է Լ. Կ. Պալճյանի կյանքի ուղին ու գործունեության առաջը, մինչև նա դառնում է կուսակրոն արեղա և երկամյա նոր ուսումնառությամբ տեղի համալսարանում լրացնում գիտելիքները աստվածաբանությունից, ապա՝ նշանակվում նախ ռումինահայ, իսկ հետո էլ բուլղարահայ թյունից, ապա՝ նշանակվում նախ ռումինահայ և խորաթաթանց աշխատավորներից մեկին, իսկ Հայաստանյայց Եկեղեցին մեծապես շահեց, որովհետև վերջինիս պատմության մեջ շատ չեն իսկական գիտնական հայրապետները և լայնախոհ ու հառաջիմաց մտածողները:

Հետևաբար, մեր քննության առարկան գլխավորապես աշխարհական Պալճյանի 1930-ական թթ. վերջերին և 40-ականների սկզբներին՝ հայ սփյուռքում, բացառապես Բուխարեստում գրած ու հրատարակած գիտական աշխատություններն են, որոնց բոլորին ուժ ու կենդանություն է տալիս մի վեհ, տիրական ոգի, որոնք բոլորն ունեն ոճի, հայեցողության և նպատակաուղղվածության միասնություն ու բոլորն էլ գրված են զուսպ ու խիտ խոսքով, սեթևեթանքներից միանգամայն գերծ, անթերի արևմտահայերենով:

Գրքերից առաջինը թվագրված է «հոկտ. 1938», և առնչվում է իմաստասիրական-հասարակագիտական սոցիալի հարցերի, որոնք մարդկային միտքը հուզում էին արդեն քանի՜ դար, ֆրանսիացի լուսավորիչների ժա-

մանակներից սկսած՝ չարժանանալով գոհացուցիչ լուսաբանման: «Անձնավորության գաղափարի մասին» խորագիրը և «մտածումներ» ենթավերնագիրն ունի այդ հետազոտությունը, որ սկզբնապես լույս է տեսել Բելիսարեսի «Գաղութահայ տարեգրքում», 1938-ին, իսկ նույն տարի արտատպվել նաև առանձին գրքով՝ արդեն վաղուց դառնալով բաղձալի ու անգնահատելի մատյան: Ընչու է, ավելի վաղ, 1935-ի երկրորդ կեսին և հաջորդ տարվա սկզբներին Լ. Կ. Պալմյանը պատրաստել էր «Կարգապահության հարցը մանկավարժության մեջ» խորագրով մի դիսերտացիոն աշխատություն, այն էլ ո՛չ հայերեն, այլ ռուսիներեն, և ներկայացնելով Բելիսարեսի համալսարանի գրականության և փիլիսոփայության ֆակուլտետի հանձնաժողովին, ինչպես նաև բարձր միջերով հանձնելով պահանջվող քննությունները՝ լիցենզիատի (մեր ըմբռնումով՝ մագիստրոսի) տիտղոսով ավարտել այն («Diploma de Licenta», No. 4798, տրված 17 հունիսի 1936 թ.): Բայց այդ աշխատությունը հրատարակված չէ, ու բովանդակությունն էլ մեզ ծանոթ չէ, հետևաբար բնավ սխալված չենք լինի, եթե մեր քննությունն սկսենք արդեն հիշված «Անձնավորության գաղափարի մասին» իմաստասիրական մտածումներից, որոնցով հեղինակը առաջին անգամ ներկայացավ սփյուռքի ու հայրենիքի գրական շրջաններին*:

2

Լուսավորիչները թեպետև առաջիններից մեկը հռչակել են անհատի ազատության իրավունքը՝ բանաձևված Ժան Ժակ Ռուսոյի նշանավոր աշխատության՝ «Հասարակական դաշինքի» հենց առաջին տողում. «**Մարդը ծնվում է ազատ**», սակայն, ըստ երևույթին, մարդ-անհատը ճրանց համար տակավին անըմբռնելի արարած էր: Ինչպես նկատում է մեր հեղինակն էլ՝ իրապես այդ **մարդուն** նրանք չէին էլ տեսնում, այն նրանց համար գոյություն իսկ չուներ, «ան վերացական մարդն էր», մարդու ընդհանուր գաղափարը, «որ տրամաբանությամբ կառուցեր էին քանի մը երազապաշտ մրտաժողներ», մինչդեռ ճիշտ հայեցակետը մարդուն իբրև անձնավորություն դիտելն ու քննելը պիտի լիներ, մանավանդ, որ մարդն երկար դարերի ծանր ու դժվարին ճանապարհ անցնելուց հետո միայն ջանում էր հասնել ինքնաճանաչման, իր «ես»-ի զգացման գիտակցմանը՝ տակավ առ տակավ ձերբազատվելով **հավաքական** ես-ի զգացումից և ձգտելով գտնելու իր տեղը հանրության մեջ: Մարդն անվերջ պարապում էր ինքնաքննությամբ, որոնում ինքն իրեն, իր անձնավորությունը, որ բնության իրականություններից միան է և նպատակներից բարձրագույնը՝ «գոյության բարձրագույն գագաթը» (36): Որքան էլ անհավատալի, այնուհանդերձ անվիճելի է, որ լուսավորիչներից շատ ու շատ հետո միայն, իմաստասերներն զգում են, որ անհատը ո՛չ միայն չի հասել ու չի կարողանում հասնել ազատության, այլև, ընդհակառակը, հենց ազատություն որոնելու ճանապարհին այլասերվում է աստիճանաբար, որի պատճառը, ամենայն հավանականությամբ, մարդ-

* Լ. Կ. Պալմյանի այս գրքի վաճառքի մասին հայտարարություն է տպագրվել Փարիզում ինչն՝ տեսնող՝ Հ. Բալույանի «Զվարթնոց» ամսօրյա գրաթերթում (տե՛ս Բ տնրի, թիվ 8, ապրիլ 1, 1939, էջ 64, պուն 1):

անհատի՝ իր բուն միջավայրից, իր օրգանական հոգեկան աշխարհից, վերջապես՝ այն հավաքականությունից, որին անմիջականորեն պատկանում էր ինքը, անկատելիորեն հեռանալու, արմատախիլ լինելու մեջ է:

Հետևաբար, անհատի ազատությունը չէ, որ պիտի լինի կյանքն ու աշխարհը վերափոխողների նպատակը, որովհետև անհատն ինքն իր մեջ և ինքն իր համար, իր ներքին ազատության մեջ թողնված՝ դատապարտված է այլասերման, այլ անձնավորության ազատությունը՝ հավաքականության սահմանների մեջ, որովհետև անձնավորությունը մարդու հոգին է, նրա ես-ի կատարելագործված վիճակը: Այս իմաստով էլ Վեհափառը մեկնաբանել է Գյոթեի խորիմաստ ասույթը.

«Nur das Gesetz kann uns Freiheit geben»

(«Միայն օրենքը կրնա մեզի ազատություն տալ»)**

(էջ 38)

Արդեն ութսունամյա հասակում, շարունակելով խորհրդածել մարդու դերի ու կոչման շուրջ, Վեհը նկատում է. «Մարդկային բնությունը տատանման հսկայական լայնություն ունի: Մարդը կարող է մեծ վերելք և խոր անկում ունենալ: Գեղարվեստական մեծ ստեղծագործություններում այդ լավ է երևում: Մարդը հսկասական է, փոփոխական: Հոգևոր ուժ է պետք՝ հավասարակշռելու մարդու բնությունը: Եվ իմ կարծիքով՝ հավատն ունի այդ ուժը: Ես կարծում եմ, որ Քրիստոսի ուսմունքը կարող է օգնել ժամանակակից մարդուն ինքնակարգապահություն դաստիարակելու հարցում: Պետք չէ ազատությունը հասկանալ որպես ձեռքազատումն ամեն կրգի սահմանափակումներից ու ճորմերից: Պետքուս առաքյալը այսպիսի միտք ունի. ապրեցե՛ք որպես ազատներ և ազատությունը իբրև չարիքի պատրվակ մի բռնե՛ք (Էբրև զազատու լինել, և մի՛ իբրև պատրուակ չարություն ունել զազատութիւնն) (Պետրոս, Ա Կաթողիկէ, Բ, 16)***:

Մարդ անհատի կյանքն ու աշխարհն են կազմում իր ապրած բնակավայրը, ցեղը, որին պատկանում է, ոգին, պատմությունը և մշակույթը, որոնցով սնվում է նա: Փոխվում են այս բոլորը, փոխվում է նաև մարդը, ու հայ մարդը, և բռնում օտարացման ճանապարհը. «Անոնք,—նկատում է մեր հեղինակը...—նոր միջավայրի մը ու մթնոլորտի մը մեջ փոխանակ իրենց հոգիին մեջ պահելու հայրենի, ցեղային մթնոլորտը, որ բնական ու հարազատ է իրենց, և ապրելու անոնց մեջ, կուգեն օտար կյանքը և օտար հոգին ընդօրինակել ու փոխադրվիլ այդ «նոր» իրականությանց» մեջ (էջ 39—40), որի հետևանքով օտարացումն ու այլասերումն անխուսափելի է: Հետևաբար «Անհատի ազատագրում, ես-ի ազատագրում քելով՝ պետք է հասկնալ գիտակցականացումը և բանականացումը այն հարաբերությանց, որ կան անհատի ու ընկերության միջև և բնավ երբեք խզումը այդ կենսաբանական, հոգեբանական և ընկերաբարոյական կապերում» (էջ 41): Մեծ նշանակություն է տալիս հեղինակը հստակապես անհատի ինքնաճանաչմանը, եթե միայն այն ընթանում է ճիշտ ճանապարհով և չի վերանում ինք-

** Տակավին անտիպ գրառումների մեջ (1976 թ.) սույն եզրահանգումն ստացել է ավելի հոլորակ կերպարանք. «Մարդ լինել՝ նշանակում է ազատ լինել: Ազատ լինել՝ նշանակում է հպատակվել բարոյական օրենքների՝ ազատ կամքով» (ինքնագիրը՝ «Մտածումների» աշխատանքային օրինակի վերջում, մեր հավաքած նյութերի մեջ—Պ. Հ.):

*** Տե՛ս Վազգեն Ա., Աշխարհի բարօրությունը մարդկանց միասնությունն է: — ԱՊՆ-ի հրատ., Մոսկվա, 1988, էջ 15 (սրբագրված է ըստ ռուսերեն տարբերակի—Պ. Հ.):

ճակեղծման, այսինքն՝ անհատին չի մղում այլասերման ու կործանման: Այս դեպքում էլ մեր խորագետ հետազոտողը նշմարում է փրկության ուղիներ, գլխավորապես ճիշտ դաստիարակությունը և գրական անմահ կերպարների օրինակը, ինչպիսիք են՝ Էդիպոս արքան, Կարամազով եղբայրները և Ֆաուստը, որոնք անհատին տրամադրում են ինքնաճանաչման, ինքնաքննադատության և ինքնակերտումի: Նրանցից առաջինն ի վերջո ենթարկվում է ճակատագրին, երկրորդը համառոտեմ որոնում է փրկություն, իսկ վերջինը իրականացնում է իր երազանքը. «Ֆաուստը մարդն է, որ կը պայքարի ճակատագրին ու ինքզինքին դեմ: Ֆաուստը մարդկային գիտակցության և կամքի ուժերու միջամտության հաղթանակն է: Ան ինքզինքեն դուրս կելլե ու հասարակաց բարիքին մեջ, ընկերության երջանկության մեջ կը գտնե փրկություն» (43):

Աշխատության եզրափակիչ էջերում քննության են առնվում հավաքականություն և անհատականություն իմաստասիրական եզրույթների ներքին կապերն ու առնչությունները և խոսուն օրինակների վկայակոչմամբ ցույց տրվում, որ իրականության մեջ խիստ բարդ են այդ փոխհարաբերությունները. ո՛չ հավաքականությանը տվորական ձևով տրոհելով կարող ենք ատարակ անհատականություններ, ո՛չ էլ անհատների մեխանիկական գոմարից կարելի է ստեղծել հանրություն, որովհետև, ինչպես գրում է հետազոտողը, յուրաքանչյուր առանձին դեպքում հանրությունն իր ներթին և անհատականությունն՝ իր, ունեն ընդգծված ու յուրահատուկ բովանդակություն, մի դեպքում՝ տվյալ ազգության առանձին անհատներ, և մյուս դեպքում՝ տվյալ ժողովրդի ազգային բնավորություններ, որ կարող են շոշափելի տարբերություններ ունենալ: «Անհատական հոգիները հավաքվելով, իրար թափանցելով, ձուլվելով՝ ծնունդ կու տան գոյության մը, հոգեկան եթե կուզեք, որ, սակայն, նոր տեսակի անհատականություն մը կը ներկայացնե: Ուրեմն ա՛յս հավաքական անհատականության մեջ և ո՛չ թե անոր բաղկացուցիչ միավորներուն մեջ պետք է փնտռենք անմիջական ու պայմանավորող պատճառները այն երևույթներուն, որ հառաջ կու գան այդ հավաքականության մեջ: Հավաքականությունը կը մտածե բոլորովին այլ կերպ, քան իր անդամները առանձին-առանձին առնված» (էջ 48): Այսպիսի անհատներն են, որ իրավունք են նվաճում «անձնավորություն» կոչվելու:

Անձնավորություն կարող են դառնալ ո՛չ թե բացառիկ օժտված անհատները, այլ այնպիսի մարդիկ, որոնք ունեն նկարագիր՝ կամքի ուժ, դատողության հատկություն, զգացումի գրություն և ոգևորվելու կրակ՝ հենց դրանցով էլ մեծապես ծառայելով իրենց հայրենիքին ու հայրենի մշակութիին. այս է հեղինակի վերջնական եզրակացությունը՝ թարմ ու ուշագրավ:

Արդեն առաջին ուսումնասիրության մեջ երևում էին բոլոր նախանշանները նրբազգաց ու սրատես գեղագետ-բանասերի, որի հետաքրքրասիրություններն ավելի ու ավելի ծավալվելով՝ վերաճում էին գրական-պատմական քննության «Մուսա լեռան հայերը Ֆրանց Վերֆելի վեպին մեջ» խորագրով «վերլուծական փորձի» մեջ, հրապարակ հանված այս անգամ, հենց սկզբից, առանձին գրքով, 1940-ին, դարձյալ Բուքրեշում:

Հեղինակին այսօրինակ «վերլուծական փորձի» պարտադրողը կյանքն ու իրադրություններն էին, որոնց մեջ նա ապրում ու հասակ էր առնում: Գաղտնիք չէ, որ Մեծ եղեռնի հիշողությունները հայ մարդու սրտի և հայրենիքի պատմության տարեգրության ամենացավոտ տեղերն են: Նրանք փոթորկվում են հայի, առավելապես աղետից հրաշքով վերապրած տարագիր

հայի հոգում ու մտքում նրա գիտակցական կյանքի ողջ ընթացքում, անկախ նրանից՝ հետևանքը կամ արդյունքն ինչ է դառնալու. սերունդներին փոխանցվող սահմոկեցուցիչ զրոհ, թե՛ ճակատագրական անցքերի ու դասերի հրապարակային վերագնահատման փորձ:

Հիշալ բոլոր առումներով էլ Լ. Կ. Պալճյանն անկկատելիորեն արագացնում էր իր գալիք գիտաճեռագրության մտահղացման արարման ժամը:

Այս էլ ասենք, որ հայրենիքի կորստյան ամամոք վիշտը թեպետև շա-
լումակում էր ծխալ հալի հոգում, բայց և, միաժամանակ, առաւել սթափ-
ներին պարտադրում էր որոնել երեկվա անցքերի բուն պատճառները՝ նը-
րանց դասերի անկանխակալ քննության և իմաստավորման ճանապարհով,
ալսուհետև ևույնպես, թեկուզև հյուրընկալ, բայց դարձյալ օտար հողմերի
քերամում դիմակալելու և հալ մնալու համար:

Ֆրանց Վերֆելի վեպն ալդ ամուսնով բուծիչ սպեղանի էր հիշեցնում: Օտարի աչքն ալելի անսխալ էր նշմարում մեր առաքինություններն ու արտոներք, մեր սխրանքներն ու ճակատագրական սխալները, եթե ինչ-ինչ հանգամանքների թելադրանքով գործել էինք ու թանկ հատուցել...

Հիշենք և այս, որ Եղեռնից հետո, մի կարճ ժամանակ, ճակատագիրը, կարծես, բարեհաճ եղավ հսոց հանդեպ. ամենեղների ծով արյունն իզույժ չթափվեց. ստեղծվեց Հայաստանի Հանրապետությունը, հայոց մեր ժամանակների առաջին անկախ պետականությունը, որն երկուսուկես տարի հազիվ գոյատևելուց հետո, ի վերջո, հարկադրված էր տեղը զիջել Խորհրդային կարգերին: Սրանք էլ հարկադրեցին տարածքային մոր զիջումներ անել թուրքերին, իսկ երկրով մեկ ծավալվեց կարմիր տեռորը: Ո՛վ էր արդարև և ո՛վ՝ մեղավորը, ինչպիսի՞նք կլինեք մի բոլոր հայության վաղվա օրը ուստ տերության տակ... Ահա՛ հարցերի մյուս խումբը...

Վերջելի վեպը հնարավորություն էր տալիս խորանալու այս հարցերի մեջ ևս, իսկ եզրահանգումներ անելիս, որքան կարելի է, խուսափել հուզախոտի դրոշմատեմաների պարտադրանքներից:

1936-ի սկզբներին ապագա աշխատությունը մասամբ արդեն գրված էր. և Բուրբեշի Սուրբ Հրեշտակապետաց եկեղեցու գավթում գտնարված՝ Հայոց ուսանողների միության հերթական հիստում Լ. Կ. Պալմյանը հանդես եկավ «Ֆրանց Վերֆելը և նրա «Մուսա լեռան քառասուն օրերը» վեպը» գեկուցումով, չշտապելով, սակայն, պատրաստ մասերը տպագրության հանձնել: Որոշումները նորից են շարունակվում, որոնց արդյունքը 1938-ի գարնանը լույս տեսած հոդվածներն էին՝ սերտորեն կապված Վերֆելի վեպի ու հարակից հարգերի հետ, որ ապագա գրքի առանցքն էին լինելու:

Մեծ եղեռնի տարեկօցի առթիվ մտորումները բաժանելով «Հերկ» ամսագրի ընթերցողների հետ (1938, ապրիլ), Լ. Կ. Պահլավյանը ասում էր. «Այսօր մեր պշեքուն առջև կույվագծվի «Մուսա Լեդը»... Մենք հոգ ենք։ Այո՛, հոգ ենք բոլորս։ Մեր կյանքը՝ քառասուն օրերն են... Իրոք, ի՞նչ տարբերություն... Մենք այ ձգած մեր բնավայրը, հավաքված հոս լեռան մը վրա, ուր պետք է կազմակերպենք ինքնապաշտպանությունը։ Լեռան վրա ենք։ Կը պայքարինք»։ Այսուհետև վերափոխվում վեպի հրական ու բացասական կերպարներին՝ դատարկներին, շահագործողներին, դավաճաններին, գաղութարարներին, հակապետության կողմնակիցներին, հակապետական կույվներին, զոհվողներին, նկարագրվածներին, վերջապես ամենատիրական կերպարին Տեր Հայկազունին, սիրոն եզրափակում է մի

խորիմաստ կոչով՝ կապված Եկեղեցու վճռական դերի հետ սիշուոքահայության կյանքի կազմակերպման մեջ: «Տեր Հայկազունի ձայնը երկրորդ Մովսեսի մը նման կը գոռա՝ միաբանություն, կարգապահություն, կազմակերպություն... Օ՛ր, ո՛ր ես դուն, Տեր Հայկազուն... Զայնդ կը լսենք» («Հերկ», Ա տարի, թիվ 11, էջ 1):

Պակաս ուշագրավ չէ Լ. Կ. Պալճյանի երկրորդ հոդվածը՝ լույս տեսած մեկ ամիս անց, դարձյալ նույն հանդեսում (1938, մայիս), ուր սթափ ու իրատես հայեցողությամբ նմարվում են Հայաստանի Հանրապետության վերելքի ու անկման պատճառները՝ ներքոյ չկարդալով կամ ցեխ չշարտելով ո՛չ նրա ստեղծողների ու առաջին վարիչների, ո՛չ էլ նույնբերյան «ժառանգորդների» հասցեին, որպիսի առաքինություն ժամանակին չունեցանք մենք՝ այս գիտական կաճառի աստիճանավոր ու տիտղոսավոր աշխատավորներս, մինչ հայ ժողովրդի և գրականության ակադեմիական պատմությունների մեջ գնահատում էինք 1918—20 թթ. և հետագա տասնամյակների անցքերը:

«Այսօր վեր կենալ ու հայհույել թուրքին, որովհետև հարձակվեցալ Հայաստանի վրա, հայհույել ռուսին, որ չպաշտպանեց Հայաստանի անկախ հանրապետությունը, հայհույել դաշնակիցներուն, որովհետև օգնության չհասան հայերուն, անիծել մեր ճակատագիրը կամ հանցավորներ ու պատասխանատուներ փնտռել հայ ղեկավարներու մեջ, առնվազն միամիտի գործ է: Պետք չէ կորսնցնենք իրատեսության զգացումը»,—զգուշացնում էր ժամանակակիցներին հրապարակախոս Կ. Պալճյանը և համբերությամբ բացատրում, թե ինչու, այնուամենայնիվ, կործանվեց Հայաստանը.

«Թուրքը հարձակվեցալ, որովհետև մեր դարավոր թշնամին էր և կուգեր վերապրող հայության դիակներու վրայով իր ճամփան բանալ դեպի Ատրպեյնան ու թուրանական ժողովուրդները: Խ. Ռուսաստանը չօգնեց Հայ Հանրապետության, որովհետև ստիպված էր թուրքին բարեկամությունը պահել, ան կրցալ մնացած հայության միայն ֆիզիկական գոյությունը փրկել՝ գրավելով ու զոհելով հայ պետության անկախությունը: Անգլիա, Ֆրանսա չմիջամտեցին ու լռեցին, որովհետև շահ ունեին Թուրքիան սիրաշահելու՝ տնտեսական և քաղաքական նկատառումներով»:

Այստեղից մի հետևություն կարելի է անել, և այդ մասին իր կարծիքը չի զլանում հայտնել հետազոտողը. «Այս պայմաններուն մեջ միայն բիրտ ուժը կրնար փրկել հայ պետությունը: Իսկ Հայաստանը այդ ուժը չունեիր» («Հերկ», Ա տարի, թիվ 12, էջ 2): Վաղ թե ուշ ժողովուրդը կվերագտնի այդ ուժը, իսկ մինչ այդ պետք է զինվի հոգեպես՝ «պատմության ոգիով ու խորհուրդով» (Ա. տ., էջ 3) և սպասել իր ժամին, իր պահին, որոնք «ազգեր կը ստեղծեն»: Արդյոք նույն ուժի, նույն պահի թելադրանքով չէ՞, որ պիտի լուծվի այսօր Արցախյան հարցը:

Լ. Կ. Պալճյանի աշխատության մեջ Բ. Վերֆելի վեպն արժեքավորված է նախ և առաջ իբրև գեղարվեստի արտահայտություն, որը ոչինչ ընդհանուր չունի սովորական բարոյախոսական ու մարդասիրական շարադրությունների հետ: Նրա հեղինակը հասու է արվեստի «հավիտենական կենդանության» գաղտնիքներին և կարողանում է իր համճարով անմահացնել հայ ժողովրդի ողբերգության մեկ պահը, ընկալելով այս վերջինը որպես «մարդկային բարձր արժեք ներկայացնող համաշխարհային երևույթ»: Բայց պակաս կարևոր չէ նաև այն, որ Վերֆելի վեպի մեջ «նույնքան արժեք կը ներկայացնեն թուրքը, ինչքան հայը»: Ավելին, այդ առումով այն մերձեցնում

է շեքսպիրյան ողբերգություններին, ուր «Օթելլուն Օթելլո չէ և չի կրնար ըլլալ սուսնց Յակոյի»:

Այս ոգով քննելով վեպը՝ Լ. Վ. Պալմյանը նկատում է այնուհետև, որ «Մուսս լեռան քառասուն օրերի» մեջ «Հայը հայ է, որովհետև նախատա-գիրը անոր դեմ հաներ է թուրքը՝ մեկը ընելով նախատակ <և> մյուսը՝ նախատակող, և սակայն, երկուքն ալ հավասարապես խաղալիքներ են իրենց նախատարին ձեռքը: Երկուքն ալ հավասարապես մարդեր են, որոնք իրենց վիճակված ձևով կը տառապին» («Մուսս լեռան հայերը», վերանայված հրատ., էջ 7):

Եզրափակիչ խոսքերը վերստին Եեքսպիրի աշխարհի կրակներից են առնված, որոնք ծավալվելով՝ վերածվում են վիթխարի խարույկի ու իրենց մեջ են առնում ողջ Հայաստան աշխարհը.

«Վեպին աշխարհը դժոխք մըն է, ուր մարդիկ կը տանջվին: Հայը կը փրկվի, սակայն, մեռնելով, իսկ թուրքը մեռնիլ ալ չի կրնար:

Վեպի մեջ հայն ու թուրքը մարդկային հոգիներու երկու քնեռներ են: Հեղինակը կրցած է հասնիլ այս քնեռներուն, թափանցած է էության ու տը-ված անոնց հոգիները իրենց խոր իսկությամբ» (ն. տ., 7—8):

Այսպես գրելու համար ոչ միայն պետք էր ունենալ գեղագիտական բարձր ճաշակ, գրականագիտական բազմակողմանի ու հարուստ գիտելիք-ներ, արվեստի խնդիրները ճիշտ ըմբռնելու և մեկնելու բնատուր կարողու-թյուն, այլև քաղաքացիական արիություն և համարձակություն, որովհետև մեր կյանքի ու պատմության այս ցավոտ հիշողություններն, այն էլ 30-ական թթ. վերջերին, ամենագուստ հիշատակողին անգամ կարող էին շեղել բա-նականության շավդից:

Կարևոր մյուս խնդիրը, կամ խնդիրներից մասնավորապես մեկը, որ, հեղինակի կարծիքով, որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում, գը-խավոր հերոսի ընտրության հարցն է: Ինչպես երևում է, մի ժամանակ Լ. Վ. Պալմյանն ենթադրել է, թե այդ կերպարը Տեր Հայրազունն է: Բայց բուն վեպի հետագա քննության ընթացքում նա հիմնովին (և իրավացիորեն) փոխում է տեսակետը և կանգ է առնում Գաբրիել Բագրատյանի վրա (էջ 18), ուշադրություն հրավիրելով միաժամանակ, որ Վերֆելը Մուսս լեռան հայության ինքնապաշտպանությունը կազմակերպող հերոսին որոնել է ո՛չ թե Մայր երկրում, այլ գաղթահայության մեջ, հետո էլ անելով մի այսպիսի շեղում.

«Արդյոք պիտի կարենա՞նք ըսել, թե Ֆրանց Վերֆելն ալ իրականու-թյունը կը կանխե իր վեպին մեջ՝ ստեղծելով այն գաղութահայերը, որոնք իրապես պիտի ծին մեր գաղութներում մեջ և պիտի ծաղկին ու պտուղ տան հայրենի հողին վրա: Պիտի ծնի՞ն արդյոք իրական Գաբրիել Բագ-րատյաններ, Ավագյաններ ու Ստեփաններ, որոնք անոնց ձևով կամ այլ ձևերով կարենան ստեղծել իրենց նախահայրերու աշխարհին մեջ կյանքի և արժեքներու նոր կոթողներ՝ ի փառս հայ հոգիին և պատմության» (էջ 51—52):

Այս բաղձանքի մեջ անքնական ու անիրականամալի ոչինչ չկա, ավելի ճիշտ՝ Վեհափառ Հայրապետը, դեռ աշխարհական ուսուցիչ, կանխատեսում էր հայոց պետականության և Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու գա-լիքը, երբ վերջիններիս դեկը սփյուռքահայերի ձեռքին էր լինելու, ուստի ուսուցչի ու դաստիարակի իր կոչումից ելնելով՝ զգուշացնում ու զգաստաց-նում էր սփյուռքի հոծ հայությանը՝ ընթանալ ստողջ բանականության մա-

նապարհով, առանց պարփակվելու սեփական պատրանի մեջ կամ կամովին մեկուսանալու, որոնք վտանգավոր են նույնքան, ինչքան և օտարացմանն ընդառաջ վազելու կույր մղումը.

«Ծրջապատեն բացարձակ մեկուսացումը, կյանքի արտաքին աղբյուրներե կամովին զրկվիր անխուսափելիորեն կը տանին դեպի այլասերում», հետևաբար առողջ ճամփան ո՛չ թե մեկուսացման մեջ է, այլ «եվրոպական մշակույթին, իսկական մշակույթին հաղորդակցվելու մեջ»։ «Ծշմարիտ մշակույթը,—շարունակում է Լ. Կ. Պալմյանը,—չօտարացներ, այլ, ընդհակառակը, կը գորացնե քու մշակույթը։ Ան կը մոտեցնե մեզ մեր ազգային, սեփական, մնալուն արժեքներուն։ Եթե հայը իր ազգային արժեքներով զինված՝ ծանոթանա Արևմուտքի մշակույթի հրաշալիքներուն ու գնահատել գիտնա զանոնք, չի կրնար չսիրել ու չհպարտանալ հայ մշակույթի հրաշալիքներով» (Էջ 54)։

Վերֆելի վեպն աշխարհ գալով Արևմուտքում՝ ըստ ամենայնի փոթորկեց եվրոպական և ամերիկյան իրականությունները և սփյուռքահայությանը, բայց փակի տակ ու, գրեթե, անձանոթ մնաց բուն Հայաստանում, այստեղ ընդունված չէր հիշել ու խոսել Մեծ եղեռնի տարիների դեպքերի ու դեմքերի, այդ կյանքն արտացոլող գրական ստեղծագործությունների մասին, մի կողմ թողնելով ազատագրական պայքարի գործիչների ու նրանց համակիրների նկատմամբ գործադրվող բռնություններն ու հալածանքները... Մայր Հայրենիքում, բնականաբար, նույն ճակատագրին էին արժանանում նաև Վերֆելի վեպի մասին գրված գրքերը նույնպես, ներկա դեպքում՝ Լ. Կ. Պալմյանի սույն աշխատությունը։ Ահա՛ ինչու, երբ այն փոքր տպաքանակով ու վերանայված տարբերակով 1986-ին բազմացվեց, իսկ 1987-ին միաժամանակ ֆրանսերեն ու ռուսերեն թարգմանություններով լույս տեսավ Փարիզում և Մոսկվայում (վերջինը՝ «Դրուբա Նարոդով» ամսագրի մեջ, 1987, № 8), իսկական հայտնություն դարձավ։ Ռուս գրական շրջանները անվերապահ բարձր կարծիք հայտնեցին Վեհափառի այս աշխատության մասին։

Մուսա լերան դասերի սթափ ճծարմամբ՝ հետազոտող-իմաստասերն ինչպես ավելի քան կես դար առաջ, այնպես էլ այսօր, օգնում է սերունդներին նորօրյա իրադրությունների մեջ ճիշտ կողմնորոշվելու հանուն ազգության վերածնության, արդարության վերահաստատման, հանուն հայի ազգային դիմագծի պահպանման, հանուն կորցրած հայրենիքի փրկության ուղիների տեղադրին որոնումների՝ վառ պահելով բոլորի էլ հավատն ու հոգսերը, և բոլորին էլ ոգեկոչելով իմաստուն ու գեղեցիկ կերպով ապրելու այս կյանքը, յրրուվասնն նպաստելու մեր ազգի պատմական մեծ առաքելությանն ու հոգևոր հաղթանակներին համաշխարհային քաղաքակրթության մեջ։

«Ազգ մը չապրիր միայն իր նյութական բարիքներով,—բացատրում է Լ. Կ. Պալմյանը,—չապրիր միայն իր մտքի և զգացումի արտահայտություններով, ինչպես են արվեստներն ու գրականությունը, չապրիր միայն հանճարեղ անհատներու գործերով, այլ կապրի նաև իր պատվի ու արժանապատվության զգացումներով, իր «Մենք»-ի գիտակցությամբ ու զոհաբերության ոգիով, իր ազատ և հպարտ ապրելու կամքով, մեկ խոսքով՝ իր բարոյական նկարագրով» (ն. տ., 60)։

Յ. Վերֆելի անմահացրած հերոսները հենց այդպիսի մարդիկ էին, ոչ թե խելված, այլ «հարազատ հայեր», որոնք իրենց մեջ կրում էին «հայ ժո-

ղովրդի բարոյական դիմագիծը՝ տոկուն, առողջ, վեհ և գեղեցիկ», ընդունակ՝ հետևողների մեջ զարթնեցնելու նոր իդեալներ և սովորեցնելու, որ դժբախտությունից ու մարտիրոսությունից բացի, որոնք հայ ժողովրդի մշտական ուղեկիցներն են եղել դարերի հոլովության մեջ, հայն ունեցել է իրենից անբաժան մեկ այլ ճակատագիր նույնպես՝ տոկալու, հաղթելու և ապրելու ճակատագիրը, ստեղծագործելու և հավերժ գոյատևելու անմար կրակն ու ձգտումը: Կարծես հայերի մասին ասված լինի ավստրիացի մեծ քերթող Ռ. Մ. Ռիլքեի թևավոր խոսքը. «Այն ո՞վ է, որ հաղթանակների մասին է խոսում, քաջությունը դիմանալն է...» («Wer spricht von Siegen? Überstehn ist alles» — „Requiem“, 1908):

4

Երրորդ աշխատության հրապարակ գալու տարեթիվը ինչ-որ չափով հոբելյանական էր: Եթե հիշենք, որ Լ. Կ. Պալճյանի առաջին հոդվածներն սկսել են լույս տեսնել 1933-ի մարտից, Փարիզի «Մարտկոց» օրաթերթի էջերում, իսկ խնդրո առարկա գրքի տպագրությունն արտոնվել է 1943-ի ապրիլին, ապա ճիշտ որ այդ տարի լրանում էր հրապարակախոսական-գիտահետազոտական գործունեության տասնամյակը՝ նախանձելի իր արգասավորությամբ, մի կողմ թողած, որ գրքի հառաջաբանը թվագրված է «1942, սեպտեմբեր, Պուրթեշ», իսկ վերջինից ելնելով՝ անհիմն չի լինի կարծել, որ այս լուրջ ու ծավալուն հետազոտությունը պատրաստվել է ինչպես նույն թվականի նախորդ ամիսներին, այնպես էլ ավելի վաղ, մեկ կամ երկու տարիների ընթացքում, իսկ մտահղացումը գուցե և գալիս էր համալսարանական ուսումնառության օրերից:

Խորագիրը խիստ առարկայական է. «Խրիմյան Հայրիկ որպես դաստիարակ»: Ըստ որում՝ եթե հեղինակի նախորդ երկու աշխատությունները կոչված էին օգնելու ընթերցողին ճիշտ պատկերացնելու իմաստասիրական և պատմա-գեղագիտական մի քանի խնդիրներ՝ կապված հայ մարդու, առավելապես սփյուռքահայության բնավորության ու հոգեբանության և նրա նորագույն պատմության մեջ կատարված ճակատագրական ու ողբերգական փոփոխությունների հետ, ապա նոր գրքի նյութը հողի ու ժողովրդի, մարդու ու բնության, բնաշխարհի ու ազգության անխզելի կապի, իրական ուսուցչի և դաստիարակության բովանդակության հարցերն էին: Լ. Կ. Պալճյանն առավելապես խորհել ու խոսել է տալիս անմահ Հայրիկին՝ իրեն վերապահելով միայն եզրահանգումները: Առատ են այս աշխատության մեջ Խրիմյանի տարբեր երկերից արված կարճ ու ընդարձակ մեջբերումները: Հետազոտողը, կարծես, սրբապղծություն է համարում վերաշարադրել այդ բացառիկ անձնավորության ու մեծ անհատականության խրատներն ու խորհրդածությունները, փոխել նրա բառն ու բանը, նրա խոսքի բնական հոսքն ու կշռույթը:

Եվ այսպես՝ ազգության գոյատևման և բարոյական դաստիարակության, հայ ժողովրդի ազգային բնավորության հատկանշական գծերի բացահայտման բոլոր ձգտումը, տարիների անհագ հարցասիրությունը 30-ական թթ. վերջերին Լ. Կ. Պալճյանին հանդիպադրեցին Խրիմյան Հայրիկի լեթթ. վերջերին Լ. Կ. Պալճյանի կրթական կրթական գրական գիթիներով պարուրված կերպարին և մայր ժողովրդին կոտակված գրական վիթխարի ժառանգությանը, որոնց բուն էության մեջ սկզբան էլ դյուրին չէր միանգամից թափանցել:

Երբ մեր հեղինակն աշխարհ եկավ (1908, սեպտեմբեր 20), Խրիմյանն այլևս կենդանի չէր (վախճանվել էր 1907-ի հոկտեմբերին), բայց շարունակվում էր նրա ազդեցությունը մեր հոգևոր կյանքի ու ազատագրական պայքարի վրա, որպես անգրեն պատգամ շարունակում էին հնչել նրա խրատներն ու խորհուրդները՝ առմիշտ հրաժարվել ողբերից ու աղերսագրերից և ապավինել սեփական բազկի ուժին ու սրին։ Այո՛, այս ամենին Լ. Կ. Պալճյանը տեղյակ էր բանավոր զրույցներից, բայց նրա համար իսկական հայտնությունն դարձավ Վասպուրականի Արծվի բարոյագիտությունը՝ կրթական ու լուսավորական ծրագրերն իրենց անհասանելի խորքով ու տարածման ընդարձակ շառավիղներով, որոնք անուղղակիորեն արձագանքում, իսկ որոշ դեպքերում էլ ավելի աուսջ էին անցնում եվրոպական լուսավորիչների նմանօրինակ հայեցություններից, հակառակ որ Խրիմյանն իրական կյանքում հնարավորություն ու ժամանակ չէր ունեցել ուսումնասիրելու նրանց երկասիրությունները և առաջնորդվել էր լոկ իր առողջ բնագրով, իր զարմանալի ներքնատեսությամբ։

Հանգամանքներն քննելով Խրիմյան Հայրիկի ըմբռնումներն ու հայացքները ընդհանուր և ազգային կրթության և դաստիարակության, մարդու կոչման և անհատի կատարելագործման, համայնքի ու ընկերային կյանքի, ընտանիքի ու դպրոցի, գիտության ու տնտեսության, բնության ու աշխատանքի, ազգի ու բնաշխարհի, հողի ու մարդու անխզելի կապի և ածանցյալ այլ խնդիրների մասին, անհրաժեշտության դեպքում զուգորդելով դրանք մեր հոգևոր ու քաղաքական զարգացման պատմության և անձամբ իր՝ Հայրիկի վարչական ու քաղաքական գործունեության կարևորագույն փուլերի և կենսական ու անհետաձգելի հարցերին տված լուծումների հետ, հեղինակը գալիս է այն ուշագրավ եզրահանգմանը, որ Խրիմյան Հայրիկը ոչ թե սովորական կրթական, վարչական ու քաղաքական գործիչ է եղել, «այլ հեղափոխական մը՝ իր ավելի լրիվ իմաստով, իր ամբողջական իմաստով», ընդվզող ու բողոքող անհատականություն, որն երազել ու մտածել, ձեռնարկել ու աշխատել է վերականգնելու և վերանորոգելու համար հայ ժողովրդին և հեղաշրջելու նրա տնտեսական, ընկերային, քաղաքական ու բարոյական կյանքը՝ «գիտության ու սիրո ուժով, իսկական մեծ դաստիարակի մը ոգիով» (տե՛ս «Գալիքի տեսիլքով», էջ 82)։ Հետևաբար, բնավ չափազանցություն չի լինի, եթե Խրիմյանը հռչակվի «մեծագույն դաստիարակներն մին» ինչպես հայկական, այնպես էլ համաշխարհային չափանիշներով, որը «իր մեծ գաղափարներով ու ոգիով... միշտ կրնա իբրև ողեցույց ծառայել որևէ ժողովրդական դաստիարակության՝ պատշաճելով ընկերային-տնտեսական նորագույն պայմաններուն» (ն. տ., էջ 86, 187)։

Խրիմյանը միայն կյանքի ու մտածողության հեղաշրջող, ավելի ճիշտ՝ սրահպանողական-հեղափոխական չէր, այլև գրչի մարդ ու մուսաների բարեկամ՝ սնունդ առած հայկական ու համաշխարհային կլասիցիզմի ու ռոմանտիզմի ակունքներից, բայց առօրյալում ավելի իրատես ու շրջահայաց, քան հայ իրապաշտներից շատերը։ Այս անավոր մարդու մեծ կրծքում բաբախում էր մի մեծ սիրտ, որի գորովայից շունչն ու տազնապալից զարկերն զգացվում էին տասնամյակների հեռավորությունից, մասնավորապես հայրենի կարոտով ու հայրենադարձության ձգտումով հազարավոր հայերի շրջանում։ Խրիմյանի բանաստեղծական հանճարի զարմանահրաշ կարողությունների մասին նուրբ դիտողություն ունի նաև Լ. Կ. Պալճյանը։

«Խրիմյան կը մտածէ միաժամանակ մտքով ու սրտով, ու կը խոսի բանաստեղծի զգայնությամբ՝ պատկերներով ու գույներով և առաքյալի շունչով», — եզրակացնում է նա («Գալիքի տեսիլքով», էջ 87):

Խրիմյանին նվիրված ազգային և օտար գրականությունը հարուստ չէ, մի բանի գրքույկ ու հոդված միայն: Վեհափառ Հայրապետի երիտասարդական տարիներին գրած սույն հետազոտությունը հայրենի խրիմյանագիտության հիմնաքարերից մեկն է և անկրկնելի՝ բոլոր առումներով:

Իր ալժմեականությունը պահպանում է Լ. Կ. Պալճյանի եզրահանգումների մեծ մասը, հատկապես «Հողի սեր» գլուխը իր վերլուծական դրվագներով, որ, կարծես, դառն կշտամբանք լինեն հողից ու բնաշխարհից օրավուր խորթացող մեր ժամանակակիցների համար նա: Թարգմանը հանդիսանալով Խրիմյան Հայրիկի մտածումներին՝ Լ. Կ. Պալճյանն ասում է.

«Հողը... կենդանի իրականություն մըն է, մարմին և շունչ ունի, կը խոսի ու կը շարժի: Հողը կապի ու կրնա և մեռնիլ: Հողը կյանքի աղբյուր է, ուրկէ կը ծնին ցորեն ու պտուղ, ուրկէ կը հոսին մեղր ու կաթ: Հողը մարդկային կյանքի ալ արգանդն է, հոն կը թաղվին մարդիկ՝ հոնկէ ալ ծնելու համար» (էջ 163): Բայց հող ասելով՝ Խրիմյանը չի հասկանում ինչ-որ անորոշ բան, այլ **հայրենի հողը՝ «իր գյուղին, իր համայնքին հողը»**, այն հողը, որ հայ մարդու ծննդավայրն է, «որոշ պատկերով, որոշ աշխարհագրական դիրքով, որոշ բուսականությամբ, որոշ ծաղիկներով ու կենդանիներով, որոշ հարստություններով, որոշ աշխատության ու արտադրության ձևերով, որոշ սովորություններով, երգերով, գավառաբարբառով, որոշ անցյալով, որոշ ուրախություններով ու ցավերով» (էջ 164):

Ի վերջո՝ հայ շինականի հայրենիքը հենց այդ հողն է, որին պետք է նա կապված մնա իր զգացմունքների բոլոր ուժով, իր կյանքով, հավիտենապես:

«Եվ Խրիմյան իր խոսքով ու գրչով կուզէ հայուն զգացնել տալ հողին կենդանությունը, հողին զարկը, հողին արժեքը, հողին անմահությունը» և «ամեն գնով ու բոլոր միջոցներով կը պայքարի այն հայկական դրժբախտության դեմ, որ պանդխտություն կը կոչվի»: Բնավ ուշացած չէ, անգամ մայր հարենիքում ապրողներին համար, ունկնդրելու Խրիմյանի խորիմաստ և փրկարար պատգամները, որոնց վրա ուշադրություն է հրավիրում նաև հետազոտողը՝ քաղելով նրա հայրապետական առաջին կոնդակից (1893 թ.):

«Ողջո՛ւյն ձեզ, բնակիչք դաշտաց և լեռանց, շինական երկրագործ ժողովուրդ, որ սիրեք զհողն և ման, զոչխարն և տավար. դուք աշխարհի բարի և անխարդախ վաստակին աշխատավոր մշակն եք. դուք հարագաւոր որդիք եք նախահոր մերում. գործեցե՛ք զերկիր և պահեցե՛ք՝ գիտնալով թե միայն երկիրն է ձեզ կյանք և գործություն. միշտ ջանացեք անկորուստ պահել այդ հայրենատուր ժառանգություն» (էջ 168):

1943-ին, ասացինք, փոխվեցին Լ. Կ. Պալճյանի կյանքի ուղին, ամենօրյա հոգսերն ու տագնապները: Թեև հիմա էլ (1943, սեպտ. 30) վարդապետ, իսկ հետո եպիսկոպոս (1951, հուլիս 8) Վազգեն Պալճյանը չի դադարեցնում իր գրականագիտական-հրապարակախոսական գործունեու-

թյունը, սակայն արծարծվող խնդիրները գերազանցապես կապված են կյոնա-եկեղեցական աշխարհի հետ: Այնուամենայնիվ, նրա գրիչը վերստին ստեղծել է վառ ու ինքնատիպ երկեր, թերևս, առավել հասուն, որոնց ամենավառ արտահայտությունը «Մեր պատարագը» գիրքն է՝ լույս տեսած 1945-ին: Բնույթով այն վերլուծական-մեկնողական աշխատություն է և եկեղեցական մատենագրության երբեմնի ժանրերից մեկի՝ վերածննան փորձ՝ արդեն նոր պայմաններում ու սկզբունքներով:

Պատարագի հին մեկնությունները խթանաբան աշխատություններ էին՝ իրենք իսկ կարոտ կրկին մեկնության: Միջին դարերից մեզ են հասել Գրիգոր Նարեկացու հոր, Խոսրով Անձևացյաց եպիսկոպոսի (X դար), Ներսես Լամբրոնացու (XII դար), իսկ փոքր-ինչ ուշ՝ Հովհաննես Արճիշեցու մեկնությունները: Այս վերջինը մասն երկու անգամ տպագրվել է XVIII դարում և տարբեր խրագրերով. «Մաղթանք ձեռնադրեան առ կոյսն Երանուհի» (Կ. Պոլիս, 1717) և «Մեկնութիւն ահաւոր Խորհրդոյ Սրբոյ Պատարագին» (Կ. Պոլիս, 1799)****:

Վեհափառ Հայրապետն ստեղծագործական ազդակ է ստացել XIV դարի հեղինակ Հովհաննես Արճիշեցու այս մեկնության հառաջաբանից՝ ձեռքի տակ ունենալով նրա 1799 թ. հրատարակությունը:

«... Հավատացյալները անտարբեր են Սուրբ Գրոց հանդեպ կամ կրկարդան, բայց կարդացածներուն միտքը չեն քններ և կամ բնավ իսկ չեն հասկնար» («Մեր պատարագը», էջ 2):

Սրանք իրողություններ էին, որ եկեղեցի մտնելու և, որպես հոգևոր հովիվ, հավատացյալների հետ շփվելու առաջին օրերից մտահոգում էին Վազգեն վարդապետին՝ պարտադրելով վիճակը գեթ մասամբ փոխելու համար կրթական-լուսավորական, ավելի ճիշտ՝ հոգևոր կրթության և լուսավորության հարցերով զբաղվելու, որպես առաջին քալ պատրաստելով մեկնությունը հայոց պատարագի, որի նշանակությունը անչափ կարևոր էր վերջինին առնչվող դավանաբանական և ծիսագիտական որոշ խորհուրդներն ու հարցերը ճիշտ պատկերացնելու, իսկ վիճահարույց դառնալու դեպքում՝ ճշմարիտ լուծումներ գտնելու համար:

Եվ, հիրավի, Վեհափառ Հայրապետի սույն աշխատության մեջ ընթերցողը գտնում է ընդհանրապես քրիստոնյա աշխարհի և Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու խորհուրդներից ու արարողություններից մեծագույնի՝ Սուրբ Պատարագի կարգի ու ընթացքի դյուրըմբռնելի բացատրությունը՝ հարկ եղած դեպքում շտկապելով դրանք մեր Եկեղեցու դավանաբանական սկզբունքների և ազգային ավանդների, մեր ժողովրդի կրոնական զգացումների հետ: Եվ ամեն անգամ՝ հստակ ու խորիմաստ լուսաբանություններով: Հեղինակն ուսուցանում է, որ թեպետև կրոնական զգացումն իր խորքի մեջ ազգային բնույթ չունի, սակայն իր պատմական զարգացման մեջ ձեռք է բերում տվյալ ժողովրդի, ներկա դեպքում՝ հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրով պայմանավորված ուրույն ձևեր ու երանգներ, որոնք իրենց որոշակի դրոշմն են թողնում հայ մարդու հոգեկան կերտվածքի ու բնավորության վրա՝ միշտ ու ամենուր կանգնեցնելով

**** Հայտնի է նաև անանուն հեղինակի 1759-ին ձմյուռնիայում «Գիրք մեկնութեան, ընդ որում պարունակի պաշտոն Աստուածային անպատում պարգևացն») և 1795-ին Կ. Պոլսում տպված աշխատությունը (արդեն «Մեկնութիւն ժամակարգութեան»), բայց վերջինս ավելի համառոտ և անհամալիր գրվածք է:

մրան խղճի դատաստանի առջև, պարտադրելով անկեղծորեն քննել երկրային կյանքում իր կատարած բարի ու չար գործերը և ձգտելու բարուն ու կատարչալին, որովհետև իսկական բարոյական հերոսությունը բացարձակ անկեղծության մեջ է (տե՛ս էջ 9—10, 18):

Համակողմանիորեն քննելով ապաշխարության, մեղքերի բալության և ինքնակատարելագործման հնարավոր ուղիները, որոնց ընթացքում շատերը՝ սարսափած իրենց իսկ գործած մեղքերից, փախում են մահվան գաղափարին ու հանցափորձության, հայոց պատարագի այս խորատենչ Մեկնիչն իր ծանրակշիռ առարկություններն է մեջտեղ բերում, հայոց պատարագի բուն խորհրդից բխող կենսահաստատ հետևություններ անում: «Մահը պատիժ մը չի կրնար ըլլալ,—ասում է նա,—այլ՝ պատիժն փախուստ մը, իսկ անձնասպանությունը ո՛չ թե հերոսությունն է, այլ՝ տկարություն, դասալքություն: Իսկական հերոսությունը ապրիլն է, և մեղքերն և սխալներն իսկապես ազատվելու միակ ճանապարհը բարի գործքով զանոնք հատուցանելը... աշխարհի չարը բարիի վերածելը»: Իրապաշտ ու վեճ են հնչում Վեհափառ Հայրապետի եզրափակիչ խոսքերը. «Միայն բարի ու արդար գործի ու ստեղծագործ, շինարար աշխատանքի ճամբուն վրա է, որ մարդը պահ մը գոնե կը զգա արարչական ուժերու զարթոնքը իր մեջ» (էջ՝ 20—21):

Մենք գրեթե չծանրացանք բուն աշխատության կամ գրքի երկրորդ մասի վրա, որ հենց հայոց պատարագի մեկնությունն է և ուր, զուգահեռաբար, քննության են առնված կրոնական-եկեղեցական ծեսերին ու արարողություններին առնչվող հարցեր՝ թևածելով նաև տեսական ոլորտ: Հեղինակի այդ դիտողություններից կարող են մեծապես շահել ոչ միայն հարցի նեղ մասնագետները, այլև, ընդհանրապես, ազգագրագետները՝ ժողովրդական ծեսերի ու սովորույթների մեջ բեկված հնագույն պաշտամունքների աղոտացած հետքերը պեղելու և ուսումնասիրելու ընթացքում:

Պատարագը, ներկա դեպքում՝ հայոց պատարագը, թեպետև ազգային հավատալիքների հետ կապված արարողություններից կամ ծեսերից համեմատաբար ամենաերիտասարդն է, ձևավորված լինելով Հայաստանում քրիստոնեության տարածման և պետական կրոն հռչակվելու առաջին դարերում և հետագայում էլ համեմատաբար քիչ փոփոխություններ կրած, բայց վերստին ունի խորհրդավոր ու անըմբռնելի գաղտնիքներ: Այդ գաղտնարանների դռները բաց անելու համար մենք, գրեթե ամենուր, հակված էինք նյութական, առարկայական ազդակներ որոնել, հնագույն առասպելներն ու պաշտամունքները, հավատալիքներն ու խորհրդապաշտական իրողությունները անգրագետ ժողովրդի երևակայության մեջ բեկված՝ բնական ո հասարակական ուժերի արտացոլանք համարել, գլխովին անտեսելով **Ոգու** և **Հոգեկանի** մեծ խորհուրդը: Մինչդեռ Վեհի մեկնության մեջ կարդում ենք. «Եկեղեցիեն ներս ամեն բան խորհուրդ է, սիմբոլ է, ո՛չ քարը քար է, ո՛չ փայտը՝ փայտ, ո՛չ աղոթքը՝ լոկ խոսք, ո՛չ երաժշտությունը՝ պարզ երգ, ո՛չ ալ Սուրբ Պատարագի հացն ու գինին՝ հաց ու գինի: Ով որ կարող չէ հոգեպես նյութական իրականությունեն անդին անցնիլ և անոնց խորհուրդը տեսնել, անոր համար բնական է, թե հացը հաց կը մնա, և գինին՝ գինի: Եվ, սակայն, մարդկային հոգեկան կյանքին հատուկ երևույթ մըն է նյութականեն աննյութական իրականությանց բարձրանալը, երևույթ, որ հատուկ է, մասնավաճող, մարդկային մտավոր ու հոգևոր աշխարհին» (էջ 79):

Այս էլ չմոռանք, որ «կրոնքը ինքը, իր էությանը և բովանդակությամբ, զուտ հոգևոր երևույթ մըն է՝ մարդկային անհատական ու ընկերային կյանքին հոգեկան <ու> բարոյական անհրաժեշտություններն բխած» (էջ 80), հետևաբար կրոնի, ծիսակարգի հետ կապված հարցերը քննելիս ուշադրության առարկան մաի «հոգեկան երևույթները», «հոգեկան ու բարոյական անհրաժեշտությունները» պիտի լինեն։ Որ այս գնահատականի մեջ բնավ չափազանցություն չկա, կուզեինք հիշեցնել տակավին Պյոտարքոսի «Յաղագս յորջորջման լերանց և գետոց» գրվածքի մեջ նկարագրված՝ հեթանոս հայերի մի ծես կամ արարողություն, դարձյալ կապված զոհաբերության կամ պատարագի հետ և տարածված քրիստոնեությունից շատ առաջ։ Աղբյուր ունենալով Դորոթեոս Քաղդեացու երկը, Պյոտարքոսը հաղորդում է թե Երասխի մոտ կար սև քար մը՝ սիքի՛ոն (վարունգ) կոչված։ Երբ պատգամը մարդկային զոհ մը հրատալեի, երկու մասաղ կույսեր այդ քարը կը դնեին պահապան աստուծո բազիկին վրա։ Քուրմը հագիվ թե կը հալեր անոր իր դանակը, և ահա արյան ապածույծ մը կը հոսեր անկե։ Այս սնապաշտ արարողության ներկա գտնվողներն մեծ ճիշեր կը բառնային և քարը մեհյան կը տանեին» (Ե. Դուրյան, Մարդագոհ, տե՛ս «Անահիտ», 1947, № 2, էջ 15—16)։ Ծիշտ որ ամեն ինչ խորհրդանշական է այստեղ. և՛ կույսերը, և՛ քարը, և՛ արյունը, և՛ հաշ հավաքականությունը շատ հին ժամանակներից կրոնական ծեսերին ու հավատալիքներին ինքնաբերաբար տալով նման գունավորում՝ հոգին մաքրում էր վաշտեցության և բարբարոսության արյունալի մեղքերից և որոշակի քալ կատարում դեպի «բարոյական անհրաժեշտության» գիտակցություն։

«Մեր պատարագի» եզրահանգումներն, իբրև թևավոր խոսքեր, նորովի վերաիմաստավորումներով, սեղմ կամ ծավալուն, ցրված են Վեհափառի այլևայլ գրությունների՝ քարոզների, կոնդակների ու 1976-ին հրատարակված «Մտածումների» մեջ։ Նա ուշադրություն է հրավիրում հատկապես հայոց մշակութային բազմաճյուղ կյանքի ու ազգային Եկեղեցու գործունեության միասնության, համագապին արժեքների անբաժանելիության վրա, որոնք ժողովուրդն ու Եկեղեցին պահել են կյանքով ու արյունով։

«Ծշմարիտ քրիստոնյա են այն ժողովուրդները,—ընդգծել է Վեհը,—որոնք դարերու փորձով ստեղծված են քրիստոնեական ինքնատիպ մշակույթ և իրենց ծոցեն ծնունդ են տված վավերական սուրբերու» («Կոնդակներ, քարոզներ», III, էջ 289)։ Հայաստանյայց Եկեղեցին հենց այդպիսին է, ըստ ամենայնի՝ ճիշտ չհասկացված օտարներից, որը սակայն ո՛չ թե արատ, այլ ստավելություն է. «Թո՛ղ չմեղադրվի մեր Եկեղեցին որպես ազգայնական, ո՛չ։ Մենք պարզապես կուզենք ապրիլ իբրև ազգություն, այնպես, ինչպես մեզ ստեղծեի են Աստված և պատմությունը։ Մենք պարզապես կուզենք ապրիլ մեր ուրույն հոգևոր կյանքի փորձառությամբ։ Մենք պարզապես կուզենք ապրիլ մեր քրիստոնեական-ազգային մշակույթի արժեքներով» (էջ 295)։

Վեհի մշտական հրավերներն ու հորդորները՝ ուղղված սիրելի ազգին, վեհացնող են, ոգեշունչ են և արարումների մղող. եզրափակելնք մեր խոսքը միայն մեկը վերհիշելով.

«Ապրեցե՛ք և գոյատևեցե՛ք այնպես, ինչպես Աստված է ձեզ ստեղծեի, և այնպես, ինչպես մեր Եկեղեցին ու դարերն են կերտեի ձեզ և ոգեշնչեի։ Մենք հոգի կրող և հոգի ստեղծող ազգ ենք։ Մեր հոգիի հայելին մեր կրոնական հավատքն է, մեր ազգային մշակույթն է, աշխարհի կյանքով ապրելու

ու գործելու մեր ազատ կամքն է՝ աստվածակառույց Ս. Էջմիածնի օրհնության ներքև:

Հայ ըլլալ և հայ ապրիլ. ահա՛ աշխարհի հոգևոր-բարոյական գեղեցկություններեն մին» (էջ 292):

6

Ինչ-որ առումով ընդհանրություններ կան Վեհափառ Հայրապետ՝ Սիլվոսթրոս հրատարակած առաջին և վերջին ուսումնասիրությունների մեջ: Ե՛վ մեկը, և՛ մյուսը գրված են օտար, ուսմին լեզվով, որը մա գիտեր մայրենուն հավասար (ի դեպ, Բուքրեշի հայոց «Միասրբյան-Քեսիմյան ազգային վարժարանում» աշխատելիս՝ մա երկար տարիներ ուսմին լեզու և գրականություն էր ավանդում): Ե՛վ մեկի, և՛ մյուսի առաջին ընթերցողները, մասնաւորապէս արժեքավորողները օտարներն էին: Մասնավորապէս վերջինը սկզբնապէս, որպէս դասախոսություն, կարդացվել է Բուքրեշի հայոց Սուրբ Հրեշտակապետաց եկեղեցում, ուսմին բարձրաստիճան հոգևորականների, հանրային ու մշակութային գործիչների և բազում հավատացյալների առջև, 1950 թ. դեկտեմբերի 10-ին, վերածնության դարաշրջանի հայ հանճարեղ բանաստեղծ Գրիգոր Նարեկացու ծննդյան հազարամյակին նվիրված հանդեսում, ապա որոշ վերանայումներով՝ տպագրվել ուսմին կրօնական-գրական-հասարակական «Ortodoxia» հանդեսում (1955, հոկտ., էջ 166—181), արդեն խորագրված՝ «Սուրբ Գրիգոր Նարեկացու կյանքը և գործը»: Վերլուծական սույն ակնարկի մեջ և մրան կից՝ ուսմին ընթերցողին էին ներկայացվում մասնաւորապէս հատված «Մատյան ողբերգության» պոեմի տասնմեկ զբաղումներից, աշխատասիրողի համարժեք թարգմանություններով****, իբրև մաշակ Նարեկացու հանճարի փայլատակման և ստեղծագործական կարողությունների:

Նկատի ունենալով լսարանի կամ ապագա ընթերցողների իրազեկության չափը՝ աշխատության առաջին մասում ընդհանուր տեղեկություններ են հաղորդվում Հայոց պատմական կյանքի վայրուվերումների, հին ու միջնադարյան մշակութի անցած ուղու և բանաստեղծի կյանքի ու գրական գործունեության մասին, հետո միայն սկսելով վերլուծել գլուխգործոցը՝ «Մատյան ողբերգության» պոեմը, որը աշխատասիրողի ընկալմամբ աղոթամատյան է՝ բառիս ամենախորունկ նշանակությամբ, որպէս միտիկ կրօնավորի զգացմունքների արտահայտության ձևերից մեկը:

Աղոթքը, նկատում է Վեհր, ծնվում է «մարդկային սրտի իսկական ու անկեղծ ապրումներից, սավառնում դեպի անձայրածիր անասնամանություն, և այնտեղ, հեռուներում, տիեզերական անդրաշխարհի անհունության մեջ հանդիպում է մի Սրտի, որը սիրում է մեզ, և ապա վերադառնում ու նորից իջնում մեր հոգու մեջ՝ մխիթարական օրհնություն բերելով մեզ... Ո՛չ մի մղեգին քամի չի կարող ցրել և ո՛չ մի ահեղ ալիք չի կարող խելդել անկեղծ աղոթքի անմահ ոգին» («Գալիքի տեսիլքով», էջ 202—203):

Նարեկացու աղոթքը դավանաբանական խորին բանաձևերի կադապար չէ, ո՛չ էլ հավատացյալներին անգիր անել տալու համար հանճարարվող

**** Առաջին անգամ ուսմիներեն թարգմանված այդ հատվածներն են՝ Բան Գգ, Դբ, ԺԲդ, ԼԱգ, ԽԱա, ԾԵբ և գ, ԾՁբ, ԿՁբ, ՀԱբ, ՁԱա և ՁԳբ:

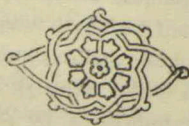
աղերսանք՝ զուրկ ներքին կրակից ու կշռությից: Այն ծնվում է հոգու խորքերում, որպես աղեկեզ հառաչանք ու ներքին խոսք, իսկ այնուհետև ծավալվելով՝ վերաճում իրական բանաստեղծության և գեղարվեստի անգերազանց արտահայտության:

Նարեկացին ամենաշերտնաճյուն է բոլոր ծանոթ Աղոթողներից, գիտակցելով իր արած ու չարած հանցանքները, իր ծանրագին մեղքերը, բայց և ճանաչելով Աստուծո անպարփակելի մեծությունը և անկեղծորեն փառաբանելով նրան՝ չի կորցնում հույսը, որ, այնուհանդերձ, արժանանալու է թողության: Հեղինակից չի տարբերվում նաև իր քնարական հերոսը, «մեղքերից կազմված մի մարդ, կերտված ճուրք, փխրուն նյութից, ընդամենը լոկ մի ոչնչություն, որ ենթակա է հողեղեն մարդու գործած բոլոր սխալներին և որն իր մեջ զգում է իր նման բյուրավորների գործած մեղքերը և խորապես տառապում դրա համար, ինչպե՞ս պիտի հանդգնի նայել Աստուծո երեսին»: Միմիայն իր երկրպիսն մեղքերն ու թերությունները նկարագրելով ու ողբալով, դաժան ու անողոք անկեղծությամբ իր հոգին մերկացնելով համայն մարդկության առջև, զոջումի խարազանով անգթորեն ու անընդհատ իրեն գանակոծելով, որովհետև մեղքի բոլոր ճանապարհներին կարելի է թողություն գտնել, Աստուծո Սերը մարդկանց հանդեպ ի վերջո պիտի հաղթանակի, և թողություն ստացած մարդն, ի վերջո, պիտի միանա Աստուծո հետ (հմմտ. էջ 203):

* * *

1955-ից առ այսօր գիտահետազոտական ճոր աշխատություն Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը գուցե և գրել կամ ուրվագծել է, բայց չի հրատարակել: Իսկ այն մտքերը, որոնց շուրջ առաջներում կարող էր ծավալվել, այժմ անասելի սեղմությամբ հանրության են մատուցվում բազում ելույթների ու հարցազրույցների ժամանակ, կոնգրեսների ու քարոզների միջոցով կամ էլ՝ գերխտացած մտածումների ձևով:

Դրանց ուսումնասիրությունը տևական գործ է, ո՛չ պակաս կարևոր՝ Վեհի բացառիկ անհատականության ճանաչման և ազգային կյանքի ու պատմության շատ հարցերում ճիշտ կողմնորոշում ունենալու համար, սակայն տվյալ խնդիրները դուրս են մեր ներկա ծրագրից:

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՎԱԶԳԵՆ Ա.Ի
ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Տ. Տ. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի բազմաբնույթ հետաքրքրությունների, ընդունակությունների և բազմաթիվ գործունեության արգասիք են նրա ոչ միայն քարոզչական, կրոնագիտական, մանկավարժական-դաստիարակչական, հրապարակախոսական, հայրենասիրական-քարոջական ուսումնասիրությունները, հոդվածները, մտածումները, այլ նաև հոգեբանական աշխատությունները: Հոդվածների և գրույցների, գրքերի և դասագրքերի ձևով լույս տեսած նրա գիտա-հոգեբանական հայացքները սկսել են ձևավորվել դեռևս 30-ական թվականների կեսերից, երբ ստանալով իմաստասիրական և գրականագիտական բազմակողմանի կրթություն Բուրժեի պետական համալսարանում, ուսմանահայ մամուլում Վեհափառը հանդես էր գալիս ինքնուրույն հոգեբանական մտածողությամբ: Ծիշտ է, դրանք բանակ չեն կազմում նրա հոգևոր-մշակութային գործերի մեջ, սակայն սակավաթիվ լինելով հանդերձ գիտական և գիտա-ուսումնական արժեք են ներկայացնում հայ հոգեբանության զարգացման և Հոգևոր Անմարսնի ուսանողների կրթության բարելավման գործում:

Վեհափառի հոգեբանական, ինչպես ինքն է ասում, «մտածումները» բնութագրվում են ոչ միայն շարադրանքի և տրամաբանական կերտվածքի պարզությամբ և մատչելիությամբ, օրինակների և փաստերի համոզություններով, այլ նաև նախապատերազմյան և ետպատերազմյան հոգեբանական գիտության ինտեգրությամբ, նրա հաջողությունների և նվաճումների անշտապ, բազմակողմանի վերլուծումներով և երբեմն էլ զուսպ ընդհանրացումներով, փաստարկված եզրակացություններով և մտահանգումներով: Ավելին. շատ հաճախ նրա հոգեբանական ինտեգրությունը չի սահմանափակվում հոգեբանական պրոբլեմների ոլորտներում, այլ ներթափանցում է բնականորեն և անկաշկանդ ձևով նրա մանկավարժական, կրոնագիտական, քարոզչական, հայրենասիրական հոդվածներում, ճառերում, աշխատասիրությունների մեջ: Սա նշանակում է, մեր համոզմամբ, որ Վեհափառի ընդհանուր մտածողության մեջ հոգեբանական բաղադրամասը հաճախ է իրեն զգացնել տալիս և՛ գրավոր, և՛ բանավոր խոսքում:

Վեհափառի ուսումնասիրությունները վերաբերում են ընդհանուր և հայ

ազգային հոգեբանությանը, հոգեբանական ուսումնական գրականությանը և մասնա մասնավարժական հոգեբանությունը:

Նախապատերազմյան տարիներին ուսուցչական գործունեության գուգահեռ մշակել է ընդհանուր հոգեբանության այնպիսի հիմնական հարցեր, ինչպես «հոգի», «ոգի», և «անձնավորություն», «բնագր» և «գիտակցություն», որոնք տպագրվել են Բուքրեշի «Հերկ» ամսագրում (1937—1938 թթ):

Հոգեբանության տրամաբանական մախակիզբը՝ նրա առարկայի ոչ միայն սահմանումը, այլ նաև գիտական մեկնաբանությունը թելադրում են պարզաբանել «հոգի» հասկացությունը: Վեհափառը այդպես էլ մոտենում է սույն հարցին՝ նկատելով, որ՝ «Այսօր, սակայն, հոգիի գիտությունը, այսինքն՝ հոգեբանությունը, երկար ճամփա մը քալել է ու ժամանակի ընթացքին բազմազան տեսակետներու վրայէն անցնելէ վերջ, մոտեցած է ճշմարտության, գոնէ ինչ կվերաբերի հոգիի բնորոշումին» (Վազգեն Ա. Կարողիկոս, Գալիքի Տեսիլքով, ուսումնասիրություններ, հոդվածներ, ուղեգրություններ (1933—1954), Ս. Էջմիածին, 1988, էջ 235): Այնուհետև, շարունակելով իր բացատրության ճիշտ եղանակը, նա շարունակում է. «Ուրեմն՝ հոգի ըսելով այսօրվան գիտությունը կհասկնա զգացական, մտավորական, կամքի արտահայտություններու ամբողջությունը՝ մեջը ըլլալով նաև ենթագիտակիցը» (նույն տեղում, էջ 236):

Իսկապես, հոգեբանությունը իր պատմական զարգացման ընթացքում երկար ճանապարհ է անցել տարբեր գիտությունների ընդերքում, տարբեր անվանումներով: Այսպես, միջնադարյան աստվածաբանության մեջ այն կոչվում էր «անիմիստիկա» և երբեմն՝ «շնչագիտություն» (պնեմատոլոգիա), սկսած հունական սկեպտիկներից մինչև Ս. Օգոստինոս: Այլևս չենք ճշում, որ 16-րդ դարից մինչև Էմ. Կանտ այս գիտությունը մտնում էր իմաստասիրության և մարդաբանության մեջ: Ահա այս նկատի ունի Վեհափառը, երբ տեղին հիշատակում է, որ «հոգի» հասկացությունը սերտորեն կապված է «շունչ» եզրի հետ, մի փաստ, որ մի շարք լեզուների (օրինակ, արաբերենի) մեջ «հոգեբանությունը» կոչվում է գիտություն շնչի (մաֆասի) մասին:

Ծավալելով իր մտածումները «հոգու» մասին, Վեհափառն ընդգծում է ընդհանուր բնությունը և նույնիսկ մարմնին նրա մաս կազմելու հանգամանքը, «քանի որ հոգին տեսակ մը շարունակությունն է, կատարելագործված ու ալլափոխված ձևի մը տակ, մարմնույն» (նույն տեղում, էջ 236): Հետևելով ժամանակի առաջավոր բնագիտական և ընկերաբանական մտքի շարժումներին՝ նա իրավամբ շերտավորված մոտենում է ցուցաբերում «հոգի» երևույթի նկատմամբ և տարբերակում է հետևյալ մակարդակները.

Առաջին՝ անկենդան (իմա՝ անօրգանական) մակարդակ:

Երկրորդ՝ բուսական-կենդանական իրականության մակարդակ:

Երրորդ՝ հոգեկան իրականության մակարդակ:

Այս վերջին մակարդակում զատորոշվում են անձնական և ընկերային-հավաքական հոգու ենթամակարդակներ: Հեղինակը գրում է. «Անհատական հոգին անհատական հոգեկան ապրումներուն և արտահայտություններուն ամբողջությունն է» (նույն տեղում, էջ 237), իսկ ընկերային-հավաքական հոգին «պարզապես անհատներու հոգիներուն գումարը չէ, այլ անոնց համադրությունն է, այսինքն՝ գումարեն ավելի և տարբեր բան» (նույն տեղում, նույն էջում):

Այստեղ շեշտը դրվում է ոչ միայն ընկերային-հավաքական հոգեկանի անհատական հոգեկանից ունեցած որակական տարբերությունների վրա,

Անցող տարբերությունները մարդու և կենդանիների բնագոյների և համապատասխան գործողությունների միջև: Նյարդային համակարգն է, որ լավագույնս կանոնավորում է և ապահովում օրգանիզմի հարաբերությունները արտաքին աշխարհի հետ: «Զղային դրությունը այն միակ գիրքն է, որում մեջ կրնաք կարդալ մի տեսակին (espèce) ամբողջ անցյալը» (նույն տեղում): Այս դրույթը հավասարապես վերաբերում է կենդանուն և մարդուն, սոսկ այն տարբերությամբ, որ առաջինը առաջնորդվում է բնագոյներով, երկրորդը՝ գիտակցությամբ, որի մենաշնորհն ունի: Զուգահեռ անցկացնելով և նրանց վարքագծի տարբեր կողմերը մերթ վերլուծելով, մերթ նրանց առանձնահատկությունները համադրելով, հեղինակը ժառանգաբար փոխանցված կենդանու բնագոյների նույնանման կրկնություններին, որոնք շատ քիչ են հարստանում սեփական կյանքի ընթացքում ձեռք բերածով, տրամագծորեն հակադրում է մարդու գիտակցությանը, որը սահմանում է որպես «նոր հնարավորություն մը, որ ստեղծված է մարդուն ջղային դրության նոր զարգացման շնորհիվ» (նույն տեղում) և որը բնութագրում է որպես «ուսում» բնության մեջ:

Այս տեսակետը նույնիսկ իր ժամանակին ունեցել է իր «թեր» ու «դեմ» կողմնակիցները, և Վեհափառի տեսական դիրքորոշումն ունի, անտարակույս, իր բնագիտական, հասարակական և իմաստասիրական պատճառաբանությունները: Կարևորն այստեղ այն է, որ մարդը գիտակցությամբ օժտվելով՝ թույլ է տալիս զարգացավ, ազատության տարբեր ոլորտներ նվաճեց, թեև այս ազատությունը, ինչպես Վեհափառն է նշում, բացարձակ չի եղել, քանի որ մի շարք այլ գործոնների հետ միասին, մարդը «փոխանակ մեքենական ձևով ենթարկվելու և հետևելու ամոր (իմա՝ ազատությանը—Հ. Թ.), այժմ ջղային դրություն է, նախկին բնագոյներու դրությունն է, զոր ան կծառայեցնե օրգանիզմի գիտակցականացած պահանջներուն և նոր նպատակներուն» (նույն տեղում):

Միևնույն ճարդային համակարգի հետ կապված կենդանիների անցյալը, նկատում է հեղինակը, այսինքն՝ բնագոյը, որպես տեսակային ամրակուր կենսափորձ, պահպանվում է կենսաբանական մեքենական (տեսակային) գործողությունների ժառանգելիությամբ, ապա գիտակցությունը, որը պայմանավորվում է նաև հասարակական կյանքով, հաղորդակցումով, աշխատանքով, լեզվով և հոգեկան այլ բարձրակարգ հատկություններով, նախամարդու մոտ եղել է մշուշապատ և միայն բնապատմական և մշակութային երկարատև և բարդ զարգացման շնորհիվ դարձել է հստակ, նպատակալաց և ստեղծարար: Այս միտքը հիշեցնում է ֆրանսիացի աշխարհաճշակ հոգեբան, մանկավարժ և իմաստասեր Հանրի Վալոնի այն գիտական հայացքը, որի համաձայն անհատական զարգացման ընթացքում (օնոգենեզում) գիտակցությունը լինում է «միգամած», հուզական: Ի դեպ, Վեհափառը կանգնած է եղել 30-ական թվականներին Է. Հեգգելի «կենսագենետիկական օրենքի» (1866) դիրքերի վրա, այսինքն՝ անհատական զարգացումը բազմաթիվ առումներով կրկնությունն է մարդկության պատմական զարգացման ընթացքի: Այս տեսակետը նույնպես այժմ ևս ունի իր կողմնակիցները և հակառակորդները:

Գիտակցությունը ընդունելով որպես անձնական «ես»-ի զարգացումի դրսևորում և յուրահատուկ ձերբազատում բնագոյների, այսպես կոչված, «կաղապարից», հեղինակը անհրաժեշտ է համարում նրա զարգացումը բոլոր տարիքային ձիւղների, որոնցից յուրաքանչյուրի առաջացումը ո՛չ թե ժրի-

տումն է նախորդի, այլ նրա հիման վրա նոր հարաբերությունների հաստատումը միջավայրի և ինքն իր հետ: Ինչպիսի գիտական օրինաչափության հաստատումն է այն խոսքը, որ՝ «Մարդը, սակայն, իր գիտակցությունով բնության մեջ կյանքի նոր իրականություն մը կհանդիսանա: Գիտակցության միջոցով մարդը կձերբազատվի բնագոյներեն, կբաժնվի հողեն ու կմոտենա աստվածության, առանց սակայն անոր հասնիլ կարենալու, որովհետև իր անցյալ կենդանական կյանքովը, բազմաթիվ թելերով կապված կմնա հողին, կենդանականին: Մարդը ո՛չ կենդանի է, ո՛չ Աստված: Ու հոս է մարդուն և՛ փառքը, և՛ ողբերգությունը» (նույն տեղում, ընդգծումը մերն է—Հ. Թ.):

Հոգու, ոգու, գիտակցության, կենդանականի և աստվածայինի կրողը կոնկրետ մարդն է:

Անձնավորության պրոբլեմը հոգեբանության հանգուցային, երկետալին պրոբլեմներից է, որն ունի տեսական և կիրառական կենսական նշանակություն: Նրա մասին առաջացել են մի քանի տասնյակ տեսություններ, վարկածներ տարբեր ուղղությունների և դպրոցների պատկանող հոգեբանների կողմից: Անձնավորությունը լինելով բազմաբնույթ՝ նրա տարբեր կողմերի բացահայտմանը ձեռնամուխ են եղել ոչ միայն հոգեբանությունը, մանկավարժությունը, հոգեբուժությունը և կենսաբանությունը, այլ նաև կրոնագիտությունը, աստվածաբանությունը, իմաստասիրությունը, բարոյագիտությունը, ընկերաբանությունը, մարդաբանությունը, իրավագիտությունը, ինչպես նաև արվեստները: Ավելին, հոգեբանական գիտությունների համակարգի ոչ մի ճյուղ անտարբեր չի գտնվել մարդու անձի բազմապիսի և բազմաթիվ կողմերի նկատմամբ՝ սկսած նրա նորմալ և ախտաբանական վիճակներից մինչև ստեղծագործական, աշխատանքային, կրոնական, հասարակական գործունեության դրդապատճառները և գաղտնաբանները:

Ահա այս առումով սկզբունքորեն շահեկան է Վեհափառի ընդհանուր հոգեբանությանը վերաբերող առաջին հոդվածներից մեկը՝ «Անձնավորության գաղափարի մասին» վերնագրված տեսական բազմիմաստ աշխատությունը:

Վեհափառը իր ամենատարբեր աշխատասիրություններում, հոդվածներում, ճառերում և մտածումներում առաջ է քաշել մարդու անձի և անձնավորության, հատկապես հայի, քրիստոնյայի, մտավորականի, եկեղեցականի, քաղաքացու, ծնողաց, հայրենասերի անձնավորության, նրանց հոգեբանական կառուցվածքի, բովանդակության, առանձնահատկությունների առաջացման և ձևավորման հարցերը, որոնք կապում է բարոյական, հասարակական, ազգային, իմաստասիրական, իրավական, պատմական գործոնների հետ: Ահա այս առումներով անձնավորության մասին նրա հայացքները պետք չէ որոնել միայն նրա «Անձնավորության գաղափարի մասին» (1938) աշխատասիրությունում, այլ նրա համարյա բոլոր գործերում և մտածումներում:

Ծիշտ է, Վեհափառը իր հայացքներում օգտվել է համաշխարհային գիտա-հոգեբանական, ընկերաբանական և հայագիտական աղբյուրներից և հատկապես ռուսիական և ֆրանսիական հոգեբանների երկասիրություններից անձնավորության պրոբլեմը մշակելիս (Ս. Ռադոլֆսկու-Մոտրու, Մ. Ռալեա, Ժ. Ժ. Ռուսո, Է. Դյուրգոմեյև և ուրիշներ), սակայն նա ինքնուրույն, ստեղծարար և, մենք կասեինք, հայադրոշմ ձևով է մշակում այս հիմնահարցի բազմապիսի կողմերը:

Տարբերակելով վերացական, իրական մարդ-անհատը և նրա իրավունքների պատմական ձեռքբերումը՝ Վեհափառը միաժամանակ անձնավորությունը դիտում է կենսաբանական, ընկերային և հոգեբանական միասնության մեջ՝ որպես նախապայման նրա ազատության և բաղքենիության: Հոգեբանական վերլուծման ենթարկելով, նա նշում է, որ «մարդը գտած չէ դեռ ինքզինքը, գտած չէ դեռ իր ճշգրիտ տեղը այս կյանքին մեջ: ... Մարդը կշարունակե դեռ ինքզինքը փնտռել, ինքզինքը գտնել և ճանչնալ» («Գալիքի Տեսիլքով», Ուսումնասիրություններ, հոդվածներ, ուղեգրություններ (1933—1954)» Ա. Էջմիածին, 1988, էջ 17): Հենց հատկապես հոգեբանությունը, որպես գիտություն, օգնում է անհատի անձնավորության ինքնաճանաչմանը, անձնավորություն, որը դառնում է «տիեզերական ուժին գերագույն նպատակը ու գոյության բարձրագույն զագաթը» (նույն տեղում, էջ 18):

Վեհափառը անձնավորության բազմաբովանդակ պրոբլեմը կապում է նրա ձևավորման, կատարելագործման և ինքնակերտման գաղափարների հետ՝ դիմելով պատմությանը, գեղարվեստական գրականությանը, մշակույթին՝ հիմք ընդունելով իրար պայմանավորող և իրար մեջ ներթափանցող ընկերական-հավաքական և հոգեբանական (միջանձնային և ներանձնային) գործոնները և իրադրությունները: Նա սահմանում է ինքնակերտումը որպես «խկական Վահագնյան վերածնունդ» (նույն տեղում, էջ 24), ինքնակերտում, որի մեջ տարբերում է գիտակցության պայքարի երեք հանգրվան (տիպար), ա. Էդիպ կհպատակի ճակատագրին. բ. Կարամազովները կըփնտռեն փրկությունը և գ. Ֆաուստը կգտնե ու կիրականացնե փրկությունը՝ ասելով. «Կա՛նգ առ, վայրկյա՛ն, բանգի դու շատ գեղեցիկ ես»:

Անձնավորության դժվարագույն պրոբլեմի լուծումը, հետևաբար, այն իդեալի որոնումը և կենսագործումն է, որը համապատասխանում է անհատականության բոլոր ուժերի և հնարավորությունների ծաղկմանը, նրա ստեղծագործական ընդունակությունների լիակատար ինքնահրականացումը բաղաբականության մեջ և նրա միջոցով, ենթարկվելով միաժամանակ նրա օրենքներին և պահանջներին:

Անհատի և անհատականության անձնականացած գաղափարից Վեհափառը անցում է կատարում դեպի անձնավորության ավելի ծավալուն և խոր ըմբռնումը, երբ, ընդգծելով, ասում է, որ՝ «Ազգային կարգապահություն ըսվածը ուրիշ բան չէ, եթե ոչ այդ հավաքական անձնավորության գիտակցությունը» (նույն տեղում, էջ 27): Եվ սակայն ընդունելով հանդերձ անհատականության և ազգի անձնավորությունների մեջ խնացական ընդունակությունների, ներհայեցողության, տաղանդի անհատական և ազգային բաղադրամասերը՝ Վեհափառը իրավացիորեն վճռական նշանակություն է տալիս այն երկուսի նկարագրին, առաքինություններին, բարոյա-կամային գործոններին, որնք ողնաշարն են կազմում նկարագրի՝ և՛ ազգային, և՛ անհատական: Այս է օրինաչափ ճշմարտությունը բոլոր ժամանակների, ազգերի և մեծերի համար:

Վեհափառի՝ ընդհանուր հոգեբանությունից ուսումնական ձեռնարկի ստեղծումը Հոգևոր ճեմարանի ուսանողների համար հիմնականում առնչվում է «Հոգեբանության դասեր» դասագրքի լույս ընծայման հետ: Առաջին հրատարակությունը եղել է 1961 թ. Սուրբ Էջմիածնում, երկրորդը՝ 1962 թ. Բելրություն: Այս ձեռնարկը փաստորեն բանավոր գիտություն է հոգեբանության հիմնական հարցերի մասին նրա կարողացած դասախոսությունների, որոնք հետո խճամբով գրի են առնված նրա կողմից և ամփոփ ձևով կազմ-

ված: Ինչպես հեղինակն է նշում, նա «օգտվել է ռուսինացի և օտար հոգեբանների գործերից, որոնք հիմք են կազմել իր ուսումնասիրությանց Բուխարեստի պետական համալսարանում իր ուսանողության շրջանին» (1931—1936 տարիներին): (**«Հոգեբանության դասեր»**, Ա. Էշմիածին, 1961, էջ 3): Միաժամանակ հեղինակը ավելացնում է, որ օգտվել է ժամանակակից ռուս հոգեբանների գործերից: Միաժամանակ, ձեռնարկից օգտվելու դեպքում՝ դասախոսներին նա տալիս է մեթոդա-մանկավարժական մի շարք խորհուրդներ և հնարներ, որոնց թվում հատկապես հետևյալները. ա. Հոգեբանական հարցերը լավագույն ձևով պարզաբանելու նպատակով ընդլայնված ձևով օգտագործել բազմաթիվ բնորոշ, ուսանելի օրինակներ՝ կյանքի տարբեր իրադրություններից վերցված, բ. օգտվել գիտական նորագույն մասնագիտական գրականությունից՝ դասավանդվող գիտելիքները և փաստերը հարստացնելու և թարմացնելու համար. գ. Ուշադրություն բեռնել զննական նյութերի տեղին և հետևողական օգտագործման վրա հոգեբանական տարբեր հարցեր բացատրելիս. դ. Ուսանողներին հանձնարարել գեղարվեստական (հատկապես հայ) գրականության ընթերցում՝ խորամուխ լինելու համար երկերի հերոսների հոգեբանության մեջ՝ նրանց բնավորության և՛ վարքի դրական, և՛ բացասական գծերը ավելի ճիշտ ու հեշտ վերլուծելու և ըմբռնելու համար: Պետք է ընդգծել, որ հոգեբանության որևէ դասի արդյունավետության ապահովումը անհնար է առանց վերոհիշյալ դիդակտիկական մեթոդների և սկզբունքների հետևողական կիրառման:

Ինչ վերաբերում է **«Հոգեբանության դասեր»**-ի բովանդակությանը, ապա անհրաժեշտ է նշել, որ դրանում ընդգրկված են հոգեբանության հիմնահարցերը՝ համաձայն ճեմարանական ուսումնական պլանի և ծրագրի. սա նշանակում է, որ դրանում շոշափվում են ժամանակակից հոգեբանությանը վերաբերող և՛ ընդհանուր բնականոն, և՛ ախտաբանական երևույթների սահմանումները, նկարագրությունները, բացատրությունները, դրանց տիպերը (տեսակները), առանձնահատկությունները, ուսումնասիրման մեթոդները և սկզբունքները, ինչպես նաև այդ երևույթների բնախոսական և անատոմիական հիմքերը և մեխանիզմները: Այստեղ պետք է ավելացնել նաև հոգեբանական գիտության հիմնական ճյուղերը և նրա կապերը հարակից գիտությունների հետ:

Սույն ձեռնարկի ինքնատիպ գծերից մեկն այն է, որ հեղինակը չի հիշատակում հոգեբանական կամ իմաստասիրական ոչ մի ուղղություն, ոչ մի դպրոց կամ տեսություն, չի մեջբերում ոչ մի հոգեբանի կամ բնախոսի անուն, այլ պարզապես գիտականորեն վերլուծում, համադրում և ընդհանրացնում է հոգեբանական գիտելիքները, դրանց համակարգը, փաստերը և օրինաչափությունները՝ ակնառու և մատչելի դարձնելով պարզ ու բարդ հոգեկան երևույթները, դրանց տարբեր դրսևորումները համոզիչ օրինակների միջոցով, որոնք հաճախ ոչ միայն հեշտ են հիշվում, այլ նաև ուսանելի են և դաստիարակելի: Այս ձեռնարկի միջոցով հոգեբանությունը դառնում է անանուն, առարկայական, հոգեբանների տարբեր սերունդների հավաքական փորձարարական և տեսական ուսումնասիրությունների արգասիքը, անկիրք շարադրանքը, պատմա-տրամաբանական զարգացման շարահարումը՝ առանց տեսական և փաստագրական, արժեքաբանական սին գնահատումների, ենթադրությունների և ժամանակավրեպ վարկածների: Այս առումով նման մոտեցումը ուսումնական նյութերի ներկայացման նկատմամբ օգնում է ուսանողին յուրացնելու գլխավոր գիտական բովանդակու-

թյունը՝ առանց խճճվելու խնդրական հարցերի մեջ, որոնք հաճախ առաջանում են տարբեր տեսակետների առկայությունից և առնակատյա բախումից: Այլ հարց է, թե դասախոսը, համաձայն հարցերի բարդության և բազմակարծիքության, լրացուցիչ բացատրություններ է տալիս ուսուցման ժամանակ պրոբլեմային իրադրություններում և ընդհանուր հայտարարի բերում ուսումնական նպատակալաց հավաքական քննարկումը:

Ավելորդ չէ այստեղ նշել, որ ֆրանսիական հոգեբանության տիտաններից Հանրի Պիերոնը 1928 թ. իր «Փորձարարական հոգեբանություն» մենագրության մեջ նույնպես, առանց հոգեբանների և հոգեբնախոսների անուններ օգտագործելու, ստեղծել է փորձարարական հոգեբանության ամբողջական համակարգ՝ այն վերածելով գիտելիքների, սահմանումների, սկզբունքների, մեթոդների և տեխնիկական-լաբորատոր գործիքների ընդհանուր, միասնական կառուցվածքի:

«Հոգեբանության դասեր» դասագիրքը հիմա էլ ճեմարանական ուսանողների կողմից սիրով ընթերցվում է և հանդիսանում ստույգ, հուսալի աղբյուր հոգեբանական ճանաչողության և հետաքրքրությունների մշակման համար:

Բացի ընդհանուր հոգեբանության վերաբերյալ հայացքներից, Վեհափառը մշակել է նաև մանկավարժական և հայ ազգային հոգեբանության մի շարք հարցեր, որոնք առանձին հոդվածի նյութ են կազմում:

ՆԿԱՐԻՉ ԳՐԻԳՈՐ ԽԱՆՋՅԱՆԻ ԾՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ԽՈՈՒՔԸ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ
ԾՆՆԴՅԱՆ 85-ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ

«ՁԱստուած փնտռելու ճամբին ես գտայ Ս. Էջմիածինը ու իմ Հայրենիքը եւ խոնարհութեցի ճակատագրի առաջ: Վազգէն Ա»:

Սիրելի Վեհափառ Տէր,

Սրբ. Հայրեր, տիկնայք ու պարոնայք,

Թույլ տվեք չբաժանել Վեհափառ Հոր այս կարծիքը: Վեհափառ Տէր, Աստված ողորմած եղա՛վ մեր հանդէպ, Ձեր ժողովրդի հանդէպ. գտա՛վ Ձեզ ու բերեց և գիտեր, որ բերում է չարչարելու, տանջելու մեր փրկության համար: Բայց Տէրը գիտեր նաև, որ փոխհատույց է լինելու, որ Ձեզ էր տնօրինված հրաշագործ մի աշխատանք, ինչպէս նաև բախտը՝ տեսնելու և օրհնելու հայ ժողովրդի հազարամյա երազանքը՝ ազատ ու անկախ Հայաստանի հոշակումը:

Երեսունութ տարին հազարամյակների մեջ մեծ թիվ չէ, բայց այդ ընթացքում կատարված աշխատանքը և՛ ծավալով, և՛ բովանդակությամբ կրփիշկի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի պատմության մեջ որպէս զարմանահրաշ մի ժամանակաշրջան, երբ աննախադէպ ծաղկում ունեցան մշակույթի բոլոր ասպարեզները, այդ թվում նաև՝ աշխարհը:

Մեր գնահատականը ճիշտ կրնկալվի, եթէ նախապէս մի փոքր՝ անդրադառնանք այն խնդրին, թէ ինչ ժառանգություն հասավ Վեհափառ Տիրոջը, և ինչպիսին էր իրավիճակը Մայր հողի վրա և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում: Այստեղ տիրում էր անտարբեր և անբարոյացական պետական կեցվածք, ճիմնականում թելադրված կենտրոնից, բնականաբան զարգացման ճանապարհները փակ, արգելափակումների և վախի մեջ՝ հազիվ լսվում էր Հայ Առաքելական Եկեղեցու զարկերակի բաբախումը:

Ամենայն Հայոց Հայրապետը ամենից առաջ պետք է գտներ և ապա փորձեր շարունակել անցյալից եկող կապերը, առանց որոնց անհնարին էր Եկեղեցու լիարժեք գործունեությունը: Մեր ժամանակներում անհրաժեշտ էր նաև նորովի գնահատել և վերականգնել այն ամենը, ինչ հավաքված էր Մայր Աթոռում հեռավոր ժամանակներից, նրանց տալով նաև գիտական արժեքավորում:

Նախկինում հայ մշակույթը ճիմնականում գործել է Եկեղեցու շուրջ՝ հաղորդելով ստեղծագործություններին գործածական, կիրառական իմաստ,

ներգրավելով մեծ մասամբ ժողովրդական վարպետներին: Պրոֆեսիոնալները գործին մասնակցել են առիթից-առիթ, իսկ հայկական գաղթօջախներում պատվերները կամ կատարված նվիրատվությունները կրել են տեղի կնիքը: Եվ այս է պատճառը, որ արվեստի շատ գործեր չէ, որ ճեղքել են հոգևոր շրջանակը՝ մտնելու համար ընդհանուր մշակույթի ոլորտը:

Հաստատենք, որ Վեհափառ Տիրոջը հաջողվեց ոչ միայն իրագործել վերը նշված խնդիրները, այլ նաև կյանքի կոչել, կենդանացնել ասպարեզներ, որոնք համարվում էին կորսված կամ մեռած:

Այս 38 տարիներից 34-ում ես եղա այդ աշխատանքների մասնակիցը և ակնատեսը այդ տարիներին ստեղծվեցին եկեղեցական արվեստի բազմաթիվ գործեր, որոնք մտան նաև հայ աշխարհիկ արվեստի հարստությունների մեջ:

Վեհափառ Հայրապետը ամենից առաջ ձեռնամուխ եղավ դուրս մղելու եկեղեցիներից օտար, պատահական, ցածրանշանակ արվեստի՝ գործերը՝ սկսելով Մայր տաճարից: Նրանց տեղը գրավեցին մեր դասական նկարչության հեղինակների սրբապատկերները, նոր գործված վարագույրները, խաչվառները, մոմակալներ և եկեղեցական այլ պարագաներ՝ հավատի տրեմերին ներարկելով հայաշունչ ոգի:

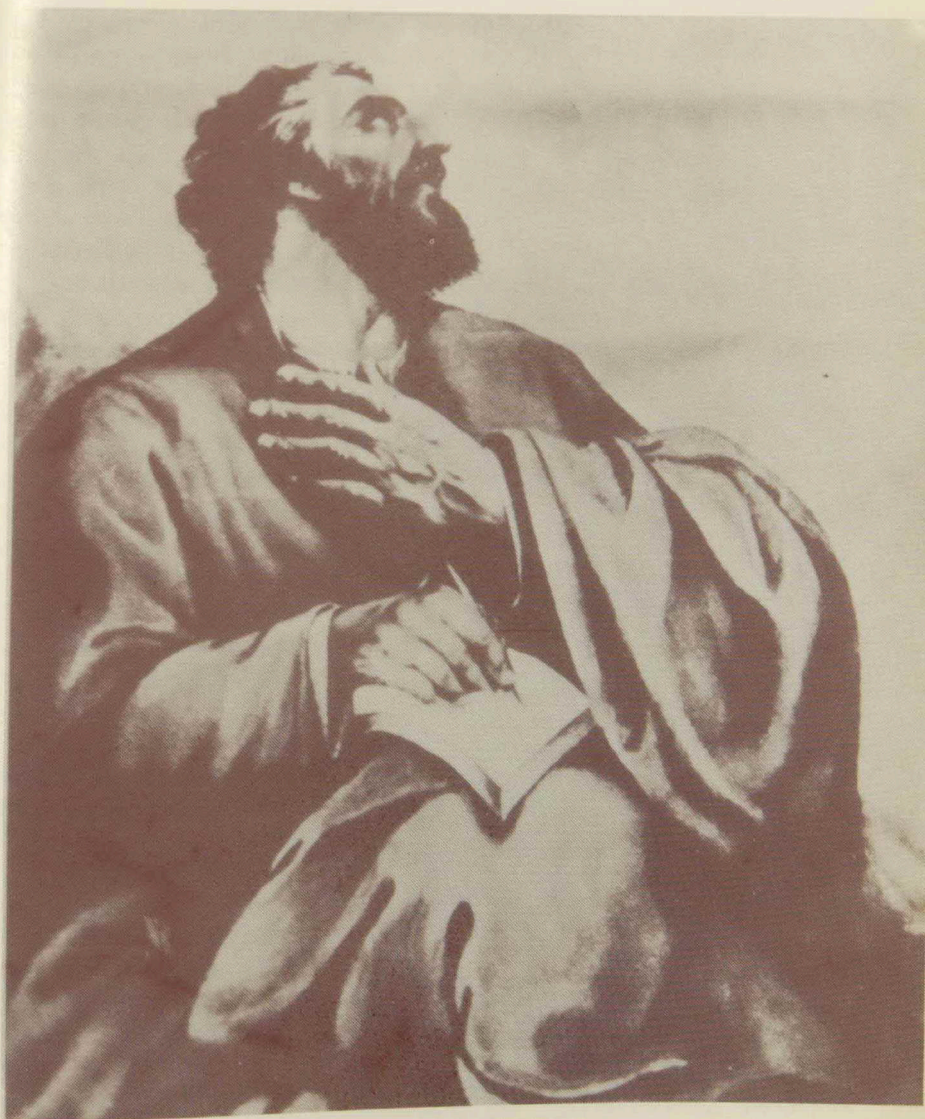
Այս գործի համար պետք եղավ պետությունից ետ ստանալ եկեղեցական նկարչության զգալի թվով գործեր, որոնք ժամանակին բռնազավթվել էին: Դրանք վերականգնման ու նորոգման աշխատանքներից հետո զետեղվեցին համապատասխան տեղերում: Այս աշխատանքները կատարվեցին Սանկտ-Պետերբուրգից հրավիրված մասնագետների կողմից:

Կցանկանայի ձեր ուշադրությունը քննել այն ասպարեզների վրա, որոնցում գործեցին պրոֆեսիոնալ արվեստագետները՝ նոր որակ հաղորդելով Մայր Աթոռի արվեստի գործերին:

Նախ թվարկենք ասպարեզները՝ հրատարակչական գործ, նկարչություն և քանդակագործություն, ոսկերչություն ու արծաթագործություն, տաք մետաղի մշակում, փայտարվեստ, գործվածքեղեն, թանգարանների բարեկարգում և հիմնադրում, հոգևոր երաժշտություն:

Այժմ կանգ առնենք այն ասպարեզների վրա, որոնք նորույթ էին մեզանում՝ շատ հնում թողած լինելով իրենց հետքը: Նախ նշենք վաղամեծիկ նկարիչ Հովհաննես Մինասյանի որմնանկարները Օշականի Ա. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցում, առաջին և լուրջ, ինչպես նաև խոշոր և հաջող փորձը՝ վերականգնելու անցյալի սվանությունը: Դրան հաջորդեց տաք մետաղի մշակման զարթոնքը: Մի արվեստ, որից մասունքներ ունեինք թանգարաններում և Հերթում թագավորի ջահը՝ պահպանված Էջմիածնում: Հրաշալի մոմակալներ՝ Մայր տաճարի և Նոր Վեհարանի համար, ջահեր, ցանցաձաղեր (արվ. Վ. Օհանյան), հայաշունչ գործեր, որոնք դարձան ելակետ, և այսօր մեր մշակույթի այդ ժանրը ապրում է լիարժեք կյանքով:

Էջմիածնում կատարվեցին առաջին և լուրջ փորձերը՝ ստեղծելու հայաոճ կահույք թե՛ եկեղեցիների ներքին հարդարանքի և թե՛ վանական շինությունների համար: Դրանցից նշենք Ա. Հռիփսիմե վանքի դռներն ու մոմավաճառի սեղանը, ապա վանքի բակում գտնվող վանատան և սեղանատան ներքին կահավորումը, ինչպես նաև Էջմիածնի Մայր տաճարի ներքին կահույքը. սա զարթոնք է փայտարվեստի, որն անկասկած կունենա իր շարունակությունը և ազդեցությունը, (նկ. Գ. Խանջյանի հախագծերով, վարպետներ՝ Ռ. Տեր-Թադևոսյան և Վ. Կարապետյան): Եվ վերջապես գործվածքեղենի

Ս. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՅ

մասին: Գորգերով, ասեղնագործություններով, վարագույրներով և այլ գործերով Մայր Աթոռը հարուստ էր, արանց ավելացավ գորելենը, այս արվեստը մեզ մոտ չի եղել. ասում են գորելենը ցուրտ կամ սառը երկրի մշակույթ է:

Արդիական գորելենի արվեստը այսօր Հայաստանում կա և զարգանում է հաջողությամբ, բայց դասականը նորույթ էր, որը իրագործվեց Վեհափառի կամքով՝ «Իջման տեսիլք», «Հայոց այբուբեն», «Վարդանանք» և «Վերածնվող Հայաստան» գործերով (նկ. Գ. Խաճչյան): Այս գործերի ջերմնդրունելությունը մեկ անգամ ևս ապացուցեց, որ Վեհափառ Հայրապետը քաջ գիտե, թե ինչ է ուզում, ինչի համար և երբ: Ես կարծում եմ, որ բոլոր արվեստագետները, որոնք աշխատակցում են Վեհափառ Տիրոջ հետ, կասեն, որ նրա հետ աշխատելը հեշտ է, քանի որ նրա իմացական աշխարհը մեծ է, միաժամանակ նաև՝ դժվար, քանզի նորից նրա իմացական աշխարհը մեծ է:

Աննախաղէպ ծաղկում ապրեցին սուերչական և արծաթագործական ասպարեզները: Այստեղ գործեցին այնպիսի վարպետներ, ինչպիսիք են՝ Ժ. Չուլոյանը, Բ. Արզումանյանը, Լ. Բեդբերյանը, Մ. Թամրազյանը: Ոչ միայն այս ժանրում, այլ նաև մյուս ժանրերում գործած վարպետների, արվեստագետների անուններն ու նրանց կատարած աշխատանքները ես չեմ թվարկելու. դրանք մանրամասն մեկնաբանված են պրոֆեսոր Վ. Հարությունյանի «Եկայք շինեսցուք» գրքում, բայց չեմ կարող մի քանի խոսք չասել Բ. Արզումանյանի և Ժ. Չուլոյանի ստեղծած գործերի, հատկապես «Հայոց այբուբենի» «Ռսկյա խաչի» մասին, որոնք դուրս եկան Մայր Աթոռի շրջանակներից և մտան մեր արվեստի գանձերի շարքը: Այս աշխատանքներում առկա են գեղագիտական հորինվածքի բարձր թոփչք և կանոնադրական անթերի վարպետություն: Դիտողները ոչ միայն հմայվում են վերը նշվածով, այլև նրանց զարմացնում է հայ ժողովրդի բացառիկ սերը դեպի իր այբուբենը: Իզուր չէ, որ ասվել է՝ ոսկուց ամեն բան տեսել էինք աշխարհում, բացի այբուբենից: Ժամանակը չի ներում, որպեսզի այստեղ խոսեմ բազմաթիվ եկեղեցական գավազանների, մատանիների, խաչերի, կաթսաների, աղավնիների մասին, որոնցից յուրաքանչյուրը արվեստի ուշագրավ երևույթ է և գալիս է լրացնելու այդ ժանրի արժեքների հավաքածուն:

Հրատարակչական գործունեությունը, որը միշտ եղել է Սուրբ Էջմիածնի ուշադրության կենտրոնում, Վեհափառի օրոք մի նոր թափ և որակ ստացավ. եղան հրաշալի լույսընծայումներ, որոնցից միայն երկուսը կնշեմ՝ «Խաչքարերը» (հեղ. Լ. Ագարյան) և «Էջմիածնի գանձերը»: «Խաչքարեր» գիրքը առաջին փորձն էր կազմելու ընտրված և ի մի բերված խաչքարերի մի կլբում՝ համատեղ տեսնելու համար հայ մշակույթի եզակի այդ կոթողները: Դա հնարավորություն էր տալիս մասնագետներին թե՛ հայ և թե՛ օտար, լայնորեն ծանոթանալու և գնահատելու քանդակագործական արվեստի այդ յուրահատուկ ստեղծագործությունները: Իսկ «Էջմիածնի գանձերը» ոչ միայն գրքային արվեստի նվաճում էր, այլ նաև մեծ ու փառավոր տարածումը հայ եկեղեցական արվեստի սքանչելի ստեղծագործությունների: Ծառ քչերը թերևս գիտեն, որ Լիսաբոնի Կյուպենկյան հաստատությունը 100 համարակալված օրինակ պատվիրեց այդ գրքից և տարածեց աշխարհի կարևոր մշակութային կենտրոններում՝ այդպիսով այն սեփականությունը դարձնելով աշխարհի արվեստասեր հասարակայնության:

Եվ, վերջապես, թանգարանային վերանորոգման և հիմնադրման դրժվարին ասպարեզը, որը վեր է ամեն գնահատականից: Այդ մասին հանգա-

ժամորեն կխոսի արվեստաբան Մանյա Ղազարյանը, բայց ես չեմ կարող չասել, որ այս կարևոր գործը կատարյալ դարձրեց եկեղեցական արվեստի հայաշունչ դեմքը՝, այցելուներին գերելով հայ ժողովրդի բազմաշնորհ ունակություններով և նրա հոգու գեղեցկությամբ:

Անգնահատելի է Ամենայն Հայոց Հայրապետի վաստակը: Նա իր գահակալության 38 տարիների ընթացքում հայրենիք վերադարձրեց արվեստի բազմաթիվ գործեր՝ նկարներ, գործվածքներ, քանդակներ, ձեռագրեր, նշանավոր հայ գործիչների արխիվներ: Ականատես եմ եղել, թե ինչպիսի զգայուն վերաբերմունք էր ցուցաբերում Հայրապետը յուրաքանչյուր գործի նրկատմամբ, ինչպիսի անհանգստություն էր ապրում, մինչև որ այն կարողանում էր հասցնել հասցեատիրոջը: Այդ գործերի թվում եմ եղել Այվազովսկու, Մախոխյանի, Մահտեսյանի, Ալիազյանի և այլոց գեղանկարները, ինչպես նաև Թորոս Ռուսիկի և անանուն գրիչների ու մանրանկարիչների ձեռագրեր:

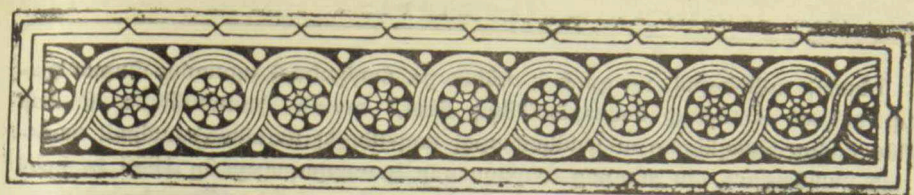
Այս ամենը արվել է 38 տարիների ընթացքում, հսկողության և երկյուղի զգացողության տակ, բայց պետք է ազնիվ լինել և ասել, որ Վեհափառի և ոչ մի ձեռնարկում և ցանկություն չի մերժվել տոտալիտարի հասարակարգի հայ դեկավարների կողմից: Սակայն դա չէր խանգարում, որ կենտրոնից եկած շրջաբերականերով հաճախ խափանվելու կամ արգելվելու այս կամ այն գործը: Կատարվել է մեծ աշխատանք՝ շնորհիվ Հայոց Հայրապետի իմացության, իմաստության, նվիրումի, անխախտ հովատի և անձնական հմայքի:

Սիրելի Վեհափառ Տեր, թույլ տվեք նվաստիս վերջացնել սուելիքս Աստվածորդու՝ Քրիստոսի հետևյալ խոսքերով—«Ես չասացի, որ դուք չեք չարչարվի, ես չասացի, որ դուք չեք տանջվի, այլ ես ասացի, որ դուք կհաղթեք»:

Վեհափառ Տեր, Դուք հաղթեցիք և դեռ պիտի հաղթեք:

Աստված թող Զեզ պահի և պահպանի Մայր Աթոռի և հայ ժողովրդի համար:

ՊՐՈՖ. ՎԱՐՍԶԴԱՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Նախագահ Մայր Աթոռի
նարտարապետական հանձնաժողովի

ՄԵՐ ԾԻՆԱՐԱՐ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ (Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի ծննդյան 85-ամյակի առթիվ)

Դարերի ընթացքում հայ կաթողիկոսներից շատերը իրենց կրոնա-մշակութային ազգանվեր գործունեությունը զուգակցել են շինարարական գործունեության հետ ու պատմության մեջ բարի հիշատակ թողել: Միայն Ներսես Գ Կաթողիկոսը՝ Զվարթնոցը կառուցողն է նրանցից արժանացել շինարարի կոչման:

Մեր ժամանակներում ավելի լայն ընդգրկումով այդպիսին եղավ Ամենայն Հայոց Հայրապետ Վազգեն Ա-ն: Սուրբ Լուսավորչի գահաժառանգ դառնալու առաջին իսկ տարիներից (1955 թ.-) նա ուխտեց. «Պիտի տքնինք սույա վերանորոգելու և վերագարդելու մեր հայրենի սրբավայրերը, վանքերը և եկեղեցիները, որպիսիք են Ս. Գայանեն, Խոր Վիրապը, Օշականը, Ս. Գեղարդը և ուրիշներ, որոնք հոգևոր կյանքի սյուները կհանդիսանան և հրուշակված տաճարներ աղոթքի և ուխտի ու զմայելի հուշարձաններ հայ նարտարապետության փառքի»:

Խոսքը գործի վերածելով՝ իր գահակալության բոլոր տարիներին Վազգեն Ա-ն ծավալեց աննախադեպ լայնընդգրկում ու բազմաբնույթ շինարարական գործունեություն: Եթե նկատի ունենանք, որ դա իրագործվեց այնպիսի ժամանակներում, երբ բովանդակ երկրում դեռևս իշխում էր կրոնահալած ու կաշկանդիչ մթնոլորտ, ապա Վազգեն Ա. Կաթողիկոսի կառուցողական իրագործումները հիրավի սիրանք պիտի համարվեն:

Նա կարողացավ իր շինարարական ծրագրերն իրականացնել՝ անհրաժեշտ նյութական միջոցներ ապահովելով սփյուռքի առանձին կազմակերպությունների ու մեծ թվով բարերարների (որոնց անունները հիշատակված են նոր Վեհարանի պատին՝ փակցված մարմարյա տախտակներին) կատարած նվիրատվություններից, ինչպես նաև մասնաճանուց կատարելով Եկեղեցու եկամուտներից:

Նկատի ունենալով, որ գործ է ունենալու հաշվական պատմա-ճարտարապետական մեծարժեք հուշարձանների հետ, ուստի խոսափելու համար հնարավոր սխալներից ու ցանկանալով ապահովել մասնագիտական պատշաճ մակարդակ, նա խնդրեց Հայաստանի կառավարությանը 1956 թ. իրեն տրամադրել խորհրդատու մի հանձնաժողով: Դրա անդամները եղան վաստակավոր ճարտարապետ Միքայել Մազմանյանը (նախագահ), ճարտարապետության դոկտոր-պրոֆեսոր Վարագդուստ Հարությունյանը (գիտական քարտուղար, 1971 թվից՝ նախագահ), Հայաստանի ԳԱ ակադեմիկոս Բարկեն Առաքելյանը, ԽՍՀՄ ժողովրդական ճարտարապետ Ռաֆայել Իսրայելյանը, ԽՍՀՄ ժողովրդական նկարիչ Գրիգոր Խանջյանը, պատմական գիտությունների դոկտոր Կարո Ղաֆադարյանը, ճարտարապետության դոկտոր Կոնստանդին Հովհաննիսյանը, ճարտարապետության թեկնածու Ալեքսանդր Սահինյանը, վաստակավոր ճարտարապետ Բաղդասար Արզումանյանը, վաստակավոր շինարար, ինժեներ-կոնստրուկտոր Կոնստանդին Ալթունյանը և Մայր Աթոռի գլխավոր ճարտարապետ Արծրուն Գալիկյանը:

Հանձնաժողովի կազմը բարերար դեր կատարեց շինարարական տարբեր տեսակի իրագործումների նկատմամբ լիարժեք մասնագիտական ու մեթոդական հսկողություն սահմանելու, քննարկվող նախագծերում ու կառուցողական հարցերում խորամուխ լինելու առումով: Ի սկզբանե, որպես այդ հանձնաժողովի անդամ, հարկ եմ համարում նշել մի կարևոր ճշարտություն: Կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի շինարարական գործունեության արդյունքները թերևս այնպես փայլուն չէին լինի, եթե Հայաստանի պետական մարմինները ձգուցաբերեին մշտական աջակցություն:

Սուրբ Էջմիածնի Մայր տաճարի վերաբյին վիճակը վաղուց մտահոգություն էր առաջացրել: Այդ մասին Գևորգ Զ Չորեքչյանը մի քանի անգամ դիմել էր վերադաս մարմիններին: Նրա մահվանից հետո, նախքան նոր կաթողիկոսի ընտրությունը, 1954—1955 թթ. Հայաստանի կառավարության ջանքերով ու միջոցներով Սուրբ Էջմիածնի Մայր տաճարում իրականացվեցին կոնստրուկտիվ համակարգի հուսալի ամրացման, ողջ կառուցվածքի վերանորոգման, կտուրի թիթեղապատման, որմնակարների վերականգնման և լրացման ու այլ կարգի աշխատանքներ*:

Սակայն նախատեսված աշխատանքը դրանցով սպառված չէր: Այն կատարվեց Վազգեն Ա-ի գահակալության տարիներին, շնորհիվ հայ մեծ բարերար Գալուստ Կյուլպենկյանի 400 հազար դոլարի չափով տրամադրած միջոցների:

Նախքան աշխատանքների ծավալումը, ճարտարապետ Ալեքսանդր Սահինյանը տաճարի ընդհատակում կատարեց պեղումներ, որոնք պակվեցին գիտական կարևոր հայտնագործություններով: Դրանից հետո տաճարի հատակները (ներառյալ խորանները, ավանդատներն ու թանգարանային մասի սենյակները) սալարկվեցին մարմարով: Տաճարի պատերի կրողունակությունը վերականգնվեց, դրանց մեջ հեղուկ շաղախի ներարկման միջոցով: Ընարտարապետական ստեղծագործության մի հրաշալի կոթող եղավ Ռաֆայել Իսրայելյանի նախագծով կառուցված Ավագ խորանի մարմարակերտ խաչկալը: Նույնպիսի նկարագրով եմ բնութագրվում նրա էսքիզներով իրականացված Իջման սեղանը, դասը առյանից անջատող մարմարյա բազրիքներն

* Այս մասին տես Վարագդուստ Հարությունյան, Էջմիածնի Մայր տաճարի հիմնական վերանորոգումը, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների»:

կողմում բացվեցին ավելի հին մատուռի մնացորդներ: Հիմնական վերանորոգման ենթարկվեցին սուրբ Գայանեի տաճարը, Էջմիածին քաղաքի սուրբ Շողակաթ և սուրբ Աստվածածին եկեղեցիները (վերջինիս կցակառուցվեց մի նոր զանգաշտարակ), բոլորի բակերը բարեկարգվեցին, իսկ սուրբ Գայանեի տաճարի բակում կառուցվեց մատաղատան շենք:

Վեհափառ Հայրապետի հատուկ ուշադրության առարկան դարձավ Օշականի սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցին: Հիմնովին վերակառուցվեց ու բարեգարդվեց մեծ սրբի դամբարանը, եկեղեցու պատերը ծածկվեցին քարձարավետ որմնակարներով, որոնց հեղինակն է նկարիչ Հովհաննես Մինասյանը:

Հիմնական վերակառուցման ենթարկվեց Երևանի առաջնորդանիստ սուրբ Սարգիս եկեղեցին, որի կողքին կառուցվեց առաջնորդարանի շենքը: Սուրբ Սարգիս եկեղեցու վերակառուցումը մեծածախս ու աշխատատար եղավ: Այն կատարվեց լոնդոնաբնակ բարերար Սարգիս Քլուրքճյանի տրամադրած նյութական միջոցներով, բարդ ու հետաքրքիր մի նախագծով, որի հեղինակներն էին ճարտարապետներ Ռաֆայել Իսրայելյանն ու Արծրուն Գալիկյանը: Եկեղեցու արտաքին պատերի քարձարավետ քանդակապատումը կատարվեց շնորհալի քանդակագործ Արտաշես Հովսեփյանի կողմից: Ինչպես նշեց նրա օժման առիթով Վազգեն Ա. կաթողիկոսն իր քարոզում, սուրբ Սարգիս եկեղեցու վերակառուցմամբ «քաղաքամայր Երևանն օծուվեց մի նոր զարդով, հայկական ճարտարապետության մի նոր կոթողով, աղոթքի սքանչելի նոր սրբավայրով»:

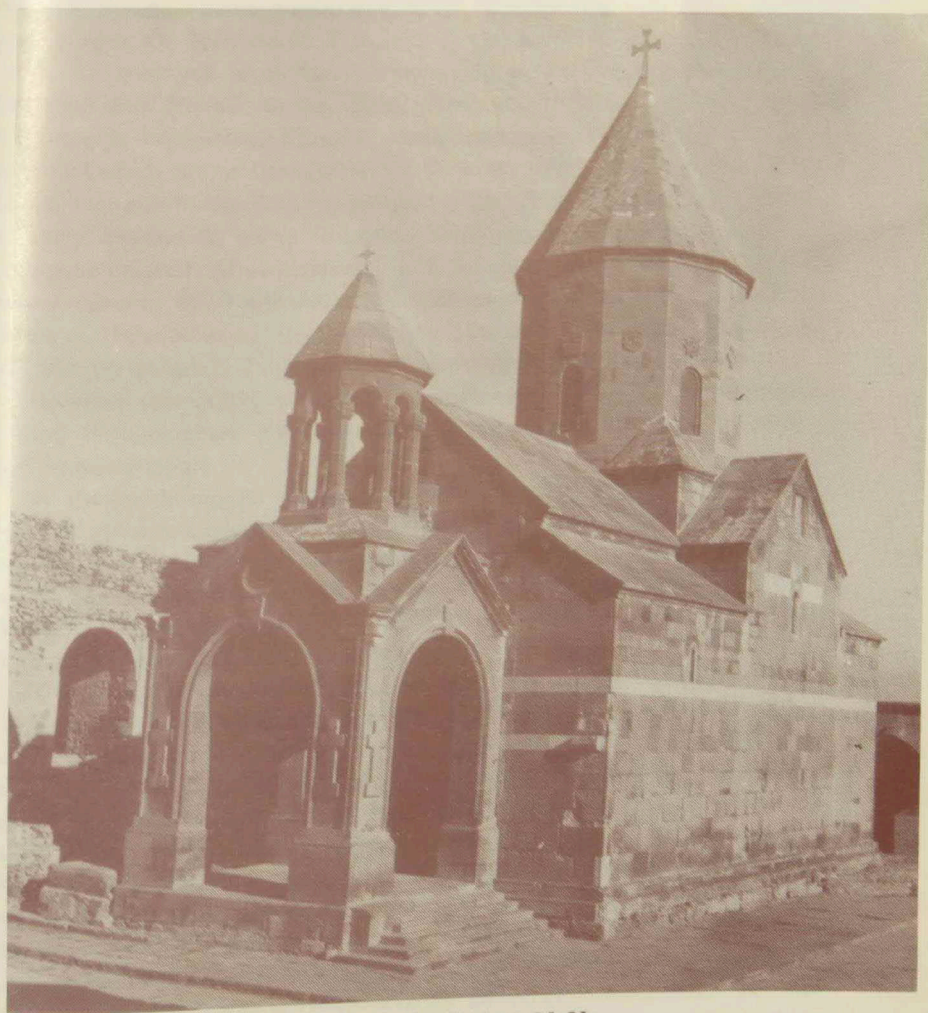
Տարիների անդուլ ջանքերով պատշաճ տեսքի բերվեցին Գեղարդավանքի ու Խոր Վիրապի վանական համալիրները, Էջմիածնի Շողակաթ, Երևանի Ջորավոր և սուրբ Հովհաննես, Բջնիի սուրբ Աստվածածին, Սիսավանի սուրբ Հովհաննես, Նորագավթի սուրբ Գևորգ եկեղեցիները:

Մասնակի վերաշինության ու նորոգումների ենթարկվեցին Աւսարակի սուրբ Մարինե, Մրգավանի սուրբ Հակոբ, Նոր Բայազետի քաղաքային, Վարդենիսի սուրբ Աստվածածին, Գյումրիի Յոթ Վերք, Հրազդանի սուրբ Աստվածածին, Հոկտեմբերյանի և Ստեփանավանի եկեղեցիները:

Համապատասխան ուշադրություն դարձվեց նաև ներքին սփյուռքի եկեղեցիներին: Վերանորոգման ու բարեգարդման աշխատանքներ կատարվեցին Ախլցխայի, Ախլբալաքի, Թբիլիսիի սուրբ Գևորգ և սուրբ Էջմիածին, Բաքվի, Կիրովաբադի, Օրջոնիկիձեի, Մոսկվայի և Սանկտ-Պետերբուրգի հայկական եկեղեցիներում:

Սուրբ Էջմիածնի Մայր Աթոռը եկեղեցաշինության առպարեզում օգտակար եղավ նաև սփյուռքին՝ այդ գործում ներգրավելով հայրենիքի փորձառու ճարտարապետներին: Միլանի սուրբ Քառասուն մանկանց և Նյու Յորքի սուրբ Վարդան եկեղեցիների էսքիզային նախագծերի հեղինակը տաղանդավոր ճարտարապետ Ռաֆայել Իսրայելյանն է, Մոնտեվիդեոյի՝ նույն Ռաֆայել Իսրայելյանն ու տողերիս հեղինակը: Վիեննայի սուրբ Հոփսիմե եկեղեցին կառուցվել է վաստակավոր ճարտարապետ Էդվարդ Սրապյանի նախագծով:

Նշված նախագծերը նույնպես անցել են Մայր Աթոռի ճարտարապետական հանձնաժողովի քննարկման բովով. արված դիտողությունների հիման վրա դրանք հեղինակների կողմից վերամշակումների են ենթարկվել, ապա հանձնարարվել իրականացման համար:

ԽՈՐ ՎԻՐԱՊԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

Նոր շենքերի նախագծման ու կառուցման գործում շինարար Կաթողիկոսի ներդրած ջանքերը նույնպես արժանի են հիշատակության. նորակառույց շենքերի թվին են պատկանում Գեղարդավանքի վանատունը (ճարտ. Ա. Գալիկյան), «Հայկաշեն» ամառանոցի շենքը Բյուրականի մերձակայքում (ճարտ. Ռ. Խարաչեյան), Մայր Աթոռի վանատունը և «Ալեք և Մարի Մանուկյան Գանձատան» շենքը, որտեղ ստեղծվեց իրոք եկեղեցական արվեստի՝ գանձեր պարունակող մի թանգարան (երկուսն էլ ճարտ. Բ. Արզումանյանի նախագծով), Արարատյան թեմի առաջնորդարանի շենքը Երևանի սուրբ Սարգիս եկեղեցուն մոտ (ճարտ. ճարտ. Հ. Խաչատրյան, Ա. Գալիկյան)։ Երիցատներ են կառուցվել Աշտարակի Մարինե, Հրազդանի սուրբ Աստվածածին, Էջմիածնի Շողակաթ և սուրբ Աստվածածին, Երևանի Զորավոր եկեղեցիների բակերում, աղբյուր-հուշարձաններ՝ սուրբ Էջմիածնի տաճարի և նոր Վեհաքառանի, սուրբ Հռիփսիմե, սուրբ Գայանե, Շողակաթ եկեղեցիների բակերում ու Գեղարդավանքում։ Մատաղատուն է կառուցվել սուրբ Գայանե տաճարի բակում (ճարտ. Ա. Գալիկյան), նոր զանգաշտարակ՝ Էջմիածնի քաղաքային սուրբ Աստվածածին եկեղեցուն կից (ճարտ. Թ. Գևորգյան), տնտեսական բնույթի շենքեր՝ Մայրավանքի հարավային կողմի բակերում։

Այսպիսի արդյունավետությամբ է բնութագրվում Վեհաքառ Հայրապետի ոչ լրիվ հիշատակված շինարարական գործունեությունը, որն արժանի է բարձր դրվատանքի։

«Ի վայելումն ազգիս Հայոց» բառերով են ավարտվում Վեհաքառ Հայրապետի շինարարական արձանագրությունները։ Դրանցում մեծ խորհուրդ կա, քանզի իր կառուցողական իրագործումները արժանահիշատակ պարզ և են հարազատ ազգին, այնպիսի պարզ, որով նա ծանրակշիռ ներդրում է կատարել հայկական հուշարձանների վերականգնման ու հայ ճարտարապետության զարգացման ազգանվեր գործում։

Արվեստասեր և արվեստներին հովանավոր Վեհաքառ Հայրապետ Վազգեն Առաջինի գահակալության տարիներին զգալիորեն հարստացան Մայր Աթոռի պատկերասրահը և գեղարվեստական ստեղծագործությունների հավաքածուն։ Հավաքվեցին, խմամբով նորոգվեցին եկեղեցական գեղանկարչության և սպասքի, մկարագարդ վարագույրների, եկեղեցական հանդերձանքի և մետաղամշակման հազվագյուտ նմուշներ։ Նկարիչ Գրիգոր Խանջյանի ջանքերով դրանք հանգրվանեցին «Ալեք և Մարի Մանուկյան Գանձատանը» կազմավորելով ցուցադրման արդիական պայմաններով օժտված մի բացառիկ հարուստ թանգարան։

Ծարտարապետ-նկարիչ Բաղդասար Արզումանյանի էսքիզներով և ոսկերիչ Ժիրայր Չուլոյանի կատարմամբ են ստեղծվել հայրապետական ոսկեկտու գավազանը, հայոց ոսկեգիր այբուբենը և սուրբ Խաչ բարձրարվեստ գործերը։ Մեծ է եղել նաև նկարիչ Գրիգոր Խանջյանի ներդրումը։ Նրա էսքիզներով են ստեղծվել «Հայոց այբուբենը», «Վարդանանք» և այլ գորելենները, ինչպես նաև ազգային մկարագրով հատկանշվող կահույքի նմուշները։

Չափազանց հարուստ է Վեհաքառ Հայրապետի պատվերով և տարբեր արվեստագետների ստեղծագործական ջանքերով իրականացված գեղարվեստական այլ կարգի գործերի տեսականին։ Դրանց թվին են պատկանում սուրբ Էջմիածնի Մայր տաճարի Ավագ խորանի նոր վարագույրը (հեղ. Ա. Գալիկյան), Հայ Եկեղեցու սրբերի (Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ, Ս. Լամբակ—Ս. Մեսրոպ, Ս. Ներսես Ծնորհալի անունները կրող եկեղեցական շքանշանները (հեղ. Բ. Արզումանյան), նույն հեղինակի Էջսքիզներով և ոս-

կերիչ Ժիրալդ Ջուլյանի վարպետ ձեռքերով պատրաստված ոսկեկոտ սկիհը և հայրապետական գավազանագլուխը, պղնձակերտ կաթսաներն ու փայտակերտ գրակալները և այլն: Դրանք բոլորը ստեղծված են ազգային արվեստի ավանդույթների ճորովի մեկնաբանման միտումով: Նույնպիսի հատկանիշներով են բնորոշվում նոր Վեհաքանի և Մայր տաճարի, բազկաթոռներն ու աթոռները, Հռիփսիմեի վանատան ընդունելությունների սրահի ողջ կահավորանքը, որոնց հեղինակն է շնորհաշատ նկարիչ Գրիգոր Խանջյանը:

Վազգեն Առաջին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, հանդես գալով որպես մեկեմաս, մեծ չափով նպաստել է գեղանկարչության, քանդակագործության և կիրառական արվեստի տարբեր ճյուղերի զարգացմանը, պայմաններ ստեղծել արվեստի մեծարժեք ու մնայուն նոր գործերի իրականացման համար, որոնցով էապես հարստացան Մայր Աթոռի թանգարանների հավաքածուները:

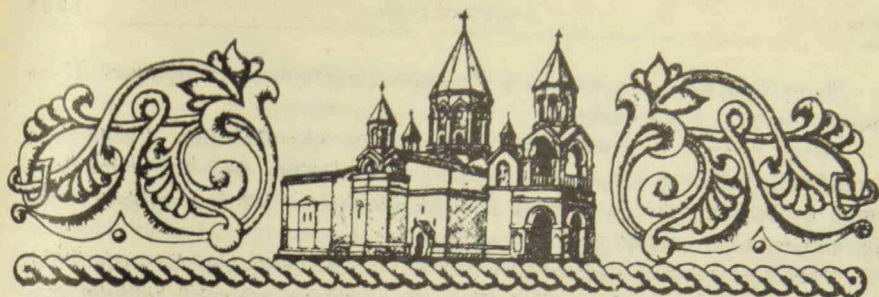
Այսօր Հայոց Հայրապետը առաջացած տարիքում շարունակում է մրճալ նվիրյալ շինարարի պատվավոր դիրքում: Այժմ նրա գլխավոր մտահոգությունը Երևանում կառուցվելիք Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ Մայր տաճարն է, որի հիմնարկեքի հանդիսավոր արարողությունը նա աճաճաճ կատարեց 1991 թ. գարնանը: Տաճարի կառուցումը պիտի ավարտվի 2001 թվին և այն պիտի նվիրվի Հայաստանում քրիստոնեության պետական կրոն հռչակվելու 1700-ամյակին:

«Իմ հայացքը ուղղվելով դեպի ապագան,—ասաց Վեհափառ Հայրապետը հիմնարկեքը օրհնելիս—իմ հոգու աչքերով տեսնում եմ այն հույակապ տաճարը, որ պիտի բարձրանա այստեղ, և սուրբ խաչը պիտի պլանա դեպի երկինք»:

Հուսանք, որ կառուցվելիք այդ հույաշեն տաճարի (նախագծի հեղինակն է վաստակավոր ճարտարապետ Ստեփան Քյուրքչյանը) օծման արարողությունը նույնպես կատարի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Առաջինը:

Ուստի քաջատողջություն և արևշատություն մաղթենք մեր սիրելի Վեհափառին:

ՄԱՆՅԱ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՎԱԶԳԵՆ Ա.Ի ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հնագույն ժամանակներից Հին Արևելքի երկրներում, ապա և Հունաստանում, Հռոմում և Բյուզանդական կայսրությունում գոյություն են ունեցել գանձատներ: Գանձատները կից էին թագավորական պալատներին, իշխանական տներին, տաճարներին ու վանքերին: Գանձատներում պահպանվում էին ինչպես դրամական, նույնպես և արվեստի բարձր արժեք ներկայացնող հարստություններ: Սկզբնական շրջանում այդ գանձատներում պահպանվում էին մասնաւորապէս, որոնք ժամանակի ընթացքում առանձնացվեցին, և այդպիսով ստեղծվեցին դիվանատները: Այդպիսի գանձատներ կային մասնաւորապէս քաղաքներում և վանքային համալիրներում՝ Տիգրանակերտ, Արտաշատ, Վաղարշապատ, Դվին, Անի, Սիս, Աղթամար, Էջմիածին և այլն:

Էջմիածնի վանքի չորս թանգարաններում՝ Մայր տաճարի, Հին Վեհարանի, Նոր Վեհարանի և «Ալեք և Մարի Մանուկյան գանձատանը» կուտակված են Պատմական Հայաստանի արհեստավորական կենտրոններում սրտորաստված պղնձագործական, ոսկերչական, փայտի գեղարվեստական փորագրության, ասեղնագործության, դաջագործության, գորգագործության, ինչպես մասնաւորապէս գեղանկարչական բարձրարժեք ստեղծագործություններ:

Էջմիածնի վանքի գեղարվեստական հարստությունները կուտակվել են ուխտավոր-հավատացյալների նվիրատվություններից, վանական-նվիրակների հոգևոր կենտրոններ այցելելուց, մայրավանքի պատվերներից, ինչպես մասնաւորապէս եպիսկոպոսների անձնական նվիրատվություններից:

Հայոց կաթողիկոսները բարձր են գնահատել մայրավանքի ունեցվածքը:

Թանգարանները շատ ավելի ուշ շրջանի երկուրդ են: Դրանք առաջացել են Եկոպայում, 15—16-րդ դարերում:

Սուրբ Էջմիածնում թանգարան հիմնելու գաղափարը առաջացավ 19-րդ դարի 70-ական թվականներին:

Մայր Աթոռի Ա. Էջմիածնի մշակութային վերածնունդը կապված է Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի անվան հետ, որն իր բազմակողմանի գործունեության զուգընթաց ռատուկ վերաբերմունք է ցուցաբերել դեպի մայրավանքի թանգարանային գործը:

Անցյալում առանձնակի գնահատականի են արժանացել սրբությունները և թանկարժեք մետաղները: Վեհափառ Հայրապետը առաջին անգամ մայրավանքի հարստությունները դիտարկեց արվեստի տեսակետից: Աշխարհ ման եկած, առաջնակարգ թանգարաններ այցելած, արվեստի գնահատման սեփական ճաշակ մշակած Վեհափառը յուրաքանչյուր ստեղծագործություն գնահատեց նրա գեղարվեստական առանձնահատկությունները նկատի ունենալով:

Արվեստի արժեքների նկատմամբ Վեհափառ Հայրապետն ուներ ուրույն մոտեցում, ամենից առաջ նա զգում էր նյութական և հոգևոր մշակույթների արժեքների միասնականությունը:

Երկրորդ՝ նրա համար գոյություն չունեի Արևմտյան և Արևելյան Հայաստանի արվեստ, ինչպես նաև հայրենի և սփյուռքահայ արվեստագետ: Աշխարհագրական մեծ շրջանակներ ունեցող արվեստի արժեքները նա դիտարկեց որպես միասնական հայկական արվեստ:

Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ Էջմիածնի մայրավանքի գեղանկարչական ստեղծագործությունները, որոնք Հովնաթանյան տոհմի առաջին երեք սերնդի աշխատանքներն են, դեռևս Խրիմյան Կաթողիկոսի օրոք պոկվել էին Մայր տաճարի և Հին Վեհարանի պատերից, ոլորվել և անխնամ թափվել ավանդատների պատերի տակ: Կիրառական արվեստի ստեղծագործությունների մի մասը դրված էր արկղերի մեջ: Դրանք առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին տեղափոխվել էին Մոսկվա, հանգրվանել Լազարյան ճեմարանի պահոցներում և միայն 1920-ական թթ. վերադարձվել վանք: Մյուս մասը անխնամ թափված էր ավանդատան անկյուններում, թաղված փոշու մեջ, սարդոստայնների հարևանությամբ: Վեհափառ Հայրապետը կարգադրեց այդ ամենը կարգի բերել, վերանորոգել (հատկապես գեղանկարչական աշխատանքները), մաքրել (արծաթով ասեղնագործված խորանի մեծ վարագույրը), լվանալ և համապատասխան դասակարգումով տեղադրել թանգարաններում: Հին Վեհարանում ցուցադրվեցին կաթողիկոսներին պատկանած գավազանները, նրանց օգտագործած սպասքը, անձնական իրերը, ծիսական հագուստները (շորջառ, վակաս, թագ, խույր, բազպան, արտախորակներ, հողաթափեր և այլն), ինչպես նաև տարբեր ժամանակներում ստեղծված կաթողիկոսների դիմանկարները: Նոր Վեհարանի երկու հարկերում տեղ գտան նոր և նորագույն ժամանակների հայ նկարիչների գեղանկարչական աշխատանքները. Գ. Բաշինջաղյան, Սո. Ներսիսյան, Վ. Սուրենյան, Հ. Այվազովսկի, Վ. Մախոյան, Հ. Մահուկյան, Է. Ծախին, Կ. Ադամյան, Հ. Փոշման, Մ. Սարյան, Հ. Կոջոյան, Ե. Քոչար, Գ. Խանջյան, Գառու, Ժանսեմ, Ս. Առաքելյան, Պ. Կիրակոսյան, Մինաս և շատ ու շատ ուրիշներ:

Միջնադարյան և ուշ շրջանի հայկական արվեստի հիմնական ստեղծագործությունները համապատասխանաբար ցուցադրվեցին Մայր տաճարի թանգարանում և «Ալեք և Մարի Մանուկյան գանձատանը»:

Որո՞նք են դրանցից ամենակարևորները:

«Հավուց Թառի Ամենափրկիչը»՝ 9-րդ դարի փայտի գեղարվեստական փորագրության գլուխգործոցներից մեկը, որի վրա պատկերված է Խաչից Բրիստոսի իջեցման տեսարանը։ Այն հետաքրքիր է ոչ միայն ժամանակի սրբապատկերային մեկնաբանման տեսակետից, այլև՝ փորագրության բացառիկ վարպետությամբ։ «Խոտակերաց Սուրբ Նշանը» (1300 թ.), որի պահպանակի ծաղկազարդ և սրբանկարչական հարդարանքը ոսկերիչ վարպետի տաղանդի վկայությունն է։ Այս աշխատանքը իր պատվավոր տեղը կարող է գրավել ժամանակի ոսկերչական արվեստի համակարգում։ «Գրիգոր Լուսավորչի խաչվառը» (1215—1251), որը ծագում է Անիից և ցույց է տալիս հայոց ասեղնագործական արվեստի այն մակարդակը, երբ թելերի գունային հարաբերությունները նրբագույն երանգներով ստեղծում են ոչ միայն հորինվածքի մոնումենտալ արտահայտչականություն, այլև՝ պատկերված անձանց դիմանկարչական շեշտվածությունը։ Առանձնակի արժեք են ներկայացնում «Փիլիպոս կաթողիկոսի արծվագորգը» (1651), «Մեծ խորանի վարագույրը», որը գործվել է Կ. Պոլսում նշանավոր նկարիչ, փորագրիչ և հրատարակիչ Գրիգոր Մարգվանեցու նախանկարներով և ներկայացնում է Սուրբ Էջմիածնի Մայր տաճարի հիմնադրումը։

Յուրաքանչյուր կրոնական կենտրոն հատուկ արժեքավորում է ստանում իր մասունքներով։ Էջմիածնի թանգարաններում պահպանվում են դեռևս 10-րդ դարում պատրաստված մասնատուփեր, Աջեր, ինչպես օրինակ՝ Գրիգոր Լուսավորչի, Ս. Թադեոսի Ս. Անդրեասի, Հակոբ Մծբնա Հայրապետի Աջերը և այլն։ Մասնատուփերի մեջ հիշատակության արժանի են՝ «Սուրբ Գեղարդի պահարանը», «Նոյի տապանի մասնիկով մասնատուփը», Ս. Բարդուղիմեոսի նկույթի պահարանը և այլն։ Առանձնակի հետաքրքրություն են ներկայացնում ձեռագրերի և ավետարանների պահպանակները, որոնցից մեկը ոսկեծույլ է և պատրաստվել է 13-րդ դարում։ Նշանակալից են դաշե վարագույրները, որոնց համար պատրաստվում էր միայն մեկ կաղապար և ապա ոչնչացվում։ Դրանց պատրաստման կենտրոններն էին Եվդոկիան, Մադրասը, Նոր Զուղան և Դաքքան։ Արտակարգ հետաքրքրություն են ներկայացնում տարբեր տեսակի խաչերը՝ խորանի, կրծքի, ձեռաց, որոնց զգալի մասն ընդերուզված է թանկարժեք կամ կիսաթանկարժեք քարերով։ Ծապիկների օձիքների, սկիհների ծածկոցների, փոքր վարագույրների ասեղնագործությունները ներկայացնում են Կեսարիայի, Սեբաստիայի, Կարինի, Երզնկայի, Ռոմայի, Կ. Պոլսի անմասն ասեղնագործական դրարոցները։ Այստեղ հարթակարն ու ուռուցիկ կարը նրբորեն զուգակցվում են տարատեսակ վերադիր կարերին։

Գեղանկարչական ստեղծագործությունները հեռավոր հիշատակներ են արթնացնում Ալեքսանդր, Փիլիպոս, Սիմեոն և Դուկաս կաթողիկոսների մասին, որոնք, Մայր տաճարը նկարագարող լուսատուփով Էջմիածին հրավիրեցին Նաղաշ Հովնաթանին և նրա որդիներին՝ Հակոբին և Հարությունին (սրանք են նկարագարող Հին Վեհաքանի առաստաղն ու պատերը), ինչպես նաև տաղանդավոր գեղանկարիչ Հովնաթան Հովնաթանյանին, որի շքերթային դիմանկարներն ու թեմատիկ պատկերներն այսօր էլ գեղարվեստական հաճույք են պատճառում դիտողին։ Արժեքավոր հարստություն են ֆրանսիական և իտալական արվեստի 17—18-րդ դարերի կոմպոզիցիոն պատկերները, քաղկանյան, իտալո-բյուզանդական և ռուսական սրբանկարները։

Անհրաժեշտ է նշել նաև, որ «Ալեք և Մարի Մանուկյան զանձառուսն» ստաջին հարկում հատուկ մի սրահ է առանձնացված տարբեր ժամանակներում Վեհափառ Հայրապետին նվիրաբերված գեղարվեստական արժեքների ցուցադրման համար:

Վեհափառ Հայրը միայն թանգարաններ չստեղծեց: Նա խորր գիտակցեց թանգարանային գործի գիտական կողմը: Հարկավոր էր քարտաշրել, կատալոգային տվյալներով մեծ Մայր Մատչյան ստեղծել, լսկ դա հեշտ գործ չէր: Հարկավոր էր յուրաքանչյուր ստեղծագործության համար անձնագիր ստեղծել: Նորին Սրբությունը այդ ևս իրականացրեց: Այժմ Էջմիածնի մայրավանքի թանգարանների ցուցանմուշները հանդես են գալիս իրենց լրիվ գեղարվեստա-գիտական պատկերով, այնպես, ինչպես դա կատարվում է աշխարհի խոշորագույն թանգարաններում:

Այստեղ կարելի չէ չանդրադառնալ և չհիշել մայրավանքում թանգարանային մի կարևոր նորամուծություն: Դա ժողովրդական նկարիչ Գրիգոր Խանջյանի «Վարդանանք» գորելենի շոնդալից մուտն էր հալ կերպարվեստ: Հայոց Հայրապետն ուզեց արվեստի նոր գործ ունենալ վանքում: Դա եղավ նրա նոր ախանդը: Գաղափարն իրենն էր, թեման՝ իրենը, իրագործումը՝ տաղանդավոր արվեստագետ Գրիգոր Խանջյանիը:

Կուգեմ խոսքս ավարտել մի շատ սրտառուչ օրինակով:

Ինչպես հայտնի է, շատ խնդրատուներ են տալիս Վեհափառ Հոր մոտ: Մի օր նրան տեսնելու ցանկություն հայտնեց գեղջկական հագուստով, լաշակը գլխին մի մամիկ: Հայտնեցին Վեհափառին: Հրավիրեց Նոր Վեհարան և կարգադրեց, որ նրան որոշակի գումար տան: Մամիկը հրաժարվեց ընդունել: Ուզեց Վեհափառ Հորն անձամբ տեսնել: Վեհափառն ընդունեց: Մամիկը՝ Սրբունին, համբուրեց Վեհափառ Հոր Աջը, շրջագգեստի ամենատակի շերտի գրպանից հանեց մի հիմ ու կեղտոտված թաշկինակ, բացեց այն և դրեց Կաթողիկոսի առաջ:

— Վեհափառ Հայր,—ասաց Սրբունին,—այս ոսկի մատանիները, շրջաթաները և մյուս իրերը իմ հարազատներինն են, որոնք թուրքի յաթաղանին զոհ դարձան Մեծ եղեռնի օրերին: Ես փոքր եղեկա էի: Մորս վերջին խոսքերը սրանք եղան. «Սրբո՛ւկ, աղջի՛կս, վերցրո՛ւ մեր զարդերը և փախի՛ր»: Վերցրեցի ու մի կերպ ազատվեցի մահից: Երկար կյանք եմ ապրել: Արդեն կանգնած եմ մահվան շեմին: Ծառ ծանր օրեր եմ ապրել: Ոչ մի իր չեմ վաճառել և ինձ վրա չեմ ծախսել: Սրանք իմ հարազատների հագիների խորհրդանիշերն են: Հանձնում եմ Ձեզ: Այստե՛ղ է սրանց տեղը: Իմ հարազատների՛ն եմ հանձնում Ձեզ»: Սրբունի մամիկը նորից համբուրեց Վեհափառի Աջն ու գնաց:

Վեհափառը հուզված էր: Նա մտածում էր: Մտածեց, որ այսպիսի իրերով անհրաժեշտ է հավերժացնել բոլոր ժամանակներում զոհված հալ նահատակների հիշատակը: Եվ ստեղծեց «Ոսկյա ալյուրեներ»՝ հալ ժողովրդի հարատևության, լուսավորության խորհրդանիշը և «Ոսկյա խաչը»՝ հալ ժողովրդի հավատի խորհրդանիշը: Դրանք այժմ պահպանվում են Նոր Վեհարանում:

Եթե իրոք գոյություն ունեն այդպիսի անձանց հոգիներն այնտեղ, վերևում, թող նրանց օրհնանքին միանան մեր մաղթանքները, որպեսզի Աստված երկար կյանք պարգևի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին: Երկար կյանք պարգևի, որպեսզի մեր ժողովրդի համար այս ծանր օրերի՞ Վեհափառ Հայրը կարողանա իր բարի, ազնիվ, մաքուր սրտով բարեխոս լինել Աստծու առաջ:

ՆՈՅԱՆ ՏԱԳԱՆԻ ՄԱՍՈՒՆԻՔ

Հ. Դ. ՓԱՓԱԶՅԱՆ

ՄԵԾԱԳՈՐԾ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Ա Հայրապետը բոլորեց իր մեծագործ կյանքի 85-րդ տարին, որի վերջին կեսը, մոտ չորս տասնամյակ, նա զբաղեցնում է Հայ Առաքելական Եկեղեցու Հովվապետի բարձրագույն պաշտոնը:

Մեր Եկեղեցու 1700-ամյա պատմության մեջ քիչ հայրապետների է վիճակվել այսքան երկարատև գահակալություն և քչերին է հաջողվել մեր ժողովրդի կյանքում խաղալ այնպիսի կարևոր դեր, ինչպիսին ունեցավ Վազգեն Ա Վեհափառ Հայրապետը:

Մեր ժողովրդի վերջին դարերի պատմության մեջ նա իրավամբ պետք է դրվի այնպիսի նշանավոր կաթողիկոսների շարքում, որպիսիք են Սիմեոն Երևանցին, Ներսես Աշտարակեցին և Մկրտիչ Խրիմյանը: Նա ստանձնեց այդ դժվարին պաշտոնը մի բեկումնային շրջանում, երբ Եկեղեցու իրավունքների բռնադատման տասնամյակներից հետո, նորից սկսել էր ընդգրծվել նրա դերը աշխարհասփյուռ հայության հոգևոր և քաղաքական միավորման գործում:

Վազգեն Ա-ի մեծագույն ծառայությունն այն է, որ նա խորապես հասկացավ Հայ Եկեղեցուն վերապահված այդ կարևոր դերը և իր վիթխարի հեղինակությամբ ու կազմակերպչական անդուլ աշխատանքով անհախճաթաճ չափով բարձրացրեց Հայ Եկեղեցու հեղինակությունը՝ հասցնելով այն համընդհանուր ճանաչման:

Տարագիր հայ արհեստավորի ընտանիքի միմուճար զավակը—մկրտության անունով Լևոն-Կարապետ Պալճյան—իր նախնական կրթությունն ստանալով Բուխարեստի հայոց դպրոցում, բարձրագույն ուսումնառությունը շարունակել է Ռումինիայի Պետական համալսարանի գրականության և Գիտ.

լիստիպայության ֆակուլտետում: Այս հաստատություններում նրա ձեռք բերած հարուստ ու բազմակողմանի գիտելիքները մղում էին նրան դեպի կրթական-մշակութային գործունեություն: Դպրոցական-մանկավարժական բեղմնավոր գործունեությանը զուգահեռ, երիտասարդ, եռանդուն մտավորականը 1920—30-ական թվականներին հանդես է եկել գրական-մշակութային կյանքի տարբեր ասպարեզներում. հիմնադրել և խմբագրել է «Հերկ» գիտական, մշակութային և հասարակագիտական ամսագիրը. որտեղ լույս տեսած նրա հոդվածներում շոշափվում էին հայ ժողովրդի պատմության և մշակութային կյանքին վերաբերող խնդիրներ: Երիտասարդ մտավորականի ծավալած մանկավարժական գործունեությունը հայկական դպրոցներում որպես սիրված ուսուցիչ և ապա՝ դպրոցի տնօրեն, բարձր էր գնահատվում տեղի հայ ազգայինների կողմից՝ արժանանալով հարասն քաջալերանքի:

1940-ական թթ. սկզբներին ռումինահայ գաղութում Լևոն-Կարապետ Պալճյանի արժանիքները ընդհանուր ճանաչում էին գտել հասարակության բոլոր խավերի կողմից: Դա արտահայտվեց թեմակալ առաջնորդ Հուսիկ արքեպիսկոպոս Զոհրապյանի վախճանումից հետո, թեմական խորհրդի որոշմամբ, որով առաջարկվում էր առաջնորդական թափուր տեղի համար նկատի ունենալ Լևոն-Կարապետ Պալճյանի թեկնածությունը որպես առաջնորդական տեղապահ:

Մեր ժողովրդի համար բողոքող էղալ 1943 թ. սեպտեմբեր 29—30-ին Աթենքում տեղի ունեցած եկեղեցական այն արարողությունը, երբ Հունաստանի հայոց թեմի առաջնորդ Կարապետ արքեպիսկոպոս Մազլըմյանը ձեռնադրեց Լևոն-Կարապետ Պալճյանին՝ վերանվանելով նրան Տ. Վազգեն վարդապետ: Ուղիղ 50 տարի առաջ տեղի ունեցած այդ արարողությամբ սկսվեց Հայ Առաքելական Եկեղեցու անձնվեր գործիչներից մեկի բազմարդյուն հայրենաշեն գործունեությունը, որ պիտի նշանակիր հետագա հինգ տասնամյակների բազում մեծագործություններով:

Այդ թվականից սկսած վարդապետի, ծայրագույն վարդապետի, իսկ 1951 թ. արդեն եպիսկոպոսական հոգևոր աստիճանով, որեպա ռումինահայ թեմի թեմակալ առաջնորդ, Վեհափառ հայրապետը մեծ եռանդով լծված էր իր հովվական սրբազան գործին՝ միշտ նպատակ ունենալով տեղի հայ համայնքի մեջ վառ պահել սերն ու նվիրվածությունը Մայր Հայրենիքի ու Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի նկատմամբ:

Անգնահատելի են 1941—1945 թթ. Ռումինիայի համակենտրոնացման ճամբարներում գտնվող խորհրդային բանակից զերի ընկած հայ զինվորների նկատմամբ Վազգեն եպիսկոպոսի կողմից ցուցաբերված մեծ հոգատարությունն ու անձնվեր ջանքերը, որոնց մասին մեծ երախտագիտությամբ հիշում և պատմում էին գերության դառն տառապանքներն ապրած հայագիտության անվանի երախտավորներ՝ Ասատուր Մնացականյանն ու Հակոբ Անապանը, գրող-գրականագետ Խաժակ Գյուլնազարյանը և շատ ուրիշներ:

Իր ժամանակին շատ բարձր գնահատվեցին նաև թեմակալ առաջնորդ Վազգեն եպիսկոպոսի ջանքերը ռումինահայության հայրենադարձության կազմակերպման գործում:

Այդ տարիներին Վեհափառ Հայրապետը միաժամանակ հարստացնում էր իր աստվածաբանական գիտելիքները՝ հետևելով Բուխարեստի բարձրագույն հոգևոր դպրոցի աստվածաբանական դասընթացներին:

Ստեղծագործական մղումները թելադրում էին նրան ջանասիրությամբ զբաղվել նաև ազգային-հասարակական ու գրական հարցերի բնութայնոր

և պարբերաբար հրապարակել ուշագրավ ուսումնասիրություններ: Ընթերցողների լայն շրջանակներում ճանաչում են գտել հատկապես «Անձնավորության գաղափարի մասին, փիլիսոփայական բնույթի տրակտատը, որը ընդգծված է անձնավորության դերը ուժացման դեմ պայքարում, «Հայերը Ֆ. Վերֆելի Մուսս լեռան քառասուն օրերը վեպում» վերլուծական ուսումնասիրությունը, որտեղ վեր են հանված վեպի արժանիքները գեղարվեստական, գաղափարական և արդիականության առումով, «Խրիմյան Հայրիկը որպես դաստիարակ» հետաքրքիր աշխատությունը, որ առաջին անգամ գիտական խորությամբ մեկնաբանված է Խրիմյանի խրատական-դաստիարակչական աշխատությունների նշանակությունը մանկալրժական-դաստիարակչական տեսակետից: Չափազանց ուշագրավ ուսումնասիրություն է «Մեր պատարագը» խորագիրը կրող աշխատությունը, որտեղ մեծ վարպետությամբ մեկնաբանված է Հայ Եկեղեցու Պատարագի խորհուրդը ազգային ճակատագրի հետ սերտորեն շաղկապված: «Ս. Գրիգոր Նարեկացու աճձն ու գործը» խորագիրը կրող ուսումնասիրության մեջ աստվածաբանական հմուտ վերլուծությամբ մեկնաբանված է Նարեկացու աղոթքների զորությունը, որոնցով անհատը ինքնավերլուծությամբ, անցնելով տառապալից ճանապարհով, ձգտում է հասնել բարոյական մաքրագործման:

Հավատարիմ Հայ Եկեղեցու անվանի գործիչների ավանդներին, Վեհափառ Հայրապետը դեռևս թեմակալ առաջնորդի պաշտոնում հանապազ հետևում էր այն ճշմարտությանը, որ իշխանությունները գալիս են ու գնում, իսկ Հայրենիքն ու ժողովուրդը ապրում են հավետ: Ուստի, մի կողմ թողած քաղաքական հանգամանքները, մա աշխատում էր իր համայնքի ներսում միշտ վառ պահել սերը դեպի Հայրենիքն ու Եկեղեցին: Իր քարոզներով և գրավոր ելույթներով մա ճանաչված էր որպես խոհեմ և հեռատես ազգային-եկեղեցական գործիչ: Ահա թե ինչու, երբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գևորգ Զ Չորեքչյանի վախճանվելուց հետո, 1955 թ. գարնանը, մեր ժողովուրդը ամենուր անհամբեր սպասում էր, թե երբ պիտի Ս. Էջմիածնից ստացվի հայոց մոր Հայրապետի ընտրության ուրախ լուրը, Մայր Աթոռում գումարված Համազգային եկեղեցական ժողովը, բարձր գնահատելով Վազգեն եպիսկոպոսի վերոհիշյալ և այլ առաքինի հատկանիշները, ձայների ճնշող մեծամասնությամբ նրան ավանդեց Ս. Գրիգոր Լուսավորչի հայրապետական գահը: Հետագայում, անդրադառնալով այս իրողությանը, Վեհափառ Հայրապետը գրում էր. «Հավատացեք, թե բոլորովին հեռու էր մեզմե ցանկությունը գրավելու այն տեղը, որ կգտնվիք Մենք այսօր: Ավելին, ընտրության արդյունքը դիմավորեցինք գրեթե վհատության և երկյուղի զգացումներով: Անհաղթահալելի մտահոգություններով սկսանք մեր գործը, վասնզի իբրև մեկը, որ ավելի մոտեն ծանոթ էր Մայր Աթոռի ներքին կյանքի կացության, հստակ կերպով կոտենեինք, թե որպիսի բազմազան դժվարություններու առաջ պիտի գտնվեինք»:

Արտակարգ կամք, խորաթափանց ու հեռատես վարքագիծ էր պետք որդեգրել՝ խորհրդային համակարգում գտնվող հոգևոր կենտրոնը վերստին նորոգելու և նրա հեղինակությունը բարձրացնելու համար ոչ միայն բուն երկրում, այլև հարևան հանրապետություններում և առավել ևս ի սփյուռս աշխարհի ցրված հայ գաղութներում: Այն առավել ևս դժվարանում էր ետպատերազմյան տարիներին, «սառը պատերազմի» քաղաքականության շրջանում, քաղաքականություն, որին ծառայում էին մաս գաղութահայ որոշ կուսակցական շրջանակներ: Եվ չնայած բազում խոչընդոտների, Վեհափառ

Հայրապետը իր շուրջը հավաքված գործունյաւ և բանիմաց հոգևորականների հետ միասին կարողանում էր քալլ առ քալլ բարեկալել Մայր Աթոռի ներքին կառույցն ու նյութական պայմանները, որոնք իրականացվեցին շնորհիվ դիվանատան և տնտեսական-ֆինանսական բաժինների կազմակերպման, որոնց գործունեությունը օրավոր ընդլայնելով՝ տվեց իր շոշափելի արդյունքները: Հնարավորություններ ստեղծվեցին պառլամենտի տեսքի բերելու և վերանորոգելու Մայր տաճարն իր շրջապատով և ծավալելու հսկայական վերանորոգչական աշխատանք Մայր Աթոռին կից ստեղծված անվանի ճարտարապետներից, ինժեներներից և արվեստագետներից կազմված գիտական հանձնաժողովի հսկողության ներքո: Կարճ ժամանակում վերանորոգվեցին ու կահավորվեցին դեռևս առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներից անավարտ մնացած, կիսավեր վիճակում գտնվող Վեհաքանն ու մերձակա այլ շենքեր:

Ճարտարապետ Վարազդատ Հարությունյանը «Եկայք շինեսցուք» խորագիրը կրող իր գրքում ի մի է բերել Վեհափառ Հայրապետի ծավալած վիթխարի շինարարական գործունեությունը, որը կմնա պատմության մեջ որպես անջխնջ հիշատակ:

Հուշարձանների պահպանության պետական կոմիտեից մեկ առ մեկ էջմիածնի տնօրինությանն էին հանձնվում ժամանակին առգրավված վանքերն ու եկեղեցիները, որոնք, մեծ մասամբ վերանորոգվելով, բացում էին իրենց դռները հավատացյալ ժողովրդի առաջ: Հետզհետե սկսեց ավելանալ գործող եկեղեցիների ու վանքերի թիվը:

Գահակալության ամբողջ շրջանում Ս. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի աշխատանքները եղել են Վեհափառ Հայրապետի հատուկ ուշադրության առարկան: Որպես մանկավարժական գործունեության հարուստ փորձ ու բեղմնավոր անցյալ ունեցող անձնավորություն, նա մեծ հոգածություն էր ցուցաբերում այդ հաստատության նկատմամբ՝ ֆանալով առավել բարձրացնել նրա ուսումնական մակարդակը և այն ապահովել արդի պահանջները բավարարող հոգևորական և աշխարհական որակյալ դասախոսներով: Պայմաններ ստեղծվեցին, որպեսզի ճեմարանական դասընթացն ավարտած առվել շնորհալի երիտասարդ հոգևորականները իրենց գիւելիքները հարստացնեն ռուսական, ֆրանսիական, անգլիական, ավստրիական, գերմանական, հունական և այլ աստվածաբանական բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում: Վերջին երեք տասնամյակներում հոգևոր ճեմարանը տվել է բազում շրջանավարտներ, որոնցից շատերն այսօր, որպես բարձրատիճան հոգևորականներ, հովվական, թեմական, քարոզչական ու վարչական պատասխանատու ծառայության են կոչված ինչպես Մայր Աթոռում, այնպես էլ Հայ Եկեղեցու ներքին և արտասահմանյան թեմերում:

Վեհափառ Հայրապետը հայ ժողովրդի կրոնաքարոզչական ու ազգային-հայրենասիրական դաստիարակության գործում նշանակալից և պատասխանատու դեր է վերապահել իր իսկ անմիջական հսկողության և ղեկավարության ներքո հրատարակվող Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթ «Էջմիածին» ամսագրին: Ամսագրի էջերում հաշագիտական հոդվածներով հանդես են գալիս նաև հանրապետության ճանաչված գիտնականներ:

Նորաստեղծ տպարանի հիմքի վրա գուգահեռաբար ընդլայնվում էր նաև Մայր Աթոռի հրատարակչական գործունեությունը: Կարճ ժամանակում հաջողվեց լույս ընծայել զգալի թվով անհրաժեշտ կրոնական գրականություն: Հավատացյալների համար մեծ նվեր էր Նոր Կտակարանի արևելա-

հայերեն նոր թարգմանության հրատարակությունը: Հանրապետության հմուտ գրաբարագետների մասնակցությամբ իրագործվեց նաև Աստվածաշնչի նոր աշխարհաբար թարգմանությունը, որն այժմ խմբագրման ընթացքի մեջ է և առաջիկա տարի հանձնվելու է տպագրության:

Բարձր են գնահատվել հատկապես ճանաչողական նշանակություն ունեցող գունավոր բարձրորակ տպագրությամբ լույս տեսած «Հայկական եկեղեցիներ», «Հայկական խաչքարեր», «Աղթամար», «Էջմիածնի գանձեր» և այլ գեղարվեստական բարձր ճաշակով կազմված ալբոմները:

Ընորհիվ Վեհափառ Հայրապետի անձնական արժանիքների և վայելած հեղինակության մեր Եկեղեցին իր պատվավոր տեղն է գրավում քրիստոնեական Եկեղեցիների շարքում, հավատարիմ մեր նախնիներից ժառանգած քրիստոնեական լայնախոհ ոգուն, ներկա ժամանակաշրջանում ևս շարունակում է սերտացնել իր եղբայրական հարաբերությունները բոլոր քրիստոնեական Եկեղեցիների հետ էկումենիկ ոգով: Հայ Առաքելական Եկեղեցին մեծ հարգանք է վայելում Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդում, իր մասնակցությունն է բերում Եվրոպական Եկեղեցիների և Խաղաղության Քրիստոնեական կոնֆերանսներում՝ առաջնորդվելով տարբեր դավանություն ունեցող Եկեղեցիների միջև բարեկամական անկեղծ կապեր և համագործակցություն հաստատելու գաղափարով:

Մեր Եկեղեցու կապերի ընդլայնմանն ու համաշխարհային ճանաչմանը մեծապես նպաստում էին հատկապես Վեհափառ Հայրապետի հանդիպումները քրիստոնեական բույր Եկեղեցիների հոգևոր պետերի և նրա այցելած երկրների ղեկավարների հետ, իսկ փոխադարձ այցելություններով հապաստվում էին նրանց բացառիկ հարգանքը Վեհափառ Հայրապետի հեղինակության նկատմամբ:

Մեր Եկեղեցու նվիրապետական Աթոռներն ու թեմերը կատարած նորին Սրբության հայրապետական այցելություններն ու ի պիտոս աշխարհի ցրված հայության դեպի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին ունեցած նվիրումն ու երկյուղածությունը քաջալերող նրա ոգեշունչ քարոզները փթիխարի ներգործություն են ունեցել Եկեղեցու միասնության գաղափարի համազգային ճանաչման և հայկական համայնքների կապերի սերտացման ու համերաշխության գործում: Այսպես կոչված «սառը պատերազմի» տարիների տխուր հետևանքը հանդիսացող Մեծի Տանն Կիլիկիո նվիրապետական կաթողիկոսական Աթոռում տեղի ունեցած՝ մեր Եկեղեցու միասնությունը խաթարող երևույթները համբերատար ընթացքով վերացնելու ուղղությամբ կատարված քայլերը հնարավոր դարձրին նպաստավոր հող պատրաստելու՝ տարածայնությունները հարթելու և հարաբերությունները կարգավորելու համար, մեր Եկեղեցու ավանդական նվիրապետական կառույցների ոգուն համապատասխան:

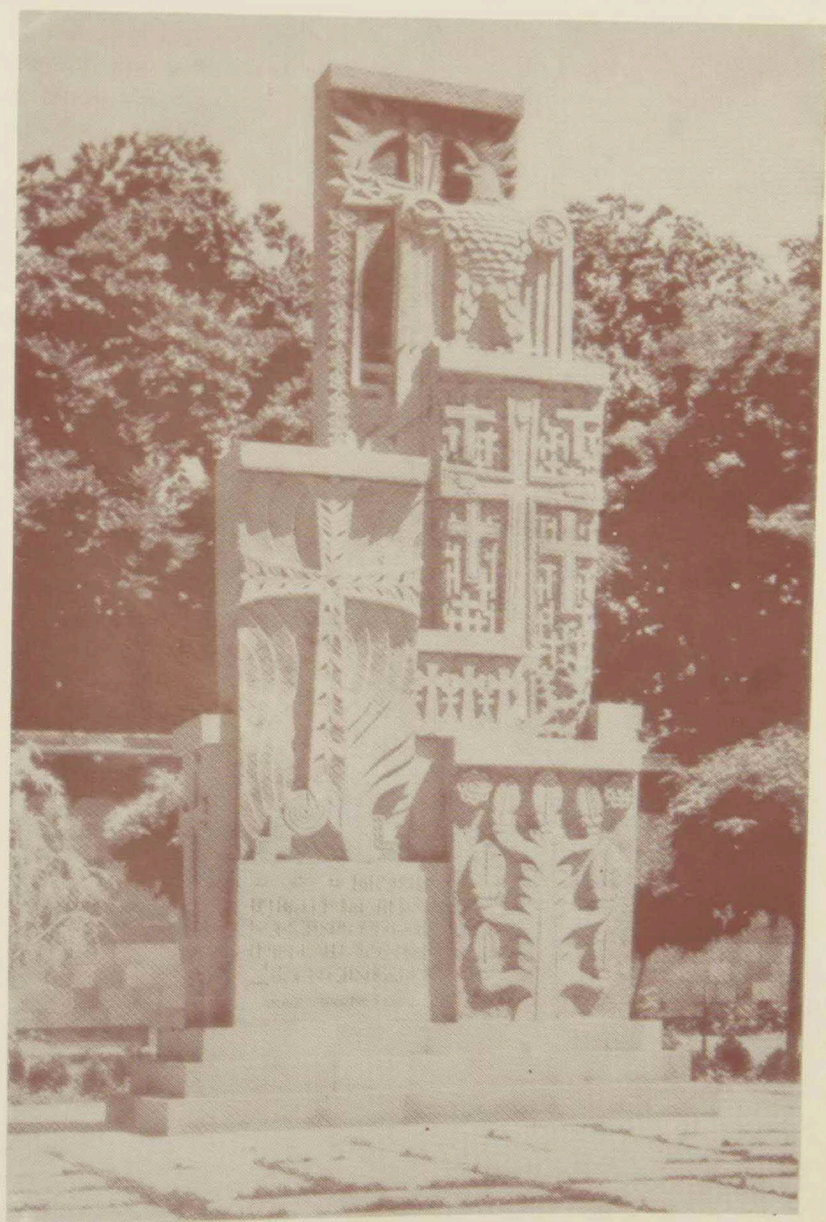
«Մեկ ազգ, մեկ Եկեղեցի» նշանաբանն է միշտ ուղեկցել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Ա-ին նրա ողջ հայրապետական գահակալության ընթացքում: Այն առավել լայն ու ընդգրկուն բովանդակությունն ստացավ հատկապես մեր անկախության պատմական հռչակումից հետո, երբ Վեհափառ Հայրապետը սրտի անհուն բերկրանքով ազգընտիր խորհրդարանի ամբիոնից իր օրհնանքի և քաջալերանքի իմաստուն խոսքն ու հայրական հորդորն ուղղեց ազատ և անկախ հանրապետության խորհրդարանի պատգամավորներին՝ ասելով. «Նշանակալից երևույթ է, որ այսօր, երբ մեր ժողովուրդը, երբ մեր Հայրենիքը գտնվում են նոր ճանապարհներ որոնելու ճակա-

տագրական կացության մեջ, ներկա է այստեղ նաև Հայոց Հայրապետը: Ես ողջունում եմ ձեզ հայրական սիրով... Այսօր իմ բոլոր մտածումները, մաղթանքները և ապստումները ուզում եմ արտահայտել մեկ ամփոփ բանաձևով, որ ընդունված է մեր Եկեղեցու կյանքում: Այդ է՝ «Ազատություն յերկրայականս, միություն ի կարևորս և սեր յընդհանուրս»: Այսինքն՝ ազատություն բոլոր այն հարցերում, որոնք դրվում են ձեր առաջ ի քննություն, ազատություն մտածումի և արտահայտության այն բոլոր հարցերում, որոնք քննարկելի են, որոնք կարիք ունեն լուսաբանվելու, որոնք վիճելի են նույնիսկ: Սա մեր Եկեղեցու հին բանաձևումներից մեկն է, որ, ինչպես նկատեցիք, լիովին համապատասխանում է մեր օրերի ժողովրդավարական սկզբունքներին: Երկրորդ՝ «միություն ի կարևորս»: Սա էլ պատմական փորձառության արդյունք է, սիրելի եղբայրներ և քույրեր, որպեսզի միանանք հիմնական հարցերի մեջ, որոնք վճռական նշանակություն ունեն մեր ժողովրդի կյանքի ճանապարհը գծելու և ավելի լուսավոր ապագա գտնելու: Ուրեմն բախտորոշ հարցերում պետք է ստեղծվի այդ միությունը, բոխտորոշ՝ մեր ազգի գոյատևման, մեր Հայրենիքի պաշտպանության և անվտանգության տեսակետից, որովհետև մեր օրերում և նաև գալիք օրերում կարող ենք կանգնել վտանգի առջև, հետևաբար այդ գիտակցությամբ՝ կարևոր, հիմնական նշանակություն ունեցող հարցերի մեջ պետք է լինի միություն, միասնություն: Եվ երրորդ՝ սեր: Մերը, որ մայրն է բոլոր բարիքների մարդկային կյանքում առհասարակ, նաև հասարակական կյանքում: Այս դեպքում սեր ասելով պետք է հասկանանք հատկապես եղբայրասիրությունը: Մենք բոլորս, դուք բոլորդ մեկ ազգի հարազատ զավակներն ենք, ամեն բանից վեր և անկասխ բոլոր տեսակետներից, գաղափարական դիրքորոշումներից: Ի սկզբանե մենք մեկ ազգ ենք և, հետևաբար, նույն ազգի զավակներն ենք՝ համախմբված սուրբ Արարատի լանջերի շուրջ հազարավոր տարիներից ի վեր, նախաստեղծման օրերից սկսյալ: Մենք միայն այսօրվա հայությունը չենք ներկայացնում, այլ՝ ամբողջությունը հայ ժողովրդի սկզբից մինչև մեր օրերը: Այդ գիտակցությամբ ուրեմն մենք բոլորս պետք է զմեզ նկատենք իբրև եղբայրներ, գործակիցներ, ուղեկիցներ՝ փոխադարձ սիրով ու բարի կամեցողությամբ, մեկս մյուսի հանդեպ ներողամտությամբ»:

Վեհափառ Հայրապետի ողջ գործունեությունը բնորոշվում է որպես անմնացորդ նվիրում իր ազգին ու ժողովրդին ծառայելու սուրբ գործին, որպես «հովիվ քաջ, որ զանձն իւր դնէ ի վերայ ոչխարաց»: Այդ նշանաբանով էր տողորված նաև Վեհափառի՝ մեր Հանրապետության առաջին ազգընտիր նախագահի երդման արարողության պահին ասած օրհնանքի խոսքը.

«...գիտենք, որ երդման այս արարողությունը հանդիսանում է նաև զոհաբերումի մի արարողություն: Զի գիտակցում ենք, թե այս ժամից սկսյալ, Դուք ինչպիսի ծանրաձանր պատասխանատվություն եք ստանձնում, բոլորիս ծանոթ և բոլորիս մտահոգող, մեքօրյա տագնապալի պայմաններում: Այո՛, մենք Ձեզ զոհաբերում ենք Հայրենիքի պատարագի սեղանի առաջ: Մենք տարակույս չունենք, որ Դուք, ավելի ստուգությամբ՝ քան մենք, Ձեր հոգու աշխատեցում և ապրում եք Գողգոթայի Ձեր ճանապարհը՝ պատրաստ դիմագրավելու ամեն վտանգ, ամեն տառապանք, սրբազան մի պարտականություն կատարելու ազնիվ տեսիլքով»:

Անձնական վարքով և բոլորանվեր գործունեությամբ Վեհափառ Հայրապետը բազմիցս հաստատել է իր հռչակած գաղափարների ճշմարտացիությունը՝ բոլոր դժվարին պահերին կանգնած լինելով հարազատ ժողովրդի

ՀԱՅ ՆԱՀԱՏԱԿԱՅ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆ

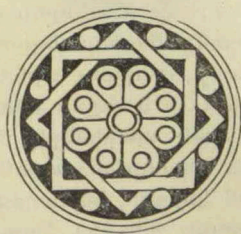

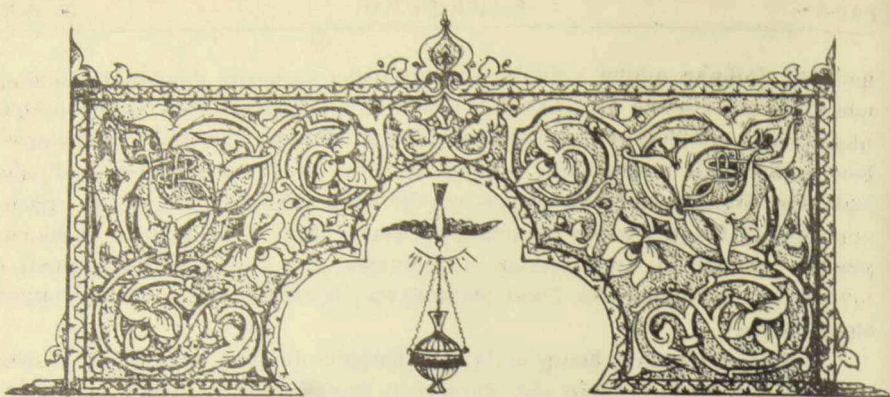
VIEW OF THE CITY OF BOSTON

կողքին, հանդես գալով ավերիչ երկրաշարժից աղետյալ ժողովրդի վերքերի ապաքինման համար իր ծավալած անձնվեր գործունեությամբ, տարբեր եկեղեցական և բարեգործական հաստատություններից ստացվող մարդասիրական օգնության բաշխմանը, ավերված վայրերի վերանորոգմանը, ինչպես նաև մեր նորանկախ պետության այլ կարևոր ձեռնարկումներին իր գլխավորությամբ Մայր Աթոռի ցուցաբերած բարոյական և նյութական աջակցությամբ: Վեհափառ Հայրապետը հատկապես մեծ նախանձախնդրություն է դրսևորում «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի գործունեությանն ակադմամբ:

Դժվար է պատիշ խոսք ասել իր առաքինի վարքով, ազգանվեր ու հայրենաշեն գործունեությամբ մեր ժողովրդի համընդհանուր սիրուն ու նվիրումին արժանացած Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի մեծագործ կյանքի և համազգային ճանաչում գտած նրա ամենաբարձր արժանիքների մասին: Եվ հասկանալի ու բնական է, որ ոչ միայն պատարագից հետո, այլև համերգներում և ամենուր այնքան սրտաբուխ ու սրտառուչ է հնչում անմահ Կոմիտասի հորինած Հայրապետական մաղթերգի հոգեզմայլ մեղեդին.

Ամեն հայի սրտից բխած,
Լսի՛ր այս ձայն. ո՛վ Աստուած,
Երկար կեանք տուր Հայրապետին,
Երկար օրեր՝ Հայոց Հօր...

ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ

Վեհափառ Տեր,

Հայաստանի գրողների միության և անձամբ իմ անունից խորին սկսնածանքով ողջունում եմ Ձեզ և ջերմագին շնորհավորում Ձեր բազմավաստակ ու բազմաբեղուն կյանքի 85-ամյակը:

Ձեր Հայրապետական մոտ քառասուն տարիների մեծագործություններով Դուք արժանավոր ժառանգն ու հետևորդը դարձաք Հայոց այն սրբազնագույն կաթողիկոսների, որոնց համաստեղության մեջ անմահորեն շողարձակում են Սահակ Պարթևի, Ներսես Շինարարի, Ներսես Շնորհալու, Խրիմյան Հայրիկի, Գաբեգին Ա-ի և այլոց մեծափառ անունները:

Թեև Ձեր Հայրապետության տարիների մեծագույն մասը համընկավ մեր երկրում հոգևոր կյանքի համար անբարենպաստ ու դժվարին ժամանակների, բայց Ձեր հոգեկան կորույթի, իմաստուն և նրբամիտ քաղաքականության և անմնացորդ նվիրումի շնորհիվ Հայաստանյազ Եկեղեցին բարձրացավ իր ծնկածալ վիճակից, հասավ նորոգ ծաղկումի ու կենսունակության:

Վեհափառ Տեր,

Մենք Ձեզ գիտենք ոչ միայն որպես հայ ժողովրդի բազմազբաղ Հովվապետի, Հայ Եկեղեցու նվիրապետության բարենորոգչի, այլև որպես լուսամիտ մտավորականի, խորագետ ու բանիբուն գրականագետի: Ձեր երիտասարդական տարիներին իսկ գրած հոդվածները խիստ: այժմյական են մնալ այսօր, իսկ Դոստոևսկու մասին մեծագրությունը թերևս առաջինն էր հայ գրականության մեջ, որ ամբողջ խորությամբ բացահայտեց, թե մարդկային խղճի ու հավատի ինչպիսի բացարձակացում է ապրում համամարդկային այդ հանճարի ստեղծագործություններում:

Մենք խիստ բարձր ենք գնահատում մեզ Ձեր այն ջանքերը, որոնք ուղղված են Հայ Առաքելական Եկեղեցու միասնությանը և գոհունակության

բերկրալի զգացմունք են ապրում ի տես Ձեր և Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոս Գարեգին Բ-ի բարեկամության, դրա մեջ տեսնելով այդ միասնության առհավատչյան:

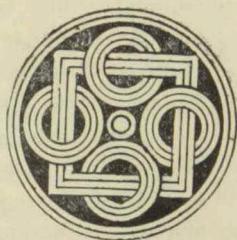
Վեհափառ Տեր,

Թերի կլիներ մեր խոսքը, եթե չհասկնայինք, որ մեզ սիշտ մեծագույնս հիացրել է Ձեր խստաբեր, խոհեմ, առաքինափայլ բարքն ու կենցաղը, որոնք այս ծանր, դժվարին, հատկապես հրգևորին ու փորդկային առաքնություններին սպառնացող ժամանակներում ոչ սիւպն դաս սխիտ լիճեն շատերիս համար, այլև օրենքի ուժ ստանան:

Թող Ամենատեսն ու Ամենագորյը երկար, շատ երկար կյանք պարգևի Ձեզ:

ՎԱՀԱԳՆ ԴԱՎԹՅԱՆ

Հայաստանի գրողների միության նախագահ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒՀՈՒ ԽՈՍ-ՔԸ ԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏՆ ՀԱՅՈՑ

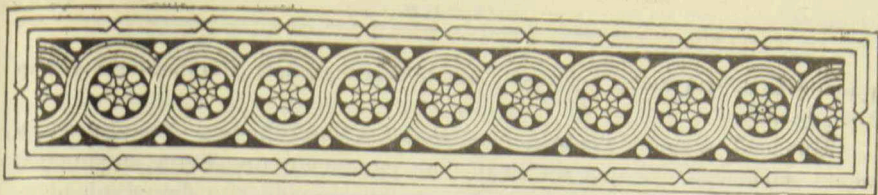
Թանկագին Վեհափառ,

Սկսած այն օրից, երբ Դուք բարձրացել եք Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի նվիրական գահին, մենք բազմիցս բախտ ենք ունեցել շնորհավորելու Ձեր տարելիցները, և այդ շնորհավորանքները լցված են եղել անխառն ու միատարր ուրախությամբ, սուսնց դառնության, սուսնց սուվերի: Մենք Ձեզ համարել ենք երջանիկ-կաթողիկոս, որովհետև Ձեր գահակալությունը համբնկել էր համեմատաբար երջանիկ ժամանակների, երբ, ճիշտ է, դանդաղորեն ցրվում էին Ս. Էջմիածնի վրա 1920 թվականից ի վեր կուտակված ամպերը, և Դուք բախտավորությունն ունեիք ի բնե Ձեր մեջ եղած կարողությունները իրացնել լիովին, ամրացնել մինչ այդ երեքուն դարձած Մայր Աթոռը, բեկոր-բեկոր հավաքել ու վերականգնել մեր ժողովրդի հոգեկանությունը սնող ու պահպանող Եկեղեցին՝ մեր հավատի տունը:

Ձեզ, Վեհափառ Տեր, վիճակվեց տեսնել հայոց նորօրյա պետականության ճիմնադրերը, որին քերեցիք Ձեր հայրապետական օրհնությունը և դրանով իսկ պետական այրերի հետ միասին բաժանեցիք այդ ճակատագրական պահի պատիվն ու պատասխանատվությունը:

Ծանր է ճիմա մեր հայրենիքի վիճակը, և նույն համեմատությամբ ծանր է Ձեր վաստակաբեկ ուտերին իջած բեռը, բազմաթիվ ու բազմազան: Ուստի այսօր մենք Ձեր 85-րդ տարելիցը շնորհավորում ենք ոչ առաջվա հանդիսանքային թեթևաշունչ ուրախությամբ, այլ խորապես հասկանալով Ձեր հոգու տագնապներն ու ներհակությունները, շնորհավորում ենք նույն սիրով ու որդիական ակնածանքով և աղոթում, որ դեռ երկար մնա Ձեր հովանավոր Աջը Հայաստան աշխարհի վրա, որ որքան կարելի է շուտ վերականգնրվի Ձեր հոգու խաղաղությունը, և Դուք նույն խմատուն հանդարտությամբ, լույսն ու լուսավորը տեսնելու Ձեր պայծառամտությամբ մեզ աներեքություն ու հավատ ներշնչեք հայ ժողովրդի հաստատուն ապագայի նկատմամբ:

ՍԽԼՎԱ. ԿԱՊՈՒՏԻԿՅԱՆ

ՆԱԶԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Մանկավարժական գիտությունների
թեկնածու

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՎԱԶԳԵՆ ԱՌԱՋԻՆԸ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺ

Այսօր, իմարկե, անվիճելի է այն փաստը, թե ինչ անգնահատելի դեր էն խաղացել Հայ Եկեղեցին և կրոնը, և ինչ մեծ ավանդ են ունեցել կրոնի հայ գործիչները հայ ժողովրդի գոյատևման, նրա անցած փոթորկալից ճանապարհին ազգային ինքնագիտակցության ոգու պահպանման, ինչպես փյունիկ վեր հառնելու, նրա զարգացման, հոգևոր-մշակութային արժեքների ստեղծման, մատաղ սերնդի դաստիարակության գործում:

Այստեղ տեղին է նշել Պերճ Շիկահեր անունով եգիպտահայ մի մտավորականի «Արև» (1992 թ.) օրաթերթում տպագրված «Հայ Եկեղեցին և հայ հոգևորականներու դերը դաստիարակության մեջ» հոդվածի հետևյալ մտքերը. «Հոգևորական ուսուցիչները, միշտ քաղաքացիական ազատ մտայնությամբ և բնթոնումին համամիտ եղած են և մեր դպրություն արի առաջնորդներն ու ջանակիրները հանդիսացած են: Հոգևորական ուսուցիչները իրենց աշակերտներուն առանձնապես ցոյց տուած են կեանքի պայծառ ու առաքինի ուղին, յաջողութեան և յարատևութեան լուսաւոր ճամբան, զերծ պահելով զանոնք, փորձութիւններէ, զանազան ապիկար ու խարդախ գործերէ ու ժխտական ձեռնարկներէ: Հոգևորական տիպար ուսուցիչներու շնորհիւ է, որ հաւատքի ուժն ու զօրութիւնը թափանցած են մեր ներաշխարհին, մտքին ու հոգիին մէջ: Մեր Սուրբ Եկեղեցին է մեր Դպրոցը, մեր հոգևորականներն ու մեր ուսուցիչները, լիակատար ամբողջութիւն կը կազմեն, ազոցուած են իրարու և անբաժանելի մասնիկներն են մեր Քրիստոնէայ, կրթասէր ու պատուական ժողովուրդին»:

Այս հարցը, ըստ իս, բավականին լայն ընդգրկում ունի և մեծ ծավալի ուսումնասիրության թեմա է, հիրավի՝ անտակ մի օվկիանոս:

Այդ իսկ առումով սույն հոդվածում ես ուզում եմ անդրադառնալ հայ ժողովրդի այդ նվիրյալներից միայն մեկին:

«Հայոց քրիստոնեությունը ազգային եղալ ի սկզբանե և այդպես էլ մըրնաց Ս. Գրիգոր Լուսավորչի տեսիլքով, Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի տեսերու

գլխավորում և Ս. Վարդանի արդարության և ազատության շեփորումով» (գիրք 3-րդ, էջ 64):

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Առաջինի այս խոսքերով են ուզում շարունակել խոսքս, մի մարդ, որի յուրաքանչյուր միտքը տողոված է վառ հայրենասիրությամբ և խորին լավատեսությամբ հայ ժողովրդի պայծառ ու «արևալատ» ապագայի նկատմամբ: Եվ նրա յուրաքանչյուր խոսքը մի լուսաշող պատգամ է մեզ՝ հայերիս, առանձնապես երիտասարդությանը, որին է վիճակվելու կերտել մեր ժողովրդի ապագան:

Վազգեն Առաջինը, նույն ինքը՝ Լևոն-Վարապետ Աբրահամի Պաճյանը, Բուխարեստի պետական համալսարանի գրականության և փիլիսոփայության ֆակուլտետի գործնական մանկավարժության բաժինն ավարտելուց հետո, երկար տարիներ (1929—43 թթ.) դասավանդել է Բուխարեստի հայկական դպրոցներում: Պաճյան մանկավարժի աշխատանքի իսկական գնահատականն իր սաների անսքող ջերմությամբ ու մեծ սիրով ասված հետևյալ խոսքերն են.

«Մանկավարժ էր ամբողջ հոգով, ամբողջ էությամբ: Նա ապրում էր իր ուսուցչական աշխատանքով: Եվ զարմանալի չէ, որ հետագայում, երբ ներքան վիճակվեց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի գալիստը, նա չհրաժարվեց մանկավարժական աշխատանքից: Վազգեն Պաճյանը մանկավարժ էր «Վամոքն Աստուծո», և նա պարզապես չէր կարող ապրել առանց աշակերտների: Ազգասեր էր ու հայրենասեր և այդ մտայնությունն էլ հետևողականորեն ներարկում էր իր աշակերտների մեջ: Դասավանդման ժամանակ օգտագործում էր ամեն մի հնարավոր առիթ՝ հայ ժողովրդի հերոսական շրջանի պատմությունից այլևայլ հայրենասիրական դեպքեր պատմելու, այդ դեպքերը վերլուծելու, դրանց հիման վրա մեզ դաստիարակելու համար: Մի խոսքով, պ. Պաճյանը մանկավարժ էր ըստ կոչման» (բանասիրական գիտությունների թեկնածու Սուրեն Քոչանջյան):

«Վեհափառի արքայական խոսքը՝ իր հարստությամբ ու բազմերանգությամբ, վաղ մանկությանն օրերից ուղեցույց ասող է եղել ինձ համր և աշխարհի խճված ճամփաների խաչմերուկներում շմորած որբուկ աղջնակիս միշտ հիշեցրել, թե որտեղից եմ գալիս և ուր եմ քայլերս ուղղելու, որպեսզի ապահովաբար պահել կարենամ մեր ոսկեղենիկ մայրենին» (ժողովրդական արտիստուհի Վ. Վարդերեսյան):

«Նախ որպես ուսուցիչ գրավիչ էր իր արտաքինով: Առույզ էր, աշխույժ, երիտասարդ և մանկավարժի պահվածք ուներ: Չայնը հնչում էր, ախորժալուր, փոքր ինչ մետաղական երանգներով: Միշտ հագնված էր կոկիկ ու անթերի, և դա իր մեջ մի տեսակ պարտավորեցնող բան ուներ մեզ, աշակերտներին նկատմամբ: Որպես ուսուցիչ շատ հոգատար էր, մինչև վերջ նվիրված իր աշակերտներին: Անկեղծորեն ուրախանում էր նրանց հաջողություններով և վշտանում նրանց անհաջողություններից» (Գ. Ա. Տիրացյան, Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի փոխտնօրեն):

«Լավ մանկավարժ լինելու հետ մեկտեղ, պարոն Պաճյանը լավ հոգեբան էր, և պատահական չէր, որ նա հետագայում դասավանդեց նաև «հոգեբանություն» առարկան:

Պարոն Պաճյանը բարյացակամ էր և միաժամանակ պահանջկոտ, բազմակողմանիորեն զարգացած և միշտ պատրաստ իր գիտելիքները հաղորդելու աշակերտներին: Նա մեզ մղում էր դեպի աշխատասիրությունը և գիտելիքները, ասելով. «Երբ երեկոյան գլուխդ դնում ես բարձին, հիշիր, թե

այսօր ինչ նոր բան ես սովորել»։ Մենք պ. Պալճյանին անվանում ենք ուսուցիչ ճիշտ այնպես, ինչպես ուսուցիչ են անվանել Մեսրոպ Մաշտոցին» (Հակոբ Առաքելյան, Երևանի բժշկական ինստիտուտի օտար լեզուների ամբիոնի վարիչ, դոցենտ)։

Իր երկարատև մանկավարժական գործունեության ընթացքում թե՛ Ռուսինիայում (Բուխարեստի Հայկական Ազգային վարժարանում—14 տարի) և թե՛ Հայաստանում (Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանում) Կարապետ Պալճյանը, նույն ինքը՝ Վազգեն Առաչինը, կրթել ու դաստիարակել է բազմաթիվ աշակերտներ, որոնք իրենց ազնիվ ու բեղմնավոր աշխատանքով հեշտանակալից ներդրում են ունեցել երկու համրապետությունների կրթական, մշակութային, հասարակական կյանքում։

Կարապետ Պալճյանը ոչ միայն շնորհաշատ և հմուտ մանկավարժ է եղել, այլ նաև ունեցել է բեղմնավոր գրիչ։ Նրա գրչին են պատկանում բազմաթիվ մանկավարժական, հոգեբանական, փիլիսոփայական, գեղարվեստական և կրոնական բնույթի աշխտություններ, որտեղ նա իր խոհերը, մտորումներն ու տեսակետներն է արտահայտել հայրենիքի, հայ ժողովրդի, հայրենասիրության, կրթության ու դաստիարակության, լեզվի, հոգեբանության, մշակույթի և կրոնի վերաբերյալ։

Կարապետ Պալճյանի բազմաթիվ հոդվածներում, կոնդակներում և ճառերում վսեմ են հնչում հայ ժողովրդի մասին բնութագրական խոսքերը. «Ժողովուրդ մը, որ մոտ երեք հազար տարիներու պատմության մը ժառանգորդն է, ժողովուրդ մը, որ երկու հազար տարիներու հավատք մը և կազմակերպված Եկեղեցի մը ունի, ժողովուրդ մը, որ եվրոպական իմաստով կատարելության բարձունքները հասնող մշակութային արժեքներ ստեղծած է, ժողովուրդ մը, որ աշխատելու և արդյունաբերելու անպատ ուժ ու կորով ունի, ժողովուրդ մը, որ իր հայրենիքի ազատության համար զոհաբերության և հերոսության անմեղա էջեր գրած է իր պատմության ընթացքին, աշխիսի ժողովրդի մը զավակները չէին կրնալ մոռնալ և չեն մոռցած իրենց մայր ժողովուրդը, իրենց մայր հայրենիքը» (Խոսք հայրենիքի մասին, Բուխարեստ, 1956, էջ 16)։ Եվ շարունակելով գրում է.

«Մեր հինավուրդ ազգի պատմությունը կենդանի հուշարձան մըն է՝ մարդկային աշխարհի հորիզոնին վրա բարձրացող, շաղախված ու մարմին առած նահատակներու արյունով, բարիին ու գեղեցիկին ծառայելու ստեղծարար հանճարով և սեփական ազգ ու ազատ հայրենիք կերտելու սրբազան կիրքով։ Ազգ մը չապրիր միայն իր նյութական բարիքներով, չապրիր միայն հանճարեղ անհատներու գործերով, այլ կապրի նաև իր պատվի և արժանապատվության զգացումներով, իր «մենք»-ի գիտակցությամբ և զոհաբերության ոգիով, իր ազատ և հպարտ ապրելու կամքով, մեկ խոսքով՝ իր բարոյական նկարագրով» (էջ 126)։

Կարապետ Պալճյանի հետաքրքրությունների շրջանակը շատ լայն է ու համապարփակ։ Նա արժեքավոր ու ինքնատիպ մտքեր ունի, ինչպես վերը նշեցինք, ոչ միայն մանկավարժության, այլև հոգեբանության, գրականության, փիլիսոփայության և կրոնի վերաբերյալ։ Նա ապրել ու հիմա էլ ապրում է իր ժողովրդի ցավերով ու բազում հոգսերով, սակայն աղդժվարություններից դուրս գալու պալծառ ակնկալիքով և խոր հավատով՝ վաղվա «լուսաշող» ապագայի նկատմամբ. «Մեր առջև դրված են այսօր հոգևոր-բարոյական, դաստիարակչական և ընկերային բազում հարցեր։ Մարդկային աշխարհը մեր դարուն կապրի շրջան մը՝ ոգեկան տագնապի,

բարոյական անհավասարկշռության և ընկերային խոր հակասություններու: Մարդոց և ժողովուրդներուն կպակսի հոգեկան ապահով կուլան մը, ստուգություն մը, առաջնորդող լույս մը» (էջ 67): Իսկ այդ առաջնորդող լույսը նա աւելնում է ժողովրդին կրթելու, դաստիարակելու, նրան դեպի ապահով կյանք տանելու մեջ: Իրավացիորեն նա գրում է. «Ժողովրդի դաստիարակի մը նպատակն է՝ հեղաշրջում առաջ բերել այդ ժողովրդին կյանքին մեջ դաստիարակչական աշխատանքով, կրթական միջոցներով՝ բարձրացնելու համար ժողովուրդը դեպի ավելի լուսավոր ու ազատ գիտակցություն մը, դեպի ավելի բարոյական ըմբռնումներու հորիզոն մը, դեպի մշակութային ավելի բարձր արժեքներու հասկացողություն և նաև դեպի տնտեսական ավելի բարգավաճ և ընկերային ավելի արդար վիճակ մը» (էջ 21)*:

Կրոնը, քրիստոնեությունը ինչպես մյուս ժողովուրդների կյանքում, այնպես էլ հայ ժողովրդի պատմության ընթացքում զգալի դեր է խաղացել գիտության, արվեստի ու կրթության բնագավառում: Հիշենք մեր հռչակավոր բանաստեղծ Նարեկացուն, բանաստեղծ և գիտնական Անանիա Ծիրակացուն, Տաթևացուն, որոնք բոլորն էլ եղել են քրիստոնյա հավատացյալներ:

Հավատքի շնչով է ստեղծված ամբողջ ոսկեդարյան հարուստ գրականությունը: Վանքերի գավիթներում կրթվել ու դաստիարակվել են բազմաթիվ սերունդներ և իրենց հաջորդներին են փոխանցել քրիստոնեության լույսը: Կրոնը մեր ժողովրդի պատմության հազարամյակների ընթացքում եղել է ժողովրդի ոգին, ոգեշնչման աղբյուրը, մխիթարությունը՝ օրհասական պահերին:

Հայ Առաքելական Եկեղեցին մեծ ավանդ է ունեցել սերունդների դաստիարակության գործում, և այժմ էլ, երբ ժողովրդի մեջ խորհրդային երկար քնից հետո նորից հզորանում է քրիստոնեական հավատքը, Եկեղեցին ամեն ջանք գործադրում է՝ մեր ազգը լուսավորելու և հավատքի բերելու համար:

«Քրիստոնյա ըլլալ» իր հողվածում Կարապետ Պալճյանը գտնում է, որ հայ երեխան պետք է ստանա քրիստոնեական դաստիարակություն, որ մեր ազգային վարժարանները, մեր մամուլը, մեր գրականությունը, մեր հանրային մշակութային կազմակերպությունները մեր սերունդներին պետք է դաստիարակեն քրիստոնեական ոգով՝ ամուր պահելով նրա մեջ ազգայինը, վսեմը և մարդկայինը: Նա գրում է. «Եկեղեցին, հոգևորականը պետք է ներկա լինեն հասարակական, ազգային կյանքի մեջ, սակայն որպես միաբար, հաշտարար և խաղաղարար գործոն, ազգի և հայրենիքի գերագույն շահերի գիտակցությամբ»:

Կարապետ Պալճյանի մանկավարժական հայացքներն ամփոփված են մի շարք հողվածներում՝ «Մեր հարազատ լեզուն», «Անձնավորության գաղափարի մասին», «Խոսք հայրենիքի մասին», «Բնագր և գիտակցություն», «Քրիստոնյա ըլլալ», «Մտերիմ նամակներ հայ ծնողներուն» և հիմնականում «Խրիմյան հայրիկ որպես մանկավարժ» մեծ աշխատության մեջ: Գիրքը լույս է տեսել 1943 թ. Բուխարեստում: Գրքում հանգամանորեն քննված են Մկրտիչ Խրիմյանի տեսական-փիլիսոփայական հայացքները մարդու, նրա պատմա-դաստիարակչական դերի և հասարակության հետ նրա ունեցած փոխհարաբերության մասին (գլուխ Ա, Խրիմյան որպես մտածող): Ներկայացված են լուսավորություն տարածելու, իր ժողովրդին մտավոր բարձր մշակույթի հաղորդակից անելու, անձնական և հասարակական տրեւտություն կազմակերպելու Խրիմյանի տեսակետները (գլուխ Բ, Լույս, գի-

տություն, տնտեսություն): Վերլուծված են կրթության և նրա խրիմյանական ըմբռնման հատկանշական առանձնահատկությունները (գլուխ Գ, Կրթության ըմբռնում): Վերլուծված են նաև անհատի կատարելագործման այն եղանակները, որ առաջարկում է Խրիմյանը **ընդհանուր առմամբ** (գլուխ Դ, Անհատի կատարելագործում) և **կանանց հարցում** մասնավորապես (գլուխ Ե, Կնոջ դաստիարակությունը):

Քննված են համայնքի՝ որպես հասարակական միավորի ըմբռնումը Խրիմյանի մոտ (գլուխ Զ, Համայնքի ըմբռնում) և հողի՝ որպես «կենդանի իրականության» առարկայացած գիտակցությունը (գլուխ Է, Հողի սեր): **Առանձին գլխում** (գլուխ Ը, Խրիմյան և հայ գաղութները) **տրված են** Խրիմյանի վերաբերմունքը գաղթաշխարհի հայության վերաբերյալ և նրա առաջարկած գիտա-մանկավարժական եղանակներն ազգային ձևն ու բովանդակությունը պահպանելու համար: Նախավերջին՝ «Քննական ակնարկ» գլխում Կարապետ Պալճյանն ի մի է բերել իր եզրակացությունները Խրիմյան-մանկավարժի մասին «այնպես, ինչպես անոնք ի հայտ կուգան հեղինակին գործերու ընթերցումեն»: Վերջին՝ 10-րդ գլխում (Ժամանակագրական ուրվագիծ Խրիմյան Հայրիկի կյանքին) տրված է Մկրտիչ Խրիմյանի կյանքի և գործունեության համառոտ աղյուսակը: Սակայն գիրքը, լինելով 19-րդ դարի Հայոց մեծ Պատրիարքի և Կաթողիկոսի՝ Խրիմյան Հայրիկի ընկերային, մանկավարժական հայացքների խոր ու համակողմանի ուսումնասիրություն, միաժամանակ ընդգրկում է Կարապետ Պալճյանի խիստ արժեքավոր մտքերն ու խոհերը մանկավարժության, անձի զարգացման ու դաստիարակության վերաբերյալ:

Միանգամայն արդարացի է Կարապետ Պալճյանի այն միտքը, ըստ որի մարդը և բնությունը մի օրգանական ամբողջություն են կազմում: Նա մարդուն բնութագրում է որպես կենսաբանական էակ և որպես հոգևոր, սոցիալական, ստեղծագործող, կառուցող ու աշխատող էակ: «Ամեն մարդ իր ծնունդով իսկ անբակտելի կերպով կապված է իր ու անոր բնաշխարհին, միասին մեկ օրգանական ամբողջություն մը կազմելով: Նույնանալ ժողովրդին հետ որպես կենսաբանական էակ, նույնանալ ազգին պատմության և մշակույթի հետ որպես բարոյական հոգևոր էակ, նույնանալ հայրենիքի հողին ու ջուրին հետ որպես աշխատող-ստեղծագործող էակ, վերջապես նույնանալ հայ պետությունը ամրացնող ու անոր ապագան պակող իդեալներուն հետ որպես կամեցող և կառուցանող քաղաքական էակ: Ահա նրշմարիտ պատկերը ամբողջական հայուն»:

Շատ հետաքրքիր է Կ. Պալճյանի կողմից «մանկավարժություն» գիտության ձևակերպումը և բնութագրումը. «Մանկավարժությունը «դպրոցական գիտելիք» մը չէ միայն, այլ ընկերային գիտություն մը, մարդկային ընկերությունը բարենորոգելու և կատարելագործելու աշխատանքին նվիրված առաքելություն մը, որուն կաշխատակցին հոգեբանն ու բնորոշագետը, ընկերաբանն ու պետական մարդը»: Սրա հետ սերտորեն կապված են նրա մտքերը մանկավարժի մասին. «Մանկավարժը մարդ մըն է, որ գիտակցությունը ունի մարդուն և անոր կյանքին անկատարության, բայց միաժամանակ կհավատա անոնց բարելավման և զինված գիտությամբ ու անասման սիրով ու նվիրումով կանցնի գործի: Մանկավարժը միայն դպրոցի մեջ էրեխա կրթողը չէ: Մանկավարժը կրթողն է, դաստիարակողն է առհասարակ: Որովհետև միայն երեխան չէ, որ պետք է դաստիարակել: Դաստիարակին գործը երեխայով կսկսի, բայց կանգ չառնել երեխայության շրջ-

չանի վերջավորությունը: Ավելին, դաստիարակչական գործին բուն նպատակը երեխայության շրջանին անդին կգտնվի, անոր նպատակն է հասուն սարդոց ընկերությունը բարեփոխել»:

Խիստ ուսանելի են մանկավարժ Պալճյանի մտքերը մայրենի լեզվի մասին՝ այն համարելով ազգի գոյապահպանման կարևոր գործոն, ժողովրդի հոգեկան նկարագիրը պահող կենդանի ուժ, ժողովրդի հոգեծին որդի և նրա հավիտենականությունն ապահովող անգնահատելի արժեք: Կուզենայի մեջ բերել նրա խոսքերն ամբողջությամբ. «Լեզուն կենդանի մարմին մըն է,—օրգանիզմ մը,—ժողովուրդին հույզերեն և մտքումներեն ծնած, զարգացած ու ծաղկած, ան մշտապես կենդանության ու աճման մեջ գտնվող, և ինքն ալ իր կարգին այդ ժողովուրդին յուրահատուկ զգայնությունը, մտածելակերպը, հոգեկան նկարագիրը պահելու պաշտոնն ունեցող կենդանի ուժ մըն է: Ամեն անհատ կզգա ու կմտածե այն լեզվով, զոր կխոսի իբրև մայրենի լեզու: Հոգին, գիտակցությունը անկախ չեն խոսված լեզվեն: Այս վերջինը իր դրոշմը, իր գույնը, իր կաղապարները, իր շունչը կապրտադրե մտածումին և զգացումին: Լեզուն ժողովրդի մը հոգեծին որդին է, որ հասունության հասնելով, իր ծնողքը կպահե, կպահպանե և կառաջնորդե: Լեզուն հավիտենական ճշմարտություն է, կենդանի ուժ և արժեք այն իմաստով, որ կապահովե ժողովրդի մը հավիտենականությունը: Լեզուն կենդանի իրականություն մըն է, որ կյանք կառնե ժողովուրդեն և կյանք կուտա անոր, այդ, ան կրնա և մեռնիլ, բայց իր հետ կթաղե մահ այդ ժողովուրդը որպես ազգային ամբողջություն, կթաղե մահ անոր մշակույթը»:

Եվ որպես անբաժանելի մի ամբողջություն Կ. Պալճյանը վերցնում է ժողովուրդ, հայրենիք, սեփական լեզու և մշակույթ միասնացած, քանի որ անհնարին է երկար ժամանակ մեկը պահել առանց մյուսի, որովհետև, իրոք, ամեն մի ժողովուրդ այն չափով է ժողովուրդ, որ չափով որ ունի սեփական երկիր, սեփական լեզու, մշակույթ և ինքնավար հավաքական կյանք:

Կուզենայի հանգամանորեն անդրադառնալ մանկավարժ Պալճյանի մտքերին ընտանեկան դաստիարակության անգնահատելի դերի մասին՝ անձնավորության ձևավորման ու զարգացման գործում:

Կարապետ Պալճյանը մեծ տեղ էր տալիս ընտանիքում երեխայի ֆիզիկական, աշխատանքային, բարոյական դաստիարակությանը՝ շեշտը դնելով հատկապես անձնական օրինակի դաստիարակչական մեծ ազդեցության վրա: Ըստ նրա անձնական օրինակով դաստիարակչական մեծ ազդեցության վրա կյանքով բարեփոխել»:

Անձնական օրինակը, հիրավի, «հոգեբանական մի բարդ ամբողջություն է», մի անգնահատելի երևույթ՝ իր հզոր ներգործությամբ ու հետևանքներով: Նա գրում է. «Պետք է ամենափոքր հասակեն իսկ, ընտանիքում վարժեցնել երեխան՝ բարին գործել, ճշմարիտը խոսիլ, արդար դատել, որպես կենցաղի բնական կերպեր: Իսկ այդ կերպը, այդ բարին ընելու հնարավորությունը պետք է ստեղծել երեխայի մեջ, ոչ թե միայն խրատով, «խոսքի» բարոգով, մտավորական միջոցներով, այլ ամեն բանե վեր՝ կենդանի, գործնական օրինակով, կյանքի փորձով: Անձնական օրինակի ուժով դաստիարակել՝ այդ կնշանակե կյանքը կյանքով բարեփոխել, այդ կնշանակե կենդանի իրականություն մը ուրիշ կենդանի իրականության մը ազդեցությամբ առաջնորդել ու ձևավորել: Օրինակը, հոգեբանական բարդ ամբողջություն մըն է, որ բնական կերպով հատորդիչ ըլլալու, վարակիչ ըլլալու հատկությունը ունի, մանավանդ, երբ ան կուգա կազմված տարեց անձի մը կողմն, որուն վրա երեխան բացարձակ վստահություն

ումի, անձի մը կողմէ գոր երեխան կհարգէ ու կսիրէ (Խոյսք հայրենիքի մասին, էջ 65):

Մանկավարժ Պալճյանն ընդունում է ժառանգականության գործոնը և գտնում, որ դեռ իրենց փոքր հասակում արդեն երեխաներն ունեն ասպագա թերությունների սաղմերը: Եվ մենք ուզենք, թե չուզենք, գոհ լինենք դրանից, թե ոչ, պետք է տեսնենք, որ դա իրականությունն է: Հետևաբար, նա բոլորովին չի ընդունում ֆրանսիացի մանկավարժ Ժան Ժակ Ռուսոյի ազատ դաստիարակության գաղափարը, ըստ որի երեխան ծնվում է որպես հրեշտակ և հասարակությունն է, որ նրան փչացնում է: Եվ եթե նա հասարակությունից հեռու, կտրված առանձին ապրի, ինչպես «ծաղիկն իր թաղարի» մեջ, ապա կդառնա կատարյալ բարոյական մի նկարագիր: Այս տեսակետը մանկավարժ Պալճյանը համարում է բանաստեղծական, ռոմանտիկ և միաժամանակ սխալ, քանի որ, իր խորին համոզմամբ, դաստիարակության գործը պետք է տարվի հետևողականորեն, կազմակերպված, երեխան պետք է մեծանա կարգապահության տակ մինչև այն տարիքը, երբ ինքը հոգեպես և մտավորապես կկարգավորվի, կգիտակցի և պնդումներն կկատարում ինքն իրեն ազատ կերպով վերահսկել ու կառավարել:

Կարապետ Պալճյանը միջամտություն ասելով չէր հասկանում «քիրտ միջոցներ և կաշկանդումներ», այլ որ այն պետք է լինի «սիրով, գորովով, համոզելով», բայց միշտ հետևելով, որ եթե պետք լինի, որոշ բաներ արգելել երբեմն նույնիսկ պատժել, որպեսզի երեխան փոքր հասակից իմանա, որ որոշ բաներ թույլատրելի չեն: Այդպիսի դաստիարակությունը, ըստ նրա, ավելի «շինարար կդառնա, և արդյունքները բարի կլլան»: Իսկ այս աշխատանքն առավելապես նա վերագրում է մայրերին ընտանեկան հարկի տակ՝ մինչև դպրոցական տարիքը և նաև դրանից հետո: Նա չափից ավելի է կարևորում մոր դերը երեխայի դաստիարակության գործում: Նա ասում է, թե աշխարհի ցանկացած կետում ինչպիսի կատարյալ դպրոց է լինի, չի կարողանա ամբողջական կերպով փոխարինել ընտանեկան դաստիարակությանը, մոր ուղղակի կրթական, դաստիարակչական աշխատանքին, քանի որ երեխան իր ամի, ձևավորման և զարգացման ընթացքում կարիք ունի մայրական գործարանքի, գորովի ու սիրո: Որովհետև աղջկան երեխայի հոգին կազմվածա, կծաղկի և իր մեջ թաքնված բոլոր դրական գծերն ի հայտ կգան: Բոլորովին չնսեմացնելով դպրոցի դերը, նա մնում է հարազատ այն ճշմարտությանը, ըստ որի դպրոցի հետ մեկտեղ դաստիարակչական գործը պետք է առաջ տանեն նաև մայրերը:

Մեծ երախտագիտությամբ ու խորին հարգանքով է խոսում Կ. Պալճյանը հայ կնոջ մասին. «Հայ կիները իրենց զգայուն սրտով և բնական խառնվածքով ու շնորհներով շատ ավելի ընդունակ են պահապան հրեշտակ դառնալու Հայ Եկեղեցիին և հայ ընտանիքին: Անապատի մեջ անգամ հայ կիները փարած մնացին իրենց հավատքին և իրենց մայրենի-լեզվին: Ավագներու վրա իսկ գրեցին հայուն ալքութենը և քրիստոնեական հույսով փակեցին իրենց աչքերը: Մեծ և տոկոն ազգերու ճակատագիրը մանավանդ կիներու, մայրերու ձեռքին մեջ է: Անոնք է, որ կդաստիարակեն ու կհասցնեն մեծ հայրենասերներ, մեծ առաջնորդներ, հերոսներ և ստեղծագործողներ: Մեր Եկեղեցին շատ բան կպարտի հայ կիներուն՝ մեր պատմությանը ընթացքին: Ցավի և ուրախության, վտանգի և անապահովության, միջազգային բոլոր փոթորիկներուն մեջ մեր քույրերը և մայրերը ծանրագույն բեռը կրած են իրենց ուներն վրա»:

Նա գտնում է, որ հայ աղջիկները պետք է լավ կրթություն և դաստիարակություն ստանան, որ նրանց պետք է դաստիարակել հայկական ոգով, որովհետև նրանք պետք է դառնան ապագա մայրեր և նրանք պետք է իրենց զավակների մեջ ներշնչեն հայության ոգին, շունչը, մտածելակերպը և զգայությունը: Պալճյանը գրում է. «Մանկավարժ մը կըսէ, թէ երեսնամեկ տարեկան աշակերտը, ինչ որ Աստված ստեղծած է, և մայրը՝ դաստիարակած»:

Հնարավոր չէ չանդրադառնալ Կ. Պալճյանի մտքերին ամձի ինքնաճանաչման և ինքնաքննադատության վերաբերյալ: Որպեսզի մարդն ինքն իրեն ճանաչի և ինքնաքննադատության ենթարկի, ըստ նրա խիստ անհրաժեշտ է «բացարձակ անկեղծություն» անվախ և վճռական», որը բավականին դժվար գործ է, իսկ շատ-շատերի համար՝ հոգեկան անկատարելիություն: Երբ մարդն ինքն իր հանդեպ բացարձակ անկեղծ է, դա միանգամայն կարելի է «բարոյական հերոսություն» համարել, որին, ցավոք, շատ քչերը կարող են հասնել: Պալճյանը գրում է. «Առանց անկեղծության ամեն բան կրճախողվի: Ու չկարծվի, թե այնքան դյուրին բան է ինքզինքը ճանաչելու անկեղծությունը ունենալ. այդ հնարավորությունը, այդ հոգեկան ուժը, կախում ունի մեծ չափով մարդու ստացած դաստիարակությունեն: Մակերեսային դաստիարակություն մը, արտաքին փայլ ունեցող դաստիարակություն մը կտանի դեպի ինքնակեղծում ու կցամաքեցնէ ինքզինքդ ճիշտ ճանաչելու անկեղծության աղբյուրները: Հաճախ այդ աղբյուրները այնքան կանհետին, որ այդպես սխալ դաստիարակված անհատը ինքն ալ չի գտար ինքզինքին կեղծումը, ինքն ալ անկեղծորեն կհավատա իր կեղծ վիճակին իրականության: Իրական դաստիարակություն մը պետք չէ ծածկէ բնությունը և անոր իրական կողմերն ու թաքու ծալքերը: Ավելին՝ պետք է զանոնք փնտրէ և դուրս, լույս աշխարհ բերէ: Այսպես միայն, բացարձակ անկեղծությամբ միայն կարելի է իրականացնել ինքնաճանաչումը»:

Լիովին համամիտ լինելով Կ. Պալճյանի այս խոսքերին, ուզում եմ ավելացնել, որ ինքնախարկանքը շատ չարիք է բերում. մեծամտություն, ինքնահավանություն, չմահավանություն, դիմացինին չգնահատելու, նեմացնելու հատկություն, ինքնասիրահարվածություն, քամահրանք ուրիշի նկատմամբ, ամեն լավի ժխտում և բնավորության այլ բացասական գծեր, որոնք միայն կխաթարեն այդ մարդու հոգեբանությունը:

Կարծես թե այսօրվա համար գրված լինեին Կ. Պալճյանի 1943 թ. արտահայտած հետևյալ մտքերը՝ ողոված մեր հայ երիտասարդությանը. «Մեր երիտասարդությունը, մանավանդ մտավորական երիտասարդությունը պետք է լավ ըմբռնէ այն իրողությունը, թե մշակութային անհատը, բարոյական մարդը անհրաժեշտորեն կապված պետք է մնա օրգանական ամբողջության մը, այսինքն իր ժողովրդի համայնքին. և թե այդ իր բնական ու մտերիմ շրջանակեն դուրս՝ կակսի ալլաւերումը ոչ միայն ազգային այլ նաև մարդկային տեսակետեն, որովհետև եթէ քո սեփական ազգեղ հեռու-հաս, ուրիշ ազգի մեջ երբեք իրապես չես կրնար մոտք գործել»:

Խոսքս ուզում եմ ավարտել իմաստասեր, մանկավարժ և հոգեբան, խիստ ազգասեր և հայրենասեր, մեր ժամանակի կրոնական մեծ գործիչ Կարապետ Պալճյանի, նույն ինքը՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Առաջինի լավատեսական հետևյալ խոսքերով.

«Հայ ազգը հոգեկան արժեքներու ծնունդ է և հոգեկան արժեքներու ծնունդ տվող ժողովուրդ: Հայ ժողովուրդը այլ բանի չի տենչար, բայց միայն

ունենալու ափ մը ազատ հող, բաժակ մը լույս և խաղաղ կյանք, շարունակելու համար իր առաքելությունը, արդարացնելու համար իր կոչումը աշխարհի ժողովուրդների մեծ ընտանիքին մեջ:

Թե որպես Հայաստանյայց Եկեղեցվո սպասավոր, թե որպես հայ ժողովրդի հարազատ զավակ, կաղոթեմ և կհավատամ, թե բարիքն ուժերը պիտի հաղթանակին աշխարհի վրա և խաղաղության սպիտակ աղավնին պիտի չներկվի արյունով»:

ՎԱԶԳԵՆ ԱՌԱՋԻՆԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

1. Խրիմյան Հայրիկ որպես մանկավարժ, 155 էջ, 1943 թ., Բուխարեստ:
2. Մտերիմ նամակներ հայ ծնողներուն, «Արագ» օրաթերթ, 1937 թ., նո. 546 (սեպտեմբեր 23), 1-ին հ. և 1937 թ., նո. 554 (նոյեմբեր 7), 2-րդ հ.:
3. Խոսք հայրենիքի մասին, Բուխարեստ, 1945 թ., 27 էջ:
4. Բնագղ և գիտակցություն Անդրադարձ, 1938, նո. 9:
5. Մեր հարազատ լեզուն, «Էջմիածին» ամսագիր, 1950 թ., նո. 3, մարտ—ապրիլ:
6. Անձնավորության գաղափարի մասին, Բուխարեստ, 1938 թ., էջ 40:
7. Հոգեբանության դասեր, Էջմիածին, 1961 թ., 119 էջ:
8. Հայրենի արևին տակ, Բուխարեստ, 1954 թ., 112 էջ:
9. Քրիստոնյա ըլլալ, «Հերկ», 1938 թ., № 11:

ՆՐԱ ՄԱՍԻՆ

1. Վազգեն Ա.—Հայրապետ Հայոց, Համառոտ տարեգրություն (1908—1955):
2. Վազգեն Ա.—Հայրապետ Հայոց (Կենսագրություն, Կոնդակներ, Ծառեր, Քարոզներ) Էջմիածին, 1958 թ., Ա գիրք:
- Գիրք Բ.—Կոնդակներ, Ծառեր, Քարոզներ, 1960 թ., Էջմիածին:
- Գիրք Գ.—Կոնդակներ, Ծառեր, Քարոզներ, 1976 թ., Էջմիածին:

ԿՅԱՆՔ՝ ՀԱՆՈՒՆ ՄԵԾ ԳՈՅԱՄԱՐՏԻ

Նա մեկն է մեծագույն հայերից մեր պատմության ընթացքի: Իսկ նրա ձայնը՝ ձայնն է Արդարության ու ժողովրդի, քանզի ազգընտիր Կաթողիկոսն է Ամենայն Հայոց: Ահա թե ինչու ազգն այսօր ամենայն սիրով, սրտով ու երախտագիտությամբ է նշում նրա կենաց տարիների գումար հոբելյանը, որը հավասարվել է 85-ի: Մի հոբելյան, որն իմաստավորված է հայրենաշեն գործերով, մանկավարժական ու թարգմանչական վաստակով, կառուցողական ու խաղաղասիրական բազմարդյուն գործունեությամբ և հայապահպանության մեծ մտահոգությամբ: Արդեն քանի՞ տարի է, որ Հայոց Հայրապետն իր լսելի ձայնն է բարձրացնում հանուն աշխարհում խաղաղության և նշավակում պատերազմները: Ու հիմա, երբ աշխարհը տարտերվում է այստեղ ու այնտեղ ծագող ու թեժացող պատերազմներով ու եղբայրասպան կոիվներով, առավել ցայտուն-հստակ են երևում պատմության առջև այդ գործունեությունը կարևորությունը, այդ ճանապարհի ձեռքբերումները և նրա մարգարեական նախազգուշացումները: Այդ իրական խաղաղության գինը հայրենի հողի համար:

Եվ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի տարածքում է այնքան պարզորոշ զգացվում ու տեսանելի դառնում նրա կառուցող ու նորոգող հայրապետական աշխ գործությունը: Այո, դրա վկան նաև այսօր այնքան պայծառուցած Մայր Աթոռն է, Հայաստան աշխարհի հոգևոր թեմերը, մեր վանք-եկեղեցիները: Եվ ոչ միայն հոգևոր, այլև ազգամեր գործունեությունը, երբ նրա հայրապետական աշն ու գավազանը, նրա միտք-հոգին և ամենօրյա անդադրում գործունեությունը ազգամիավորիչ կամուրջ հանդիսացան Հայոց երկու հատվածների միջև, որոնք Մայր երկիրն ու աշխարհափյուռ հայությունն են:

Նրա հայրապետական շրջագայություններն ու այցելությունները տարբեր մայրցամաքների ազգայիններին ու գաղթօջախներին հնարավոր դարձրին այդ գաղափարի իրականացումը՝ ազգը միավորել Մայր Հայրենիքի շուրջն ու Մայր երկիրը դարձնել բոլոր հայրենաշեն գործերի առանցքը, քանզի չկա հաշ ժողովուրդ ստանց Մայր հողի և չկա հաշի ճշմարիտ հավատ մեր սուրբ ու Առաքելական Եկեղեցուց դուրս:

Եվ նա իր հեղինակությամբ ու հմայքով, իր հայրապետական խոսքով ու անդուլ գործունեությամբ միավորել-համախմբել է ազգ ու ժողովուրդ, երկիր ու արտերկիր և նրանց շահերի կիզակետը դարձրել՝ Հայրենիքը:

Ու հիմա, երբ այդ արգասաբեր կենաց տարիները հասել են 85-ին, մշտապես հարստացնելով մտքի իմաստությունը և հոգու ամրությունը, և առավել խորացնելով մտահոգությունը ազգի Գոյամարտի համար՝ առավել է մեծացել նաև նրա հանդեպ մշտապես եղած ժողովրդական սեր-հարգանքը:

Այդ բնական հարգանքն է տածում և Հայոց Հայրապետի հանդեպ «Զորավար Անդրանիկ» հայոց համազգային միությունը: Չէ՞ որ Ամենայն Հայոց Հայրապետը նաև մեծ գնահատողն է Զորավարի գործունեության: Դեռևս 1979 թ. Փարիզում, Պեր Լաշեզ հայտնի շիրմատանը, ի լուր հավաքվածների և ի տես Անդրանիկ Զորավարի մահարձանի, ահա այսպիսի խոսքերով է արտահայտվել նրա ու նրա զինակիցների հիշատակին. «Այս գերեզմանին առջև մեր հոգիի և մտքի աչքերով կտեսնենք վերջին հարյուր տարիներու ընթացքին մեր ժողովուրդի մղած անհավասար պայքարը իր արժանապատվության, իր գոյության և ազատության համար: Այդ կկոչվի, ինչպես գիտեք, հայ ազատագրական շարժում, որուն արյունոտ ճանապարհին վրա կբարձրանա հերոսական կերպարը զորավար Անդրանիկի:

Կարևորը այն չէ, թե ինչպե՞ս մենք ազգովին, ներկա պայմաններու մեջ, պիտի կարենանք շարունակել Անդրանիկի կես թողած գործը, այլ կարևորը այն է, որ սրբությամբ պահենք գիտակցությունը, անասան հավատքը, թե կուգա օրը արդարության:

Այս գիտակցությամբ կապինք մենք այսօր և պիտի ապրինք թե՛ Հայաստանի և թե՛ Սփյուռքի տարածքին վրա: Եվ այս գիտակցությունն ու հավատքը պետք է ներշնչեք դուք ձեր զավակներուն: Այսպես է, որ լավագույն ձևերով մեր հարգանքը մատուցած պիտի ըլլանք մեր հերոսներուն, նաև զորավար Անդրանիկի հիշատակին:

Թող Աստված խաղաղության և հավետ լույսի մեջ պահե Անդրանիկի և բոլոր Անդրանիկներու հոգիները, որոնք զոհվեցան ազատության արյունոտ ճանապարհին վրա: Թող Աստված մշտանորոգ ուժ ու էռանդ պարգևե հայ ժողովուրդին, որպեսզի ան տակավ զորանա, աճի և միշտ հավատարիմ մնա մեր հերոսներու ուխտին և միշտ պատրաստ շարունակելու անոնց գործը:

Այս հավատքով է, որ կու գամ Հայաստանեն և այս հոգիով է, որ աղոթք կկարդամ այսօր այստեղ:

Հիշատակն արդարոց օրհնությամբ եղիցի, ամեն:

Այս խոսքերով ինչպիսի՞ մարգարեական կանխատեսում կար գալիք օրերի համար, որ այսօր մեր օրերն են, մեր ժամանակը, որը դեռ ներկա է և հետագայում է պատմություն դառնալու: Այդ խոսքերը, որ հնչել են 1979-ին՝ բնավ էլ չեն եղել հավոր պատշաճի: Դրանք հավատամք էին ու նպատակ:

Իսկ որքա՞ն հպարտությամբ ու արժանապատվությամբ էր լցված նրա գործունեությունն այն ճակատագրական օրերին, երբ սկսվել էր ազգային մեծ զարթոնքը: Բայց և որքա՞ն տագնապալի էր հովված հոտի ճակատագրի հանդեպ: Նա հորդորելով հորդորում էր ժողովրդին՝ չդիմել անխոհեմ քայլերի և զգուշավոր լինել այդ հեղհեղուկ ու անստույգ ժամանակներում: Հորդորում էր, քանզի քաջ գիտեք պատմությունն ազգի և հենց այդ պատմության տրամաբանությամբ էր գործում: Ու որքան էլ ճշմարիտ զգուշավորության էր մղում ժողովրդին, ինքն այնքան համարձակ էր իր գործունեության մեջ ու կենցվածքում և ըմբռնող դիմումներ էր հղում երկրի այն ժա-

մանակվա բարձրագույն ղեկավարներին: Պահանջում էր գործել արդարությանը և աղետը հեռացնել իր ժողովրդից: Այո, խոխտ էր կեցվածքը և ձայնը՝ սթափեցնող, քանզի ձայնն էր երկրի, ժողովրդի, աշխարհասփյուռ հավատացյալ հոտի ու նախորդ սրբացած հայրապետների: Զայնն էր Արդարության: Եվ անհնար էր ունկնդիր չլինել այդ ձայնին:

Եվ միշտ էր հետևողական և նպատակային եղել այդ ձայնը ու նաև Զորավարի առիթով: Նա հավատարիմ իրեն ու իր խոսքին, դեռ 1965-ին էր նույն Փարիզում ու Պեր Լաշեզում ասել խոսքը Անդրանիկ Քաջի մասին.

«Անդրանիկ, քաջ զավակ հայ ժողովուրդի, դու՜ն ազատության զինվոր, դու՜ն՝ արդար բազուկ, դու՜ն՝ պաշտպան հավատո և հայրենյաց, դու՜ն՝ մեր պատմության քարայրներեն լույս աշխարհ եկած նոր օրերու Մհեր. ահա-լասիկ ես՝ Հայոց Հայրապետը, քեզի կուգամ Ս. Էջմիածնեն, Հայոց աշխարհեն, և քեզի ողջուն կբերեմ:

...Հայրենիքեն ափ մը հող ես չբերի հետս գերեզմանիդ, վասնզի հող-գիս կվկայե, թե հեռու չէ այն օրը, երբ ինքը՝ հայրենի հողը իր կուրծքը պիտի բանա և ընդունի աճյուններդ, ուր դու՜ն պիտի հանգչիս հավիտյան»:

Իսկ այդ խոսքերն այն ժամանակ հնչել են որպես պատգամ ու կտակ: Ու հիմա կրկին դրանք է հիշեցնում «Զորավար Անդրանիկ» միության նախագահ, փառաբանված ըմբիշ Նորայր Մուշեղյանը Վեհափառ Հայրապետի ներկայությամբ հավաքվածներին, որոնք միության նախագահության անդամներն են ու միության համակիրները և եկել են շնորհավորելու Վազգեն Առաջին ազգընտիր Կաթողիկոսին՝ նրա ծննդյան 85-ամյակի բարեբաաստիկ առիթով: Ն. Մուշեղյանը հավաստում է իր խոսքում, թե Հայոց Հայրապետի պատգամը նաև անդրանիկապաշտների ուղեցույցն է: Եվ կամքը Զորավարի, Հայոց Հայրապետի և ժողովրդյան՝ կկատարվի. Անդրանիկի աճյունը կվերաթաղվի հայրենի հողում:

Իսկ անդրանիկյաները եկել են Հայոց Եկեղեցու իմաստուն Հովվապետին նաև ասելու.

— Վեհափառ Տեր, արևշատություն Քեզ և կենաց բազում տարիներ, որ կարենաս տեսնել Քո ժողովրդի իղձերի կատարումն ու երազանքների իրականացումը:

Երջանիկ օրեր Քեզ, որ մշտապես վայելես Քո հովված հոտի խորագույն սերն ու հարգանքը:

Եվ երանի այն օրվան, երբ Էջմիածնի Մայր տաճարում հոգեհանգստյան սուրբ պատարագ կմատուցվի Զորավարի հիշատակին, երբ նրա աճյունն այստեղ կբերվի: Եվ տա Աստված, որ շուտ գա այդ նվիրական օրը:

Իսկ հետո, որպես անդրանիկյանների միության խորին հարգանքի ապացույց ու նշան Հայոց Հայրապետի հանդեպ, նրան է նվիրվում իր իսկ յողաներկ մեծադիր դիմանկարը, որի հեղինակն է երգիչ ու նկարիչ Ստեփան Դավթյանը: Մատուցվում են նաև Զորավար Անդրանիկի հուշամեդալը և «Պաշար Արարատի համար» խորհրդանշական մարգակաձև մեդալը: Իսկ քանդակագործ Տարիել Հակոբյանը Վեհափառին է ընծայաբերում իր կերտած Կոմիտասի դիմաքանդակը:

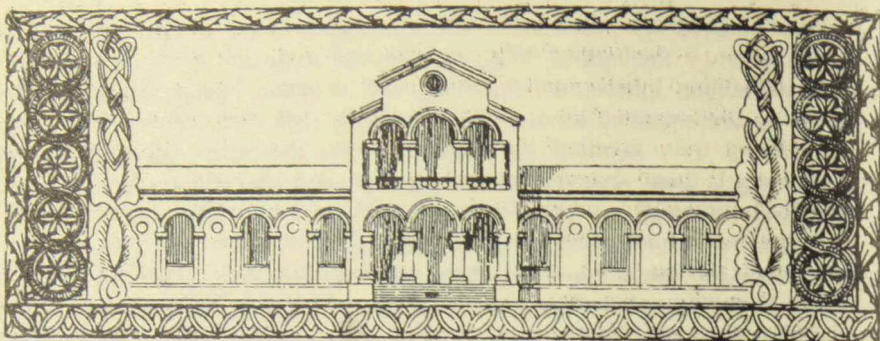
Եվ հավարտ այս պատմական ու պատվական հավաքի՝ Վազգեն Առաջին Հովվապետն ասում է իր խոսքը հավաքվածներին, որը հնչում է որպես հայրապետական պատգամ ողջ ժողովրդին.

«Խորապես զգացված եմ Ձեր խոսքերի համար և այն հիշատակության համար, որ կարդացիք իմ խոսքը այն ատեն Զորավար Անդրանիկի արձանի

առաջ: Դա իսկապես մի տեսակ ուխտ էր մեր կողմից, որ պահպանում ենք մինչև այսօր և համոզված ենք, որ կգա այն օրը, երբ Զորավար Անդրանիկի ազնուները կփոխադրվեն Հայաստան՝ մայրենի երկիր: Այդ վստահությանը ես մխիթարված եմ և շնորհավորում եմ նաև ձեզ մանավանդ, որ այդ գաղափարը վառ պահում եք Հայաստանում, Զորավար Անդրանիկի մեծ հիշատակը և նրան Հայաստան փոխադրելու այդ երազանքը: Այդ, իմ կարծիքով, ձեզ պատիվ է բերում և մաղթում եմ, որ շատ երկար ժամանակ չանցած իրականություն դառնա այդ՝ բոլորիս մխիթարության համար: Զեզ հաջողություն եմ մաղթում, ձեր բոլոր աշխատանքներին, գործերին, վստահ եմ, որ ձեզանից ամեն մեկը այս դժվարին օրերին, այս ծանր օրերին ինչ-որ մի աշխատանքով, ձեռնարկով փորձում է օգտակար լինել մեր վիրավոր երկրին, մեր Արցախին, մեր Ազատամարտիկներին և առհասարակ մեր կարիքավոր ժողովրդին: Փորձենք ամեն մեկս մեր տեղից մեր պարտականությունը կատարել և վստահ ենք, որ ի վերջո մեր Արդար գործը կավարտվի Հաղթանակով»:

ԳԵՎՈՐԳ ԴԵՎՐԻԿՅԱՆ

ՀՈԳԵՎՈՐ ԾԵՄԱՐԱՆԻ ՎԵՐԱԲԱՑՄԱՆ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սույն թվականի սեպտեմբերի 14-ին, երեքշաբթի օրը, առավոտյան ժամը 11-ին, հոգևոր ճեմարանի հանդիսությունների դահլիճում, Մայր Աթոռի դիվանապետ և հոգևոր ճեմարանի վերատեսուչ Ս. Ներսես արքեպիսկոպոս Պողոսյանի բարձր նախագահությամբ, տեղի ունեցավ 1993—94 թթ. ուսումնական տարվա վերաբացման հանդիսությունը:

Նախագահական սեղանի շուրջ հոգևոր ճեմարանի վերատեսուչ սրբազան հոր կողքին տեղ էին գրավել Մայր տաճարի լուսարարապետ Տ. Հուսիկ արքեպիսկոպոս Սահյուրյանը և հոգևոր ճեմարանի տեսուչ Ս. Անանիա եպիսկոպոս Արաբաջյանը:

Հոգևոր ճեմարանի ճոր ուսումնական տարեշրջանի բացման հանդիսությունը ներկա էին Մայր Աթոռի միաբանությունը, հոգևոր ճեմարանի դասախոսական կազմը, Մայրավանքի պաշտոնեությունը, մեծ թվով հյուրեր և ուսանողների ծնողներ:

Հանդիսությունը սկսվում է Տերունական աղոթքով: Այնուհետև հոգևոր ճեմարանի սաների կատարմամբ հնչում է Հայաստանի Հանրապետության հիմնը և Ծեմարանի քայերգը: Որից հետո երաժշտության դասախոս Խորեն Պալյանի ղեկավարությամբ սաները կատարում են Ս. Մեսրոպ Մաշտոց վարդապետի «Լոյս փառաց» և Ներսես Ծնորհալի Հայրապետի «Հալալատունկ Այգույն» հոգեպարար շարականները: Ապա հոգևոր ճեմարանի դաստիարակ Տիրայր քահանա Գլընձյանը Ս. Ավետարանից ընթերցում է «Մերմնացանի առակը», (Մտթ. ԺԳ 4—9): Ընթերցումից հետո ուսումնական տարեշրջանի բացման խոսքով հանդես է գալիս ճեմարանի տեսուչ Ս. Անանիա եպիսկոպոս Արաբաջյանը: Սրբազան հայրը ուրախությամբ նշում է, որ վերաբացվող տարվա հետ ճոր հույսեր ու սպասելիքներ ենք ունենում, որ գալիք սերունդը ևս եկեղեցականվեր ոգով ու մտավոր կարողությամբ պիտի կարողանա բավարարել մեր ժողովրդի հոգևոր պահանջները ի Հայաստան և ի սփյուռն աշխարհի: Որից հետո Անանիա սրբա-

զանք ներկայացնում է տեսչությանը և դասախոսական կազմին, որ հոգևոր ասարանը համարվել է նոր դասախոսներով՝ հրավիրված այլ ուսումնական հաստատություններից:

Ծարունակելով խոսքը, ճեմարանի տեսուչն իր երախտագիտությունն է հայտնում Վեհափառ Հայրապետին՝ դեպի ճեմարանն ունեցած նրա հայրական ջերմ հոգատարության համար:

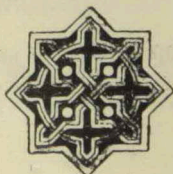
Սրբզան հոր խոսքից հետո «Դ» լսարանի սան Գեղամ Մարտիրոսյանն արտասանում է մի հատված Ս. Գրիգոր Նարեկացու «Մատենան ողբերգություն»-ից: Այնուհետև երգչախմբի կատարմամբ հնչում է «Յաղթող» և «Էջ Միածինն ի Հօր» շարականները:

Վերջում Անանիա սրբազանը հրավիրում է հոգևոր ճեմարանի վերատեսուչ Ներսես արքեպիսկոպոսին իր օրհնությունների բաշխելու ուսանողներին և ներկաներին:

Սրբազան հայրը իր հայրական ողջույններն ու բազի մաղթանքներն է բերում հոգևոր ճեմարանի դասախոսական կազմին և ուսանողությանը:

Վերատեսուչ սրբազանը սրտի բերկրանքով է խոսում այն իրողության մասին, որ համայն հայության ազգային և հոգևոր վերազարթոնքի այս պայմաններում, Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու գործունեության համար մի աննկարագրելի լայն ասպարեզ է բացվել: Մեր ժողովրդի զավակները, վերադառնալով իրենց հայրերի արմատներին, մեծ խանգալաւորությամբ ու ոգևորությամբ են վերաբերվում մեր ազգային հոգևոր ու մշակույթի արժեքներին: Իր խոսքն ուղղելով սաներին, մասնավորապես նշում է, որ ճեմարանի ուսանողները իրենց մտավոր և իմացական մակարդակով զարգացած և պատրաստ լինեն իրենց ուսերին կրելու մեր ժողովրդի նակատագիրը, սերտեն մեր մատենագրության բազմադարյան ժառանգությունը, միշտ ամուր, անշարժ պահեն Մեր Սուրբ Եկեղեցին. Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը և Մայր Հայրենիքը:

Հոգևոր ճեմարանի արյն հանդիսությունն ավարտվում է «Հայր մեր»-ի խմբովին երգեցողությամբ և Ներսես արքեպիսկոպոսի «Պահպանիչ»-ով:

ՍՈՒՐԸ ԷՉՄԻԱԾԻՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ

Սեպտեմբերի 4-ին, շաբաթ.—Նիկիոյ Սուրբ ժողովոյն երեք հարիւր տասն և ութ հալրապետացն (325 թ.):

Այսօր Ս. Շողակաթ եկեղեցում ա. պատարագ մատուցեց Ս. Միքայել վրդ. Աջապահյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

* * *

Սեպտեմբերի 5-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Ս. Թադեոս արք. Զիրեկյանցը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

* * *

Սեպտեմբերի 8-ին, չորեքշաբթի.—Տօն ծննդեան Սրբուհոյ Կուսին Մա-րիամու յԱննայէ:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Ս. Միքայել վրդ. Աջապահյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

* * *

Սեպտեմբերի 11-ին, շաբաթ.—Տօն Սրբոյ Եկեղեցոյ ի նաաւկառիս Սրբոյ Խաչին:

Այսօր Ս. Աստվածածին եկեղեցում ա. պատարագ մատուցեց Ս. Վագ-գեն արք. Միրզախանյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

* * *

Սեպտեմբերի 12-ին, կիրակի.—ԽԱՉԱՎԵՐԱՅ:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. խորանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց գերշ. Ս. Ներսէս արքեպս. Պողոսպալանը և «Հայր մեր»-ից առաջ հավոր պատշաճի քարոզ խոսեց:

Ա. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Երեկոյան ժամը 17-ին կատարվեց Խաչվերացի հանդիսավոր թափօր:

* * *

Սեպտեմբերի 18-ին, երկուշաբթի.—Յիշատակ մեռելոց:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց Ս. Արտակ ավ. քհն. Սիմոնյանը:

Հավարտ ա. պատարագի կատարվեց հոգեհանգստյան հանդիսավոր պաշտոն՝ «վասն համօրէն անջեցելոց»:

* * *

Սեպտեմբերի 18-ին, շաբաթ.—Տօն է Խաչի:

Այսօր Ս. Գայանէ վանքում ա. պատարագ մատուցեց Ս. Վազգեն արք. Սիրգախանյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

* * *

Սեպտեմբերի 19-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. խորանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գրանրվող գերշ. Ս. Վաչէ արքեպս. Հովսէփյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

Հավարտ ա. պատարագի կատարվեց Հայրապետական մաղթանք:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

* * *

Սեպտեմբերի 21-ին, երեքշաբթի.—Սրբոց կուսանացն՝ Փեփրոնեայ, Մարիեանեայ և Ծուշանայ՝ դստերն Մեծին Վարդանայ:

Այսօր Ս. Ծողակաթ եկեղեցում ա. պատարագ մատուցեց Ս. Մամիկոն արք. Քիլենյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց Ս. Վազգեն արք. Սիրգախանյանը:

* * *

Սեպտեմբերի 26-ին, կիրակի.—Տօն է Վարագայ Սրբոյ Խաչի:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Երուսաղեմի հայոց Ամենապատիվ Ս. Թորգոմ արքեպս. Մանուկյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ բուխնդակալից քարոզ խոսեց:

Հավարտ ա. պատարագի կատարվեց Հայրապետական մաղթանք:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

* * *

Հոկտեմբերի 2-ին, շաբաթ.—Սրբոց եօթանասնից և երկուց աշակերտացն Քրիստոսի:

Այսօր Ս. Աստվածածին եկեղեցում ա. պատարագ մատուցեց Ս. Մամիկոն արք. Քիլենյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ հավոր պատշաճի քարոզ խոսեց:

* * *

Հոկտեմբերի 8-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և խորանի վրա, և պատարագ մատուցեց ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Տ. Վաչե ծ. վրդ. Իգնատիովյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

* * *

Հոկտեմբերի 7-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ միաբանական հերթական հավաքույթ:

* * *

Հոկտեմբերի 9-ին, շաբաթ.—Սրբոց Թարգմանչաց վարդապետացն մերոց՝ Մեսրոպայ, Եղիշէի, Մովսիսի Քերթովին, Դաթի Անյաղթ փիլիսոփային, Գրիգորի Նարեկացուն և Ներսիսի Կյայեցուն:

Այսօր Օշականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցում և պատարագ մատուցեց Տ. Մկրտիչ քնն. Երանյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ հավոր պատշաճի քարոզ խոսեց:

* * *

Հոկտեմբերի 10-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և սեղանի վրա, և պատարագ մատուցեց ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող գերշ. Տ. Ծառն արքեպս. Աճեմյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ բովանդակալից քարոզ խոսեց:

* * *

Հոկտեմբերի 16-ին, շաբաթ.—Սրբոց Աւետարանչացն՝ Մատթէոսի, Մարկոսի, Դովաստի և Յովհաննու:

Այսօր Ս. Գայանէ վանքում և պատարագ մատուցեց Տ. Միքայել վրդ. Աջապահյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ բովանդակալից քարոզ խոսեց:

* * *

Հոկտեմբերի 17-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և խորանի վրա, և պատարագ մատուցեց Տ. Տիրայր քնն. Գլըրճյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

* * *

Հոկտեմբերի 20-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ միաբանական հերթական հավաքույթ:

* * *

Հոկտեմբերի 23-ին, շաբաթ.—Սրբոց Երկոտասանից վարդապետացն՝ Ռեթեոսի, Դիոնէսիոսի, Սեդեքատրոսի, Աթանասի, Կիրղի Երուսղէմացուն, Եփրեմի Խորին Ասորոյ, Բրտի Կեսարացուն, Գրիգորի Նիսացուն, Գրիգորի Աստուածաբանին, Եպիփանու Կիպրացուն, Յովհաննու Ոսկեբերանին և Կիրղի Ալեքսանդրացուն:

Այսօր Ս. Շողակաթ եկեղեցում ս. պատարագ մատուցեց Տ. Վազգեն արդ. Միքայիլանյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

* * *

Հոկտեմբերի 24-ին, կիրակի.—Գիտ Խաչ:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Տ. Ստեփանոս քհն. Մելիքյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց: Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

* * *

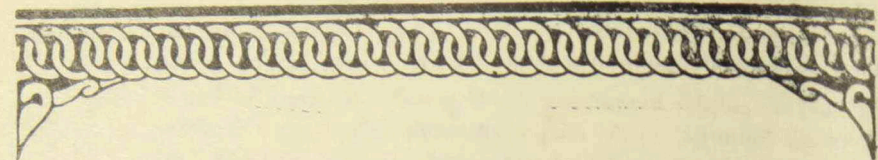
Հոկտեմբերի 30-ին, շաբաթ.—Սրբոյն Յովհաննու Ոսկեբերան հայրապետին:

Այսօր Ս. Աստվածածին եկեղեցում ս. պատարագ մատուցեց Տ. Տիրայր քհն. Գրընյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց:

* * *

Հոկտեմբերի 31-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Տ. Խորեն քհն. Մարությանը:

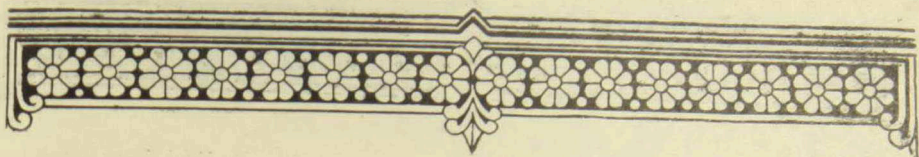

«ЭЧМИАДЗИН»

ОФИЦИАЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ ЭЧМИАДЗИНСКОГО КАТОЛИКОСАТА (СЕНТЯБРЬ—ОКТАБРЬ 1993 г.)

1. Поздравительное послание президента Республики Армения Левона Тер-Петросяна Католикусу всех армян Вазгену I по случаю 85-летия со дня рождения, 20 сентября 1993 г. (стр. 3).
2. Приветственное послание президента национальной Академии наук Республики Армения Католикусу всех армян Вазгену I по случаю 85-летия со дня рождения, 20 сентября 1993 г. (стр. 4-5).
3. Поздравительная телеграмма президиума Фонда Матерей Республики Карабаха Католикусу всех армян Вазгену I по случаю 85-летия со дня рождения (стр. 6).
4. Научная сессия в зале заседаний национальной Академии наук Республики Армения, посвящённая 85-летию со дня рождения Католикоса всех армян Вазгена I, 27 сентября 1993 г. Помещены также вступительное президента национальной Академии наук Республики Армения Ф. Т. Саркисяна и слово благословения и благодарности Католикоса всех армян Вазгена I (стр. 7-11).
5. Пион Акопян—Научно-исследовательское наследие Католикоса всех армян Вазгена I (исследование)—(стр. 12—28).
6. Доктор-профессор А. М. Тутунджян—Психологические труды Католикоса всех армян Вазгена I (исследование)—(стр. 29—36).
7. Поздравительное слово художника Григора Ханджяна Католикусу всех армян Вазгену I по случаю 85-летию со дня рождения (исследование)—(стр. 37—40).
8. Профессор Вараздат Арутюнян—Наш Католикос-зодчий (исследование)—(стр. 41—46).
9. Маня Казарян—Музейная деятельность Католикоса всех армян Вазгена I (исследование)—(стр. 47—50).
10. А. Д. Папазян—Достославный Патриарх (исследование)—(стр. 15—57).
11. Приветственное послание председателя Союза писателей Республики Армения Ваагна Давтяна Католикусу всех армян Вазгену I по случаю 85-летия со дня рождения (стр. 58—59).
12. Слово писательницы Сильвы Капутикян Католикусу всех армян Вазгену I по случаю 85-летия со дня рождения (стр. 60).
13. Назик Арутюнян—Католикос всех армян Вазген I—педагог (исследование)—(стр. 61—69).
14. Геворг Деврикан—Жизнь во имя великой борьбы за существования (по случаю 85-летия со дня рождения Католикоса всех армян Вазгена I)—(стр. 70—73).
15. Торжественное открытие учебного года в духовной академии Св. Эчмиадзина, 14 сентября 1993 г. (стр. 74—75).
16. Церковная хроника первопрестольного Эчмиадзина за сентябрь-октябрь месяцы (стр. 76—79).

ETCHMIADZIN*
OFFICIAL MONTHLY OF HOLY ETCHMIADZIN
(SEPTEMBER—OCTOBER 1993)

1. The congratulatory address of Levon Ter-Petrossian, President of Armenia's Republic, to Vasken I, Catholicos of All Armenians, on the occasion of His 85th birthday anniversary, 20th September 1993 (p. 3).

2. The greeting address of the presidency of the national Academy of Sciences of Armenia's Republic, to Vasken I, Catholicos of All Armenians, on the occasion of His birthday anniversary, 20th September 1993 (pp. 4—5).

3. The congratulatory cable to His Holiness Vasken I, Catholicos of All Armenians, of the presidency of Maternity fund of Karabagh's Republic, on the occasion of His 85th birthday anniversary (p. 6).

4. Scientific session in the big hall of the Republic's national Academy of Sciences, devoted to His Holiness Vasken I, Catholicos of All Armenians, on the occasion of His 85th birthday anniversary, 27th September 1993. It has been given also the inauguration address of Mr. Fadey D. Sarkessian, President of the Republic's national Academy of Sciences, and of His Holiness's address of blessings and thanks (pp. 7—11).

5. **Pion Hakobian**—The scientific research work of Vasken I (study)—(pp. 12—28).

6. **Dr.-Prof. Hovsep Tutundjian**—The psychological works of Vasken I, Catholicos of All Armenians (study)—(pp. 29—36).

7. **Painher Grigor Khandjian**—Greeting address on the occasion of the Catholicos of All Armenians' 85th birthday anniversary (study)—(pp. 37—40).

8. **Prof. Varazdat Harutiunian**—Our constructor Catholicos (study)—(41—46).

9. **Manya Ghazarian**—The activity in the field of museums of our constructor Catholicos (study)—(pp. 47—50).

10. **Hagop Papazian**—The emeritus Catholicos (study)—(pp. 51—57).

11. The greeting address of Vahagen Davtian, the President of the Republic of Armenians' Union of writers, on the occasion of the 85th birthday anniversary of His Holiness (pp. 58—59).

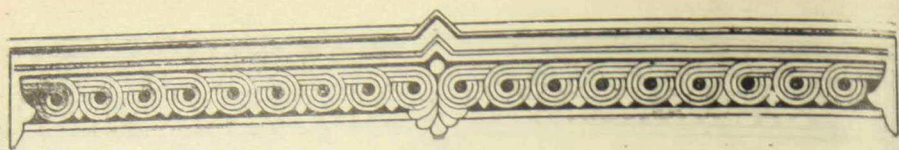
12. The address of poetess Silva Kaputikian to the Catholicos of All Armenians, on the occasion of His 85th birthday anniversary (p. 60).

13. **Nazik Harutiunian**—Vasken I, Catholicos of All Armenians, as a pedagogue (study)—(pp. 61—69).

14. **Gevorg Devrikian**—Life devoted for the struggle of existence, on the occasion of the 85th birthday anniversary of His Holiness (pp. 70—73).

15. Festivity of the Spiritual Seminary's reopening of the new school year, 14th September 1993 (pp. 74—75).

16. Divine liturgy services and sermons delivered in the Holy Cathedral and description of church festivities in the Holy See during the months of September—October 1993 (pp. 76—79).

„ETCHMIADZINE“
ORGANE OFFICIEL DU SAINT-SIEGE D'ETCHMIADZINE
(SEPTEMBRE—OCTOBRE 1993)

1. Lettre de félicitation de M. Lévon Ter-Pétrossian, président de la République d'Arménie, adressée à Sa Sainteté Vasken Ier à l'occasion du 85e anniversaire de sa naissance (20 septembre 1993)—(p. 3).
2. Allocution du président de l'Académie Nationale de la République d'Arménie prononcée le 20 septembre 1993 dans la grande salle de l'Académie à l'occasion du 85e anniversaire de la naissance de Sa Sainteté Vasken Ier (pp. 4—5).
3. Télégramme de félicitation de la présidence du «Fonds de Maternité» de la République du Haut-Karabagh adressé à Sa Sainteté à l'occasion du 85e anniversaire de sa naissance (p. 6).
4. Symposium dans la grande salle de l'Académie Nationale de la République d'Arménie consacré au 85e anniversaire de la naissance de Sa Sainteté Vasken Ier (27 septembre 1993). Textes du discours d'ouverture de M. Fadéy Sarkisian, président de l'Académie Nationale de la République d'Arménie, et de l'allocution de Sa Sainteté Vasken Ier prononcés à cette occasion (pp. 7—11).
5. **Pion Hakobian**—L'héritage littéraire et scientifique de Sa Sainteté Vasken Ier (exposé)—(pp. 12—28).
6. **H. M. Toutoundjian**—Les travaux psychologiques de Sa Sainteté Vasken Ier (exposé)—(pp. 29—36).
7. Texte du discours de M. Grigor Khandjian prononcé le 27 septembre 1993 à l'occasion du 85e anniversaire de la naissance de Sa Sainteté Vasken Ier (pp. 37—40).
8. **Arshitecte Varazdat Haroutiounian**—Notre Catholikos, l'éminent Constructeur (exposé)—(pp. 41—46).
9. **Mania Ghazarian**—L'activité du Catholikos Vasken Ier dans le domaine de la création et de l'organisation des musées (exposé)—(pp. 47—50).
10. **Hakob Papazian**—Le Patriarche de grands mérites (exposé)—(pp. 51—56).
11. Lettre de félicitation de M. Vahaguen Davtian, président de l'Union des Ecrivains de la République d'Arménie, adressée à Sa Sainteté Vasken Ier à l'occasion du 85e anniversaire de sa naissance (pp. 58—59).
12. Lettre de félicitation de la poétesse Silva Kapoutikian adressée à Sa Sainteté à l'occasion du 85e anniversaire de sa naissance (p. 60).
13. **Nazik Haroutiounian**—L'activité pédagogique du Catholikos Vasken Ier (exposé)—(61—69).
14. **Guévorg Dévrikian**—Une vie consacrée à la lutte pour l'existence (à l'occasion du 85e anniversaire de la naissance du Catholikos Vasken Ier (pp. 70—73).
15. Solennité consacrée à la rentrée des classes du séminaire de St. Etchmiadzine (14 septembre 1993)—(pp. 74—75).
16. Brèves informations concernant la célébration des saintes messes, les sermons prononcés à cette occasion et d'autres cérémonies religieuses qui ont eu lieu dans la cathédrale de Saint-Etchmiadzine au cours des mois septembre—octobre 1993 (pp. 76—79).

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի Հանրապետության նախագահի շնորհավորական ուղերձը Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին՝ ծննդյան 85-ամյակի առթիվ	3
Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի ողջույնի ուղերձը	4
Լևոնալին Ղարաբաղի Հանրապետության Մայրության Հիմնադրամի նախագահության շնորհավորական հեռագիրը Նորին Սուրբ Օծություն Ս. Ս. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ծննդյան 85-ամյակի առթիվ	6
Գիտական նստաշրջան Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի նիստերի դահլիճում՝ նվիրված Նորին Սուրբ Օծություն Ս. Ս. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ծննդյան 85-ամյակին	7
ՊԻՐՆ ՀԱՆՐԱՅՑԱՆ—Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ս. Ս. Վազգեն Առաջինի գիտահետազոտական վաստակը	12
ԴՈՎՏ.—ՊԻՐՈՒՅ, Հ. Մ. ԹՈՒԹՈՒՆՋՅԱՆ—Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի հոգեբանական աշխատությունները	29
Նկարիչ Գրիգոր Խանջյանի շնորհավորական խոսքը Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի ծննդյան 85-ամյակի առթիվ	37
ՊԻՐՈՅ, ՎԱՐԱՋԴԱՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ—Մեր շինարար Կաթողիկոսը	41
ՄԱՆՅԱ ՂԱԶԱՐՅԱՆ—Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի թանգարանային գործունեությունը	47
Հ. Դ. ՓԱՓԱԶՅԱՆ—Մեծագործ Հայրապետը	51
Հայաստանի Հանրապետության գրողների միության նախագահ Վահագն Դավթյանի շնորհավորական ուղերձը Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի ծննդյան 85-ամյակի առթիվ	58
Բանաստեղծուհի Սիլվա Կապուտիկյանի խոսքը առ Հայրապետն Հայոց	60
ԿԱԶԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ—Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Առաջինը մանկավարժ	61
ԳԵՎՈՐԳ ԳԵՎՐԻԿՅԱՆ—Կյանք՝ հաճուն մեծ գոյամարտի	70
Հոգևոր ճեմարանի վերաբացման հանդիսությունը	74
ՄԱՅՐ ԱԹՈՐՈՒՄ—Եկեղեցական բեմ, լուրեր	76
«Эчмиадзин» официальный журнал Эчмиадзинского Католикосата	80
«Etchmiadzin» official monthly of Holy Etchmiadzin	81
«Etchmiadzine» organe officiel du Saint-Siege d'Etchmiadzine	82

Խմբագիր՝ ԱՍՈՂԻԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՐԻՍՏԱԿԵՍՅԱՆ

ԽՐԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԷԶՄԻԱԾԻՆ

«ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Республика Армения, Эчмиадзин. Редакция журнала «Эчмиадзин».

Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzine. Arménie.

Հանձնված է արտադրության 16.11.1993 թ.: Ստորագրված է տպագրության 17.01.1994 թ.:
Տպագրական 5,25 մամուլ (+ 6 ներդիր, թուղթ 70×108¹/₁₆, պատվեր 298:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի տպարան

ISSN 0134—5249